

SADRŽAJ

TEMA BROJA	ZAŠTITA ŽRTAVA I SVEDOKA	
	Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa	
	<i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i>	3
	Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj, sa posebnim osvrtom na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja	
	<i>Dr Slobodan Savić, Mr Đorđe Alempijević</i>	11
	Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije	
	<i>Mr Sanja Ćopić</i>	19
	Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta u Beogradu (rezultati istraživanja)	
	<i>Mr Sanja Milivojević, Biljana Mihić</i>	37
	Uloga zdravstvene službe u pomoći žrtvama kriminaliteta (rezultati kvalitativnog istraživanja)	
	<i>Ivana Vidaković</i>	45
	Gradski centar za socijalni rad u Beogradu i pomoć žrtvama kriminaliteta	
	<i>Jasmina Nikolić</i>	53
PRIKAZI NAUČNIH I STRUČNIH SKUPOVA		
	IV međunarodna konferencija: »Policija u centralnoj i istočnoj Evropi: devijantnost, nasilje i viktimizacija»	
	<i>Mr Sanja Ćopić</i>	57
	Drugi pripremni seminar za jedanaesti ekonomski OSCE forum «National and International Economic Impact of Trafficking in Human Beings»	
	<i>Mr Sanja Milivojević</i>	58
PRIKAZI KNJIGA		
	Gorazd Meško Osnove preprečevanja kriminalitete	
	<i>Mr Biljana Simeunović-Patić</i>	63
	M. E. I. BRIENEN, E. H. HOEGEN Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems	
	<i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i>	67

ZAŠTITA ŽRTAVA I SVEDOKA

DR VESNA NIKOLIĆ RISTANOVIĆ*

Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa

Rad ima za cilj sagledavanje dometa reformi u vezi prava žrtava, kako u međunarodnom pravu tako i u okviru nacionalnih zakonodavstava i prakse, kao i identifikovanje najbolje prakse u svetu, koja može biti iskorišćena kao model za reforme u vezi prava žrtava kriminaliteta u Srbiji. U tom smislu analiziraju se rešenja sadržana u najvažnijim međunarodnim dokumentima o pravima žrtava i rešenja koja postoje u svetu. Na osnovu izvršene analize, identifikovana je najbolja praksa i odnos zakonodavnih rešenja i prakse koja postoji u Srbiji u odnosu na nju. Najzad, iznete su i preporuke za izmenu zakona i prakse koje bi Srbiju približile najboljim svetskim rešenjima.

Ključne reči: žrtve, sekundarna viktimizacija, zaštita, zakoni, najbolja praksa, Srbija.

Uvod

Izvršenjem krivičnog dela žrtva trpi materijalnu ili moralnu štetu, ili obe istovremeno. Pored toga, žrtva može pretrpeti i telesne povrede i psihička oštećenja. Pri tome su psihička oštećenja često tesno povezana sa telesnim povredama, bilo da je u pitanju njihova težina ili način na koji su one nanete. Takođe, psihička oštećenja mogu nastati i kao posledica nenasilnih krivičnih dela. Sve ove posledice predstavljaju posledice primarne viktimizacije i one stvaraju čitav niz problema za žrtvu (npr. finansijski, zdravstveni, porodični problemi,

problemi na poslu i sl.).¹ Međutim, pored primarne, žrtve kriminaliteta najčešće trpe i sekundarnu viktimizaciju.

Sekundarna viktimizacija predstavlja pooštavanje primarne viktimizacije kroz negativnu reakciju socijalne sredine i kroz neadekvatnu ili čak pogrešnu reakciju organa gonjenja.² U celom društvu često postoji težnja da se žrtva potenci i ubedi da je sama kriva što je do krivičnog dela došlo. Ova tendencija postoji počev od najbliže okoline žrtve, preko organa krivičnog gonjenja, do najširih društvenih struktura.³

Za mnoge žrtve samo pojavljivanje pred sudom i prepričavanje, pa samim tim i ponovno preživljavanje traumatičnih događaja, predstavlja veliku neprijatnost i stres. Kako je dobro primetio poznati norveški kriminolog Nils Christie, žrtve su suočene sa problemom da se sa krivičnopravnim sistemom sreću kao "nestrucični autsajderi" koji ne poznaju ni zgradu u kojoj se odvija suđenje, a kamoli proces koji se u njoj odvija.⁴ U tom smislu, situaciju u kojoj se nalazi žrtva koja prijavi krivično delo veoma ilustrativno su opisali Mawby i Walklate:

"Uopšte, kada prijave krivično delo policiji, žrtve uglavnom ne znaju ništa o postupku koji sledi (otkrivanje učinioca i donošenje odluke o njegovom

1 Nikolić Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Svetozar Marković, str. 98.

2 Schneider, H. J. (1975) *Victimologie*, Tübingen, str. 32.

3 Nikolić Ristanović, V., op. cit. str.102.

4 Navedeno prema Mawby, R. I., i Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 129.

* Predsednica Viktimološkog društva Srbije i viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

gonjenju). One u pogledu informacija u potpunosti zavise od policije i tužioca, i, kako pokazuju istraživanja, od njih obično dobijaju vrlo malo. Čak i kada je učinilac pronađen, žrtva može ostati neobaveštena sve dok ne bude pozvana da svedoči. Moguće je i da učinilac bude osuđen a da žrtva to ne sazna. Takođe, kada se žrtva pozove da svedoči obično se ne ulaže mnogo napora da se ona informiše o postupku svedočenja... Kada se nađu u sudskoj zgradi, žrtvama može biti teško da shvate šta se događa, gde i kada će se suđenje održati. Mogu se osećati usamljenim i zastrašenim u sredini gde izgleda da nikoga ne zanima njihova dobrobit, a gde se istovremeno obično nalaze u blizini učinjocu i njegovih prijatelja i rođaka. I sve to pre traume svedočenja pod zakletvom! ”⁵.

Neadekvatna reagovanja predstavnika policije, tužilaštva, suda ili advokata okrivljenog još više pogoršavaju celu situaciju u kojoj se nalazi žrtva. Sekundarnoj viktimizaciji su posebno izložene one kategorije žrtava koje se, zbog uzrasta, psihofizičkih karakteristika ili prirode zločina kome su izložene, smatraju posebno ranjivim (deca, žrtve seksualnih delikata i nasilja u porodici).

Naknadno povređivanje žrtava i negiranje njihovih prava u krivičnom postupku često je povezano i sa balansiranjem prava žrtava sa pravima okrivljenih. Nažalost, upravo društva koja se, poput našeg, nalaze na putu demokratizacije i unapređenja ljudskih prava, imaju tendenciju jednostranog bavljenja ljudskim pravima u krivičnom postupku - ona često preteruju sa jačanjem prava okrivljenih, uz istovremenu nebrigu ili zanemarivanje prava žrtava.⁶

Nezadovoljstvo posledicama koje sekundarna viktimizacija ima na žrtve bilo je snažan pokretač za mobilizaciju pokreta za zaštitu žrtava širom sveta tokom 1960.tih i 1970.tih. Osnovni cilj tog pokreta bio je osnaživanje žrtava putem ojačavanja njihove kontrole nad događajima nakon izvršenja krivičnog dela, uključujući tu i njihov oporavak od ekonomskih i psiholoških posledica zločina.⁷ Razvoj pokreta za zaštitu žrtava vodio je dalje u donošenje međunarodnih dokumenata o pravima žrtava, kao i u izmene nacionalnih zakonodavstava i prakse. Cilj ovog rada jeste sagledavanje dometa reformi u

5 Mawby, R. I., Walklate, S., ibid., str. 129-130.

6 Primera ove vrste ima puno u savremenoj Srbiji. Neki od najdрастичnijih se odnose na besplatnu pravnu pomoć koju neke organizacije za zaštitu ljudskih prava pružaju trgovcima ljudima, kao i ograničavanje primene pritvora, odnosno puštanje na slobodu počinilaca teških krivičnih dela, uz istovremeno odsustvo ili sasvim ograničenu primenu mera zaštite i informisanja žrtava.

7 Kennedy, L., Sacco, V. (1998) *Crime Victims in Context*, Los Angeles:Roxbury Publishing Company, str.187-188.

vezi prava žrtava, kako na međunarodnom nivou tako i na nivou nacionalnih zakonodavstava i prakse, kao i identifikovanje najbolje prakse u svetu, koja može biti iskorišćena kao model za reforme u vezi prava žrtava kriminaliteta u Srbiji

Međunarodni dokumenti i zaštita žrtava od sekundarne viktimizacije

Sa stanovišta zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije, najznačajniji međunarodni dokumenti svakako su *Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka* iz 1985. godine, *Deklaracija o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti*, usvojena od strane Ujedinjenih nacija 1985. godine. i preporuke Evropskog foruma službi za pomoć žrtvama.⁸ Za sve ove dokumente je zajedničko to da zahtevaju od država da poboljšaju položaj žrtava u pet oblasti i to:

- Informisanje o postupku;
- Dozvoljavanje da se čuje mišljenje žrtve;
- Obezbeđivanje žrtvi pomoći i podrške tokom celog postupka;
- Smanjivanje na minimum neprijatnosti i maksimalno povećanje bezbednosti žrtava;
- Izbegavanje nepotrebnog odugovlačenja postupka.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 razlikuje direktnu i indirektnu sekundarnu viktimizaciju. Pod direktnom sekundarnom viktimizacijom se podrazumeva nesenzitivni tretman od strane policije, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljna zaštita od neprimerenog publiciteta i nedovoljna zaštita od zastrašivanja ili osvete. Indirektna sekundarna viktimizacija obuhvata nedovoljan protok informacija između žrtve i krivičnopravnog sistema, teškoće u vezi prava žrtve na kompenzaciju od strane države i probleme u dobijanju naknade štete od učinjocu.

Državama članicama se ukazuje na potrebu preispitivanja zakonodavstva i prakse. Posebno se ukazuje da je važno da policijski budu obučeni za blagonaklon i konstruktivan odnos, koji neće dovoditi u sumnju njihovu spremnost da pomognu žrtvi. U toku krivičnog postupka, u svim njegovim fazama, žrtva mora da se saslušava pažljivo, tj. vodeći računa o njenoj/njegovoj ličnoj situaciji, pravima i dostojanstvu. Kad god je moguće, deca i mentalno obolela ili hendikepirana lica trebalo bi da

8 Evropski forum službi za pomoć žrtvama (1998) "Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri", *Temida*, 4, str. 37-41.

se ispituju u prisustvu roditelja ili staratelja, ili druge osobe koja je obučena da im pruža odgovarajuću pomoć. Posebno se ukazuje na potrebu pružanja zaštite privatnosti žrtve u situacijama kada su ugroženi njen privatni život ili dostojanstvo. Tako, ako priroda izvršenog krivičnog dela, lična situacija žrtve, njena bezbednost i slično zahtevaju takvu zaštitu, sugeriše se korišćenje kamera (video linka) u toku suđenja ili što je više moguće isključivanje davanja ličnih informacija, što se odnosi i na njihovo objavljivanje. Pored toga, kada god je to neophodno, a posebno u situacijama kada se radi o organizovanom kriminalitetu, žrtvi i njenoj porodici mora da se obezbedi efikasna zaštita od uzne-miravanja, pretnji i rizika od osvete učinioца.

U Deklaraciji o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti, zahteva se od država da preduzmu mere kojima se obezbeđuje da se prema žrtvama postupa sa saosećanjem i uz poštovanje njihovog dostojanstva. Takođe, države su dužne da obezbede ostvarivanje sledećih prava žrtava: pravo na naknadu štete od učinioца i od države, pravo na pomoć u procesu oporavka, pravo na pravedan tretman pred zakonom, pravo na pravnu pomoć, pravo na informisanost o činjenicama koje se tiču krivičnog dela, pravo na aktivnu ulogu u svim važnijim fazama krivičnog postupka i pravo na zaštitu i preventivne mere. Mogući putevi reforme u vezi sa pravima žrtve koji treba da dovedu do poboljšanja u njihovom položaju i da omoguće efikasnu primenu Deklaracije izneti su u Uputstvima za implementaciju ove Deklaracije, koja su usvojena 1998. godine. Jedan od najvažnijih zahteva iz Uputstava svakako je zahtev državama da osnuju komitete koji će se brinuti o pravima žrtava, kao i zahtev da podrže inicijative za pružanje pomoći žrtvama u nevolji, da se periodično preispituju zakonska rešenja, da vrše obuku policije i drugih učesnika krivičnopopravnog sistema, da razvijaju istraživanja viktimizacije i programe prevencije. Uputstva sadrže i primere koji mogu služiti kao uzor. Ti primeri se, između ostalog, odnose na informisanje žrtava putem distribucije brošura o njihovim pravima, i na službe za pomoć žrtvama i svedocima tokom trajanja sudskog postupka.⁹

Savremena zakonodavna rešenja i praksa u svetu

U skladu sa zahtevima pokreta za prava žrtava kriminaliteta i sa zahtevima sadržanim u međunarodnim dokumentima, u savremenim nacionalnim

⁹ O tome detaljnije videti u: Nikolić-Ristanović, V. (2001) "Međunarodni pravni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela", Temida, 2, str.47.

zakonodavstvima i praksi zahtevi u pogledu zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije uglavnom se ostvaruju na tri načina:

1. Putem edukacije policije i drugih aktera krivičnopopravnog sistema;
2. Putem reforme zakonodavstva;
3. Preko praktičnih mera u cilju podrške žrtvama i olakšavanja njihovog položaja tokom krivičnog postupka.

Edukacija policije i drugih aktera krivičnopopravnog sistema

Jedan od važnih zahteva sadržanih u gore pomenutoj Preporuci Komiteta Ministara Saveta Evrope odnosi se na obuku policije, javnih tužilaca i sudija da se prema žrtvama odnose sa simpatijama i na konstruktivan i ohrabrujući način. Istraživanje sprovedeno u 22 zemlje Evropske Unije¹⁰, pokazalo je da u više od polovine zemalja postoji obuka policije za odnos prema žrtvama, ali, takođe, i da u svega devet zemalja (Austrija, Belgija, Engleska i Vels, Island, Holandija, Norveška, Danska i Luksemburg) ta obuka u potpunosti odgovara zahtevu iz Preporuke. To znači da u ovih devet zemalja postoji ne samo obuka u okviru redovnog školovanja, već da, takođe, postoje i ekstenzivne obuke zaposlenih. Tako, na primer, Norveška, Holandija, Luksemburg, Island i Danska organizuju follow-up obuke vezane za posebne zadatke pojedinih službenika (na primer, policajac koji radi na prijemnom odeljenju se obučava za odnos prema žrtvi u skladu sa specifičnošću svog radnog mesta). Ipak, od ovih zemalja jedino Danska ima redovne obuke policajaca za "osvežavanje" znanja. Četiri zemlje imaju sasvim ograničenu obuku policije koja se sastoji iz svega nekoliko časova u okviru redovnog školovanja (Kipar, Irska, Škotska i Švajcarska).

U svim zemljama koje su bile obuhvaćene ovim istraživanjem obuci javnih tužilaca i sudija poklanja se neuporedivo manja pažnja u poređenju sa obukom policije. Pri tome, obuci javnih tužilaca i sudija najviše pažnje se poklanja u Holandiji i Engleskoj. Obuci sudija i tužilaca očigledno se manje pažnje poklanja i u SAD, s obzirom da istraživanja pokazuju da su žrtve neuporedivo više zadovoljne tretmanom od strane policije u odnosu na tretman koji imaju od strane sudija, dok je njihovo nezadovoljstvo najveće kada je u pitanju odnos tužilaca. Ovo poslednje je, između ostalog, povezano i sa

¹⁰ Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, Nijmegen:WLP, str. 1107.

neispunjениm očekivanjima koja žrtva ima od tužilaca, kao zastupnika ne samo državnih već i njenih interesa pred sudom.¹¹

Reforme zakonodavstva

U mnogim zemljama je proteklih decenija došlo do zakonodavnih reformi kojima je poboljšana zaštita prava žrtva krivičnog dela. Već pomenuto istraživanje koje je sprovedeno u 22 evropske zemlje imalo je za jedan od ciljeva da utvrdi uticaj koji je *Preporuka Komiteta Ministara Saveta Evrope br. R (85) 11* imala na pravne reforme usmerene na poboljšanje položaja žrtve u krivičnom postupku. Dobijeni rezultati¹² pokazuju da je uticaj *Preporuke* bio značajan, tako da se nakon donošenja *Preporuke* broj zemalja koje su donele više od jednog zakona ili preporuke u pogledu žrtava popeo sa 18 na 66%. Istovremeno, broj zemalja koje nisu donele takve zakone ili preporuke opao je sa 50% pre 1985. na 14% nakon ove godine, odnosno nakon donošenja *Preporuke*. Ukupno posmatrano, najviše pravnih reformi relevantnih za žrtve krivičnih dela zabeleženo je u Belgiji, Engleskoj i Velsu, Francuskoj i Holandiji.

Uporednopravnom analizom važećih zakonskih rešenja u 22 evropske zemlje¹³, kao najbolja praksa u pogledu zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije identifikovano je sledeće:

A. Deca

U poređenju sa drugim žrtvama, svest o potrebi prilagođavanja uobičajenog načina ispitivanja svedoka specijalnim potrebama i interesima dece je, u poređenju sa drugim posebno ugroženim kategorijama žrtava, najviše razvijena. U većini zemalja EU deca po tretiraju i ispituju sa više obzira i empatije nego druge žrtve. Predstavnici krivičnopravnog sistema se uobičajeno trude da budu pažljivi prema njima čak i kada uopšte nisu prošli obuku u vezi postupanja sa žrtvama.¹⁴ Zakonodavna rešenja u pojedinačnim zemljama ipak variraju, ali je kao najbolja praksa, u smislu suočenja na minimum sekundarne viktimizacije, identifikovana praksa koja postoji u zemljama čija zakonodavstva omogućavaju sledeće:

1. Ispitivanje od strane specijalno treniranih policijskih službenika;

11 Kennedy, L., Sacco, V., op. cit. str.191.

12 Ibidem, str. 1156

13 Ibidem.

14 Ibidem, str. 1111.

2. Ispitivanje preko stručnjaka, npr. psihologa, ili uz pomoć stručnjaka, npr. socijalnog radnika;
3. Ispitivanje u prisustvu lica u koje dete ima poverenje;
4. Ispitivanje u prostoru u kome se dete oseća prijatno;
5. Ispitivanje preko video linka, pri čemu se dete nalazi u zasebnoj prostoriji;
6. Korišćenje video zapisa kao dokaza na sudu, da bi se izbeglo davanje iskaza više puta.¹⁵

B. Druge osetljive žrtve

Pored dece, posebno osetljivim žrtvama smatraju se i žrtve seksualnih delikata, nasilja u porodiči i organizovanog kriminala. U pogledu odnosa prema ovim žrtvama kada se pojavljuju kao svedoci na sudu, a u cilju smanjivanja mogućnosti sekundarne viktimizacije, kao najbolja su identifikovana sledeća rešenja:

a) Ispitivanje od strane policije:

- Ispitivanje od strane policijskog službenika istog pola;
- Ispitivanje u prisustvu poverljivog lica;
- Specijalne policijske jedinice za ispitivanje žrtava i istragu u slučajevima silovanja (posebna prijemna odeljenja za žrtve silovanja u Engleskoj, Irskoj, Škotskoj i Norveškoj gde žrtva može biti ispitivana u prijatnom okruženju, i može biti pregledana od strane lekara - specijalisti sudske medicine),
- Specijalne policijske jedinice za ispitivanje žrtava i istragu u slučajevima nasilja u porodiči.

b) Ispitivanje na суду:

- Ispitivanje u odsustvu optuženog,
- Zabранa ispitivanja o žrtvinom seksualnom životu,
- Formalna pravila ispitivanja,
- Video link, kako bi se izbeglo suočavanje sa optuženim,
- Video zapis kao dokaz na sudu.

Pored navedenih zakonskih rešenja, koja imaju za cilj, pre svega, zaštitu žrtve od ponovne traumatizacije na sudu, u mnogim evropskim zemljama predviđene su i mere zaštite žrtve od zastrašivanja, uznemiravanja i fizičkog nasilja tokom trajanja kriv-

15 Za detalje po pojedinim zemljama videti Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H, str.1109 –1115.

ičnog postupka. Ta zaštita se pokazuje veoma značajnom, kako za bezbednost žrtve koja je odlučila da prijavi delo, tako i za ohrabrvanje žrtava da traže zaštitu od državnih organa i prijavljuju krivična dela čije posledice trpe. Naime, istraživanja u svetu pokazuju da strah da će njeni problemi biti još gori ako prijavi nasilje u značajnoj meri utiče na žrtvu da ne prijavi krivično delo,¹⁶ odnosno da na druge načine ne sarađuje sa krivičnopravnim sistemom.¹⁷ Na primer, mere koje su preduzete u pravcu zaštite svedoka od uzinemiravanja i zastrašivanja u Ujedinjenom Kraljevstvu obuhvataju dva krivična dela uvedena Zakonom o zaštiti od uzinemiravanja (*Protection from Harassment Act*) iz 1997. godine: izazivanje uzinemirenosti i straha i izazivanje straha od nasilja. Pored toga, postoji mogućnost da se u građanskom postupku izreknu zaštitne mere, čije kršenje takođe predstavlja krivično delo. U Ujedinjenom Kraljevstvu je 1994. godine uvedeno i krivično delo zastrašivanje svedoka, ali je njegova primena u praksi retka jer ga svedoci, iz straha od posledica, retko prijavljuju.¹⁸

Praktične mere u cilju podrške žrtvama i olakšavanja njihovog položaja tokom krivičnog postupka

Praktične mere koje imaju za cilj podršku žrtvama i olakšavanje njihovog položaja tokom krivičnog postupka mogle bi se svrstati u dve grupe: službe za podršku žrtvama i svedocima i prostorna rešenja kojima se obezbeđuje relaksiranje svedočenje i povećava bezbednost žrtve na sudu.

Službe za podršku žrtvama/svedocima posebno su se razvile u Ujedinjenom Kraljevstvu i Republici Irskoj, kao i u SAD. U Ujedinjenom Kraljevstvu, servisi za podršku svedocima (*witness service*) razvili su se iz službe za podršku žrtvama (*victim support*), i imaju za cilj da pomognu svedocima da se upoznaju sa sudskim prostorom i da im objasne krivičnu proceduru.¹⁹ Ovi servisi su nastali iz potrebe da se pomogne žrtvama koje su često toliko zastrašene ili šokirane iskustvom svedočenja da nisu u stanju da daju svedočki iskaz na adekvatan način. Ovi programi se visoko vrednuju od

strane žrtava i pravnih stručnjaka.²⁰ Takođe, kao primeri dobre prakse u ovom pogledu u literaturi se navode i iskustva iz UK koja se odnose na distribuiranje brošura sa objašnjenjima sudske procedure, prava žrtava i organizacije sudske prostora namenjene svedocima koji se prvi put pojavljuju na sudu. Ove brošure objavljaju i distribuiraju službe za pomoć žrtvama, ali i Ministarstvo unutrašnjih poslova. Takođe, mnogi sudovi distribuiraju sopstvene brošure u kojima objašnjavaju gde se nalaze, kako se do njih dolazi, gde se nalazi parking itd.²¹

Službe za pomoć žrtvama/svedocima u SAD uglavnom su se razvile iz inicijalnih programa uspostavljenih u cilju obezbeđivanja:

1. Informacija za žrtve i svedoke u vezi sa sudom i postupkom na njemu;
2. Direktnih kontakata sa žrtvama/svedocima;
3. Sistema obaveštavanja svedoka o danu kada treba da svedoče;
4. Odgovarajućih servisa, kao što je poboljšanje uslova u sudu, privatna pratnja itd.

U svom kasnijem razvoju, ove službe su počele da obezbeđuju i druge usluge, poput davanja informacija o stanju postupka, učestvovanje u diverzionom postupku, u postupku dogovorenog priznanja, pripremu za davanje izjave o uticaju koji je krivično delo imalo na žrtvu (*victim-impact statement*) itd.²² Za razliku od službi za pomoć svedocima u UK, u SAD su ove službe locirane u zgradama tužilaštva ili policije. Takođe, kako neki autori ističu, glavni zadatak ovih službi u SAD je pridobijanje žrtve za saradnju sa državnim organima u postupku protiv učinioца.²³ Ipak, nema dokaza da su ovi programi ohrabrili svedoke da više sarađuju sa sistemom, dok su se, na drugoj strani, pokazali kao veoma korisni u pravcu poboljšanja položaja žrtava i svedoka.²⁴

Prostorna rešenja namenjena svedocima obuhvataju, pre svega, posebne prijavnice i sobe u sudu za žrtve i svedoke, kako bi se izbegao kontakt sa optuženim, njegovom rodbinom i prijateljima. Pored toga, u zemljama poput SAD i Nemačka, sudovi obezbeđuju i prostor za boravak dece za vreme dok žrtva daje iskaz ili na drugi način učestvuje u postupku. U SAD postoji i mogućnost obezbeđivanja prevoza žrtve do suda i nazad.²⁵

16 Reeves, H. (2000) »Novi pravci promena u vezi sa brigom za žrtve – svedoke i njihovom zaštitom u Ujedinjenom Kraljevstvu«, *Temida*, br. 3-4, str. 42.

17 Kennedy, L., Sacco, V., op. cit. str.195.

18 Reeves, H. op. cit. str. 44.

19 Više o tome videti u Čopić, S., Vidaković, I. (2002) "Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj", *Temida*, 2, str. 19-31.

20 Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H, str. 1122.

21 Mawby, R. I., Walklate, S., op. cit. str. 141.

22 Ibidem, str. 137.

23 Kennedy, L., Sacco, V., op.cit. str. 202.

24 Mawby, R. I., Walklate, S., op. cit. str. 135.

25 Ibidem, str.137.

U место закљуčка: оцена стања законодавних ређења и праксе у Србији и предлог за промене

Ako se situacija koja danas postoji u Srbiji doveđe u vezu sa zahtevima iz međunarodnih dokumenata i zakonodavnim i praktičnim rešenjima koja se smatraju najboljom praksom u svetu, može se videti da je ta situacija još uvek veoma nezadovoljavajuća. Međutim, neka novija rešenja, predlozi za koje se lobira, kao i drugi potencijali predstavljaju pogodno tlo za razvijanje modela zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije koji bi doprineli boljoj ukupnoj zaštiti žrtava. Naime, ako razmotrimo napred pomenuta tri načina ostvarivanja zaštite žrtava od sekundarne viktimizacije, videćemo da u našoj zemlji za svaki do njih, pored nedostataka, možemo naći i naznake poboljšanja ili bar postojanje dobrih osnova za njega.

Kada je u pitanju edukacija policije, sudske i tužilaca za postupanje sa žrtvama, moglo bi se reći da se ona nalazi na veoma niskom nivou, s obzirom da oni ne dobijaju dovoljno znanja ni u okviru redovnog školovanja, niti kroz sistematicke oblike naknadne edukacije. Za sada se njihova obuka uglavnom svodi na povremene i nestandardizovane²⁶ oblike obuke vezano za pojedine oblike kriminaliteta (npr. nasilje u porodici i trgovina ženama). Međutim, nasuprot malom prisustvu viktimoških znanja na našim pravnim fakultetima, policijskim akademijama i sl. i odsustvu sistematičnih oblika naknadne edukacije, stoji relativno velika akumulacija osnovnog teorijskog znanja iz oblasti viktimologije. To se ogleda u značajnom broju objavljenih radova, istraživanja, kao i u redovnom izlaženju časopisa o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*. To sve skupa predstavlja veoma dobru osnovu za razvoj programa, odnosno kurseva o pravima žrtava kriminaliteta, kako na redovnim studijama, tako i u okviru naknadne edukacije i osvežavanja znanja zaposlenih.

Izmene koje je doneo novi Zakonik o krivičnom postupku predstavljaju mali, ali ipak značajan korak ka poboljšanju položaja oštećenog. Izmene se uglavnom odnose na pojačavanje uloge žrtve, odnosno oštećenog u odnosu na krivično gonjenje. To je posebno došlo do izražaja u ponovnom vraćanju predloga oštećenog kao uslova za krivično

26 Obuke (treninge) organizuje čitav niz domaćih, stranih i međunarodnih nevladinih organizacija. Njihove obuke su često nesinhronizovane i neprimerene potrebama, nivou predznanja pripadnika policije, sudske i tužilaca, specifičnostima našeg pravnog sistema i sl.

ično gonjenje, u proširivanju prava oštećenog na žalbu i u uklanjanju nekih ograničenja prava privatnog tužioca.²⁷ Takođe, uvedene su i neke odredbe koje bi, ukoliko bi se dosledno primenjivale u praksi, trebalo da zaštite žrtve i svedoke od uvredljivog ponašanja i zastrašivanja. Naime, u članu 109 ZKP predviđeno je da je sud dužan da svedoka i oštećenog zaštititi od uvreda, pretnje i drugog napada, a napadača da opomene ili novčano kazni. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud je dužan da o tome obavesti državnog tužioca, radi preduzimanja krivičnog gonjenja. Takođe, na predlog sudske ili predsednika veća, predsednik suda ili državni tužilac može zahtevati da organ unutrašnjih poslova preduzme potrebne mere zaštite svedoka ili oštećenog, s tim što bi te mere trebalo bliže da budu uređene propisima o službi unutrašnjih poslova.²⁸ Ipak, slaba praktična primena navedenih odredbi²⁹ i zakonska rešenja o ispitivanju svedoka u Srbiji još uvek karakteriše veoma slaba zaštita žrtava kada se nađu u ulozi svedoka. To se naročito odnosi na posebno ranjive svedoke, poput dece, žrtava nasilja u porodici, žrtava seksualnih delikata i žrtava organizovanog kriminala. Naime, jedine odredbe ZKP koje imaju za cilj zaštitu žrtava/svedoka od sekundarne viktimizacije su odredbe iz člana 102 st. 4 ZKP, koje se odnose na ispitivanje maloletnika, odredbe člana 101 st. 3 i odredbe o isključenju javnosti sa glavnog pretresa iz člana 292 ZKP. U članu 102 st. 4 ZKP predviđeno je da "prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom, postupiće se obazrivo da saslušanje ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloletnika. Ako je to potrebno, saslušanje maloletnog lica obaviće se uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica". Takođe, u stavu 101 st. 3 predviđa se mogućnost saslušanja u svom stanu svedoka koji se zbog starosti, bolesti ili teških telesnih mana ne mogu odazvati pozivu. Članom 292 ZKP predviđeno je da "od otvaranja zasedanja pa do završetka glavnog pretresa, veće može u

27 O tome više videti u Grubač, M., Beljanski, S. (2002) *Nove ustanove i nova rešenja u Zakoniku o krivičnom postupku SR Jugoslavije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 30, 60.

28 Ibidem, str. 37.

29 Ova odredba je do sada imala mali značaj za žrtve konvencionalnog kriminaliteta i, kako je istaknuto na Međunarodnoj konferenciji *Uloga svedoka i žrtava u procesuiranju ratnih zločina*, Beograd, 6. i 7. decembar 2002., korišćena je samo u vezi sa suđenjem za ratne zločine. Ako se to doveđe u vezu sa odredbama ZKP kojima se ograničava primena pritvora za najteža krivična dela, kao i sa odsustvom mogućnosti izricanja preventivnih mera, poput zabrane kontaktiranja, jasno je da postojeća situacija stavlja žrtve/svedoke u sasvim nezavidnu situaciju.

svako doba, po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka, ali uvek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo, ako je to potrebno radi čuvanja tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloletnika ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog". Pored navedenih odredbi, vredno je pomenuti i novinu koja je uvedena članom 261 ZKP, prema kojoj je razlog za čuvanje tajne, saznate prilikom preduzimanja istražnih radnji, kao i kod okrivljenog, proširen i na zaštitu ličnog i porodičnog života oštećenog.³⁰

Odredba iz člana 102 st. 4 je praktično jedina odredba kojom Zakonik o krivičnom postupku nastoji da spreči sekundarnu viktimizaciju osetljivih kategorija svedoka, pri čemu je ova zaštita ograničena na maloletna lica. Kao što se iz sadržaja navedene odredbe vidi, ona ne samo da je ograničena na maloletna lica, već je i zaštita koja može biti pružena maloletnicima nedovoljna, odnosno ona obuhvata samo jedan od četiri oblika zaštite koji se predviđaju u savremenim zakonodavstvima u svetu. S obzirom na nepotpunost zaštite od sekundarne viktimizacije sadržane u članu 102 st. 4, u Srbiji su nedavno izrađeni predlozi dopune gore navedene odredbe, od kojih se neki odnose na sve osetljive kategorije žrtava (predlog Vikičimoškog društva Srbije)³¹, a drugi samo na decu, odnosno maloletna lica (predlog Centra za prava deteta)³². Za oba predloga zajedničko je da predviđaju sve elemente najbolje prakse u pogledu zaštite osetljivih kategorija žrtava od sekundarne viktimizacije, osim zabrane ispitivanja o žrtvinom seksualnom životu, koji bi, takođe, bilo potrebno predvideti. Usvajanjem pomenutih predloga bio bi nastavljen trend poboljšavanja položaja žrtve/oštećenog u krivičnom postupku koji je započet donošenjem Zakonika o krivičnom postupku koji je sada na snazi.

Međutim, pored izmena zakona, potrebno je obezbediti i čitav niz drugih uslova kojima bi se se žrtvama i svedocima garantovala bezbednost i zaštita od sekundarne viktimizacije. Naime, žrtve, ostali svedoci i okrivljeni, njihova rodbina i prijatelji, ulaze na iste ulaze, čekaju u istim sudskim hodnicima, i obično nemaju ni elementarna znanja o tome šta se od njih očekuju, kao ni o drugim neophodnim informacijama u vezi sa prostorom u kome se deša-

30 Grubač, M., Beljanski, S., op. cit. str.57

31 Nikolić-Ristanović, V., Mrvić Petrović, N., Škulić, M., Ćopić, S. (2002) "Trgovina ljudima - osnovna obeležja i pregled važećih pravnih rešenja", neobjavljeno, str. 82

32 Stevanović, I. (2002) "Osrt na neka pitanja seksualnog nasilja prema deci", *Temida*, br. 3, str. 48.

va suđenje, njegovim učesnicima, sa vođenjem i okončanjem, odnosno rezultatom krivičnog postupka. U Srbiji danas ima više grupa koje na različite načine pružaju podršku žrtvama nasilja, pri čemu se uglavnom radi o ženskim grupama koje daju podršku ženama i, donekle, deci. Međutim, ni ova podrška uglavnom se ne odnosi na pripremu žrtava za svedočenje i na podršku tokom trajanja krivičnog postupka, koja bi makar donekle olakšala njihov položaj kada se nađu na sudu. Ipak, dok je uređenje prostora i obezbeđivanje posebnih prostorija za svedoke skopčano sa materijalnim i organizacionim problemima za koje se ne može očekivati da će biti brzo rešeni, obezbeđivanje podrške žrtvama i svedocima izgleda mnogo realnije i izvesnije. Naime, Vikičimoško društvo Srbije je 2002. godine započelo rad na pripremi osnivanja Službe za podršku žrtvama, po modelu i na osnovu treninga organizovanog od strane *National Office of Victim Support for England, Wales and Northern Ireland*.³³ Služba treba da počne sa radom u toku 2003. godine kao pilot program na opštini Stari grad u Beogradu, sa idejom da se na duži rok proširi i replicira na teritorijama svih okružnih sudova u Srbiji. Suština usluga koje bi žrtvama nasilja trebalo da obezbeđuje ova služba jeste davanje svih potrebnih informacija (u vezi krivičnog postupka, drugih službi i sl.), i neprofesionalne emocionalne podrške, uz upućivanje na druge službe/organizacije kada je to potrebno, prepremu za svedočenje kroz upoznavanje sa sudnicom, akterima suđenja, procedurom, očekivanjima od svedoka i sl. Priprema osnivanja i očekivano osnivanje prve službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji označiće važan korak u pravcu smanjivanja sekundarne viktimizacije i faktičkog poboljšanja i ojačavanja ukupnog položaja žrtve kada se nađe u ulozi svedoka pred sudom.³⁴

Literatura

Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*, Nijmegen:WLP.

Ćopić, S., Vidaković, I. (2002) "Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj", *Temida*, br. 2.

Evropski forum službi za pomoć žrtvama (1998) "Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri", *Temida*, br. 4.

33 O modelu službe za pomoć žrtvama kriminaliteta koja postoji u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj videti u Ćopić, S., Vidaković, I., op. cit. str. 19-31.

34 Radovi koji slede u okviru teme ovog broja *Temida*, rezultat su rada na prikupljanju potrebnih informacija koje će predstavljati polaznu osnovu za formiranje baza podataka buduće VDS službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta.

Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa

Grubač, M., Beljanski, S. (2002) *Nove ustanove i nova rešenja u Zakoniku o krivičnom postupku SR Jugoslavije*, Beograd: Službeni glasnik.

Kennedy, L., Sacco, V. (1998) *Crime Victims in Context*, Los Angeles: Roxbury Publishing Company.

Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Svetozar Marković.

Nikolić-Ristanović, V. (2001) "Međunarodni pravni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela", *Temida*, br. 2.

Nikolić-Ristanović, V., Mrvić Petrović, N., Škulić, M., Ćopić, S. (2002) "Trgovina ljudima - osnovna obeležja i pregled važećih pravnih rešenja", neobjavljen.

Reeves, H. (2000) »Novi pravci promena u vezi sa brigom za žrtve – svedoke i njihovom zaštitom u Ujedinjenom Kraljevstvu«, *Temida*, br. 3-4.

Stevanović, I. (2002) "Osvrt na neka pitanja seksualnog nasilja prema deci", *Temida*, br. 3.

Schneider, H. J. (1975) *Victimologie*, Tübingen.

Vesna Nikolić-Ristanović, PhD

Victim support and prevention of secondary victimisation: contemporary legal solutions and practice

The main aim of this paper is to assess results of victim oriented reforms in both international and national laws and practice, as well as to identify the best practice which may be used as a model for reforms regarding rights of crime victims in Serbia. Thus the solutions included in main international documents regarding crime victims as well as in European and US laws are analysed. On the bases of this analysis, the best practice as well as the relationship between it and the situation in Serbia is identified. Finally, the recommendations for changes of laws and practice, which would bring Serbia closer to best practice, are proposed.

DR SLOBODAN SAVIĆ
MR ĐORĐE ALEMPIJEVIĆ*

Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj, sa posebnim osvrtom na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja

Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja predstavlja veoma aktuelan problem u svetu. Posledice nasilja nad decom veoma su značajne jer mogu za sobom ostaviti trajna telesna oštećenja, sve do teškog invaliditeta, kao i psihičke sekvele koje neretko dovode do širenja nasilja u sledeće generacije. U najekstremnijim slučajevima usled zlostavljanja i zanemarivanja deteta dolazi do smrtnog ishoda. U radu su prikazane zakonske odredbe kojima se socijalna zaštita dece i omladine, a posebno zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, reguliše u Švedskoj, zemlji u kojoj se oduvek posebna pažnja poklanjala socijalnom zbrinjavanju naročito ugroženih grupa, uključujući i mlađe. Izvršena je uporedna analiza ovih zakonskih odredaba sa našim važećim propisima koji se odnose na zaštitu dece od nasilja, sa posebnim osvrtom na obavezu prijavljivanja ovih slučajeva od strane stručnih službi koje su u stalnom profesionalnom kontaktu sa decom, a naročito na dužnosti lekara u sistemu zaštite dece i omladine od zlostavljanja i zanemarivanja.

Ključne reči: zlostavljanje i zanemarivanje dece, zakonske odredbe, Švedska

Zaštita dece i omladine uopšte, a posebno zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, predstavlja veoma aktuelan problem u celom svetu. Posledice zlostavljanja i zanemarivanja dece su veoma značajne jer u nesmrtnim slučajevima mogu za sobom ostaviti trajna telesna oštećenja, sve do teškog invaliditeta, kao i psihičke sekvele koje neretko dovode do širenja nasilja u sledeće generacije (poznato je da zlostavljano dete u buduć-

nosti često postaje zlostavljač sopstvene dece). U najekstremnijim i srećom najređim slučajevima usled zlostavljanja i zanemarivanja deteta dolazi do smrtnog ishoda. U petogodišnjem periodu od 1993. do 1997. godine u SAD je oko 5 000 dece umrlo zbog posledica zlostavljanja i/ili zanemarivanja (u proseku troje dece dnevno).¹ U toku 1999. godine u SAD je potvrđeno 1 070 000 slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece, a 1 396 bilo je sa smrtnim ishodom (u proseku četvoro dece dnevno).² Od ukupnog broja smrtno stradalih, 80% činila su deca mlađa od pet godina, a 40% deca mlađa od godinu dana. Navedeni podaci sami za sebe dovoljno govore o velikom socijalnom značaju nasilja nad decom.

Dosadašnja iskustva uglavnom ukazuju na to da se u našoj sredini problem fizičkog zlostavljanja dece nedovoljno poznaje i neopravданo zanemaruje, čak i od strane stručnih lica koja bi, po prirodi svoje profesije, ovim problemom morala da se bave u praksi. Mogući razlozi za ovakvo stanje su višestruki: · nepoznavanje stvarne učestalosti nasilja nad decom u našoj populaciji, naročito onog sa nesmrtnim ishodom; · zanemarivanje značaja problema, što je dobrom delom uslovljeno još uvek prisutnim krutim patrijarhalnim stavovima o vaspitanju dece u porodičnoj sredini; · nedovoljno upoznavanje sa problemom u toku studiranja i kasnijeg specijalističkog obrazovanja (misli se prvenstveno

* Autori su zaposleni u Institutu za sudske medicinske i medicinske fakultete u Beogradu, E-mail: brana.s@EUnet.yu, sudska@beotel.yu

1 Savić, S., Alempijević, Đ. (2001) "Sudskomedicinski aspekti sindroma fizičkog zlostavljanja dece", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albul", str. 297-309.; Savić, S., Alempijević, Đ. (2002) "Sindrom fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja dece". u: Marjanović, B. (ur.), *Problemi u pedijatriji 2001*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, godina XXII, vol. 22, str. 1-17.

2 [Http://www.aap.org/bpi/Child_Abuse.html](http://www.aap.org/bpi/Child_Abuse.html)

Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj, sa posebnim osvrtom...

na lekare, ali i na druge stručne profile, npr. pravnike i pripadnike policije); · neverovanje u mogućnost da dete može biti teško, pa i smrtonosno povređeno od strane svojih roditelja i drugih bliskih osoba itd.³

U periodu od 1992. do 2002. godine u Institutu za sudsку medicinu u Beogradu pouzdano je dokazano da je šestoro dece umrlo zbog povreda zadobijenih usled fizičkog nasilja i u svim tim slučajevima postojale su tipične povrede koje su ukazivale na to da se radilo o ponavljanom fizičkom nasilju nad detetom, odnosno o pravom sindromu zlostavljanog deteta. Žrtve su bile uzrasta od 7 meseci do 6 godina, a poslednji takav slučaj registrovan je u novembru 2002. godine. Ovi slučajevi iz naše sudske medicinske prakse, u kojima je nasilje nad decom rezultiralo smrtnim ishodom, ukazuju na to da problem fizičkog nasilja nad decom sigurno postoji i u našoj sredini i da nesmrtno zlostavljanje i zanemarivanje sigurno ima i znatno veće razmere. Međutim, za razliku od veoma preciznih podataka za SAD, u našoj zemlji nemamo ni približnu predstavu o stvarnoj učestalosti različitih oblika zlostavljanja i zanemarivanja dece, te stoga pretpostavljamo da registrovani slučajevi za sada predstavljaju samo vrh ledenog brega, dok mnogi slučajevi, naročito nesmrtnog nasilja nad decom, ostaju neotkriveni.

Cilj rada bio je da se prikažu zakonske odredbe kojima se socijalna zaštita dece i omladine uopšte, a posebno zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, reguliše u Švedskoj, zemlji koja važi za jednu od socijalno najorganizovаниjih u svetu i u kojoj se oduvek posebna pažnja poklanjala socijalnom zbrinjavanju naročito ugroženih grupa, uključujući i decu i omladinu. Pokušali smo, takođe, da ove zakonske odredbe uporedimo sa našim važećim propisima koji se odnose na zaštitu dece od nasilja, sa posebnim osvrtom na obavezu prijavljivanja ovih slučajeva od strane stručnih službi koje su u stalnom profesionalnom kontaktu sa decom, a naročito na dužnosti lekara u sistemu zaštite dece i omladine od zlostavljanja i zanemarivanja.

Treba napomenuti da je u Švedskoj delatnost lekara u svim medicinskim oblastima veoma precizno definisana zakonskim odredbama, uključujući i obaveze lekara u odnosu na zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Studenti medicine u Švedskoj se sa ovim zakonskim odredbama detaljno upoznaju u okviru predmeta Sudska medicina, a inostrani lekari koji nostrifikuju diplomu doktora medicine obavezni su da poхађају poseban

kurs u okviru kojeg stiču potrebna znanja iz oblasti medicinskog prava i na kraju kursa polažu odgovarajući ispit.

Zakon o socijalnoj službi (Socialtjänstlag) usvojen je u Švedskoj 1980. godine.⁴ Ovaj zakon posebno je posvećen zaštiti naročito osetljivih i ugroženih društvenih kategorija: (a) dece i omladine, (b) starih osoba, (c) hendikepiranih lica i (d) alkoholičara i narkomana. Deo ovog zakona odnosi se na brigu o mlađim osobama.⁵

Pored prethodno navedenog Zakona o socijalnoj službi, koji uglavnom uopšteno reguliše globalne principe društvene brige o deci i omladini, u toku 1990. godine usvojen je i *Zakon sa posebnim odredbama o brizi o mladima (Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga)*, koji se sastoji od 44 člana, a u ovom radu biće prikazani njegovi najznačajniji delovi.

Odredbama ovog zakona utvrđuju se društvene mere koje se primenjuju prema deci čiji je rast i razvoj u sopstvenom domu (porodici) na neki način ugrožen. Odnosi se na mlade osobe životnog doba do 18 godina, a u izuzetnim slučajevima i na lica starosti do 20 godina. U normalnim uslovima zakon predviđa da se sve mere primenjuju uz saglasnost roditelja ili staratelja mlade osobe, kao i samog deteta ukoliko je ono napunilo 15 godina.⁶

Kao jedan od razloga zbog kojih se mogu odrediti posebne mere zaštite, u tekstu zakona decidirano se navodi zlostavljanje i zanemarivanje

4 Wilow, K. (1996) *Författningshandbok för personal inom hälso- och sjukvård*, Liber Utbildning, Sverige.

5 Briga o deci i omladini

1,2§ *Socijalna služba treba da se brine o tome da deca i omladina rastu u sigurnim i dobrim uslovima, u bliskoj saradnji sa porodicom unapređuje svestrani razvoj ličnosti i povoljan fizički i socijalni razvoj dece i omladine, sa posebnom pažnjom na razvoj mladih osoba koje su pokazale znake nepovoljnog razvoja i u tesnoj saradnji sa porodicom vodi brigu o tome da deca i omladina kod kojih postoji rizik od nepovoljnog razvoja dobiju potrebnu zaštitu i podršku, a ukoliko potrebe deteta to zahtevaju, obezbedi brigu i vaspitanje van detetovog doma.*

6 Sprovođenje mera zbrinjavanja

2§ *Odluka o zbrinjavanju donosi se ukoliko zbog zlostavljanja, neprikladnog iskoruščavanja, nedostatka brige ili nekog drugog stanja u domu (porodici), postoji očigledan rizik za narušavanje zdravlja ili razvoja mlade osobe.*

3§ *Odluka o zbrinjavanju će takođe biti doneta ukoliko mlada osoba izlaže svoje zdravje ili razvoj riziku od narušavanja usled zloupotrebe supstanci koje prouzrokuju zavisnost, kriminalnog delovanja ili nekog drugog oblika asocijalnog ponašanja.*

4§ *Odluku o sprovođenju mera zbrinjavanja donosi sreski sud ("länsrätten") na osnovu prijave dobijene od socijalne službe...*

3 Savić, S., Alempijević, Đ. (2002), op. cit., str. 1-17.

deteta ("nedostatak brige"). Treba napomenuti da je u švedskom društvu u principu zabranjen bilo kakav oblik telesnog kažnjavanja dece, dok se u našoj sredini ova pojava još uvek u većoj ili manjoj meri toleriše, tako da je u nekim slučajevima teško odrediti kada takve mere prevazilaze granice "socijalno prihvatljivih vaspitnih metoda". Ukoliko se ne radi o hitnom slučaju, kada je dete neposredno ekstremno ugroženo u svojoj sredini, odluku o sprovođenju mera zaštite donosi nadležni sreski sud na predlog socijalne službe.

U narednim članovima ovog zakona detaljno je regulisano praktično sprovođenje zbrinjavanja. Pored ostalog propisan je i način vršenja lekarskog pregleda deteta ukoliko za to postoji potreba.⁷ U pregled dece za koju se sumnja da su žrtve nasilja, pored lekara ostalih odgovarajućih specijalnosti, u Švedskoj je često uključen i specijalista sudske medicine, naročito kada kod deteta postoje povrede koje ne zahtevaju bolničko lečenje. Učešćem specijaliste sudske medicine obezbeđuje se dobitjanje pisanog nalaza u formi koja je prilagođena potrebama suda, kao i najadekvatnije objektivno dokumentovanje konstatovanih povreda nastalih usled zlostavljanja (shematski prikaz i fotografije povreda).

U našem pravnom sistemu mere zaštite dece od zlostavljanja ustanovljene su u okviru dva pravna podsistema: krivičnog i porodičnog prava. Krivičnopravna zaštita dece predstavlja skup pravnih normi kojima se inkriminišu dela nasilja prema deci, tj. ona dela koja povređuju njihov život, telesni integritet, zdravlje, seksualnu ličnost i vaspitanje (krivična dela lake i teške telesne povrede, ubistva, silovanje i napastovanje, zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nasilje u porodici i dr.).⁸ Krivičnim zakonom utvrđene su odgovarajuće kazne za izvršioce.

U oblasti porodičnog prava propisane su mere preventivne zaštite deteta u porodici, kao i sankcije

za slučajeve narušavanja uslova za razvoj deteta. Osnovne službe za socijalnu zaštitu dece čine centri za socijalni rad, koji ujedno imaju i ovlašćenja starateljskog organa.⁹

Mere zaštite dece u okviru našeg porodičnog prava obuhvataju:

- upozoravanje, savetovanje i pružanje stručne pomoći roditeljima;
- stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava;
- oduzimanje deteta od roditelja i poveravanje deteta drugom licu ili ustanovi na čuvanje i vaspitanje;
- lišavanje roditeljskog prava, u slučajevima "zloupotrebe roditeljskog prava" ili "grubog zanemarivanja roditeljskih dužnosti".¹⁰

Kod nas su organi starateljstva isključivo nadležni za intervencije koje predstavljaju kontrolu i savetodavnu pomoć porodici, dok mere prinudnog karaktera, kojima se delimično ili potpuno ograničava roditeljsko pravo (u smislu izdvajanja deteta iz porodice ili oduzimanje prava roditelja) iziskuju sudsku proceduru.

Mere koje su predviđene našim sistemom socijalne zaštite dece, a regulisane su Zakonom o braku i porodičnim odnosima (ZBPO), u teorijskom domenu ne razlikuju se bitno od onih koje su predviđene zakonskim odredbama o socijalnoj službi u Švedskoj, čak i u odnosu na nadležnosti pojedinih struktura u sistemu zaštite. Naime, odluku o izdvajanju deteta iz porodične sredine u normalnim uslovima ne može da doneše centar za socijalni rad, već odgovarajući sud (u Švedskoj je to tzv. sreski sud, a u našoj sredini nadležni opštinski sud). Međutim, u izuzetnim situacijama, kada je očigledno da je dete neposredno ugroženo u svojoj sredini, postoji zakonska mogućnost donošenja odluke o hitnom (neodložnom) izdvajajući mlade osobe iz takve sredine. Ova mogućnost precizno je razrađena u članovima 6. i 7. *Zakona sa posebnim odredbama o brizi o mladima*.¹¹

7 Lekarski pregled

32 § U izvesnim slučajevima u skladu sa odredbama ovog zakona opštinski savet za socijalnu zaštitu donosi odluku o lekarskom pregledu mlađe osobe i određuje lekara koji će obaviti pregled. Ukoliko pregled ne može na adekvatan način da se obavi u domu (porodici) mlađe osobe, organ socijalne zaštite može odrediti neko drugo mesto za to.

8 Mršević, Z. (2001) "Krivičnopravna zaštita dece od nasilja", u: Srna, J., *od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 256-263.; Obretković, M. (2001) "Društvena reakcija na zlostavljanje dece i uloga pravne intervencije", u: Srna, J.(ur) *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 55-62.

9 Pejaković, Lj. (2001) "Uloga centara za socijalni rad u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 206-210.

10 Šarkić, N. (2001) "Porodičnopravna zaštita dece od zlostavljanja - uloga porodičnog pravosuđa". u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", 251-255.

11 **Neodložno stavljanje pod zaštitu ("omedelbart omhändertagande")**

6§ Opštinski savet za socijalnu zaštitu ("socijalnämnden") dužan je da odluči o neodložnom stavljanju pod zaštitu osobe mlađe od 20 godina ukoliko je:

Iz teksta ova dva člana jasno proizilazi da u hitnim situacijama, kada zbog ugroženosti deteta nema vremena da se sačeka odluka nadležnog sreskog suda, opštinski savet za socijalnu zaštitu ili čak njegov rukovodilac kao pojedinac, mogu doneti odluku o neodložnom izdvajajući deteta iz ugrožavajuće sredine. Odluka se sprovodi odmah, s tim što je lice (ili organ) koje je donelo takvu odluku dužno da o tome podnese izveštaj, tako da ispravnost odluke u daljem toku preispituje opštinski savet za socijalnu zaštitu, odnosno nadležni sreski sud.

Ukoliko lekar smatra da postoji potreba za donošenjem odluke o neodložnom stavljanju deteta pod zaštitu, dužan je da o tome obavesti rukovodjoca opštinskog saveta za socijalnu zaštitu ili drugo nadležno lice. Obaveštenje se dostavlja direktno socijalnoj službi ili preko odgovarajućeg zajedničkog broja telefona na koji se prijavljuju ovakvi slučajevi.

Sprovođenje mera zaštite, odnosno zbrinjavanja dece i omladine, uglavnom vrši njihovim izdvajanjem iz sredine koja ih ugrožava.¹² Pri tome se uvek nas-

(1) verovatno da je mladoj osobi potrebno pružiti zaštitu u skladu sa ovim zakonom i

(2) ako je rizik po detetovo zdravlje i razvoj takav da ne može da se sačeka odluka suda o takvoj zaštiti ili ukoliko buduće ispitivanje slučaja može biti ozbiljno otežano, odnosno ako je dalje sprovođenje odgovarajućih mera sprečeno.

Ukoliko je situacija takva da ne može da se sačeka odluka opštinskog saveta za socijalnu zaštitu, onda će rukovodilac ovog saveta ili neka druga osoba koju savet ovlasti, doneti odluku o neodložnom stavljanju pod zaštitu. Ova odluka mora biti saopštена na prvoj sledećoj sednici saveta.

Ukoliko je opštinski savet za socijalnu zaštitu već podneo zahtev za zbrinjavanje u skladu sa ovim zakonom, odluku o neodložnom stavljanju pod zaštitu može doneti i sud (sreski).

7§ Ukoliko je odluku o neodložnom stavljanju deteta pod zaštitu doneo opštinski savet za socijalnu zaštitu, dužan je da u roku od sedam dana o tome obavesti nadležni sreski sud koji procenjuje ispravnost donete odluke...

12 Zbrinjavanje

10 § Zbrinjavanje se smatra započetim kada mlada osoba, na osnovu odluke o neodložnom stavljanju pod zaštitu ili zbrinjavanju, bude izdvojeno iz svog doma (porodice)...

11§ Opštinski savet za socijalnu zaštitu odlučuje o načinu na koji će se sprovoditi zbrinjavanje mlade osobe i gde će ona boraviti za to vreme.

Savet može doneti odluku da se zbrinjavanje sprovodi u domu mlade osobe, ukoliko je to u njenom najboljem interesu. U drugim slučajevima, sprovođenje mera zbrinjavanja se po pravilu obavlja van doma (porodice) u kojoj je mlada osoba ugrožena...

toji da dete dobije smeštaj i dalju negu u drugoj, odgovarajućoj porodici, a ne u nekoj institucionalizovanoj ustanovi (prihvatilište i sl.). Zbrinjavanje u takvim ustanovama (omladinskim domovima) sprovodi se uglavnom u slučajevima kada je nad mladom osobom neophodno vršiti poseban stalni nadzor (slučajevi predviđeni članom 3 ovog zakona).

Navedena pravna mogućnost hitnog izdvajanja deteta iz ugrožavajuće sredine u praksi može biti veoma značajna sa preventivnog stanovišta, naročito u slučajevima kada se pouzdano dokaže da je dete bilo izloženo zlostavljanju i zanemarivanju sa nesmrtnim ishodom. Prema podacima Knighta, u situaciji kada se kod zlostavljanja deteta adekvatno ne interveniše, postoji rizik od 60% od ponovnog zlostavljanja, a oko 10% da će zlostavljanje u daljem toku dovesti do smrti deteta.¹³ Stoga je mnogo bolje intervenisati na vreme i sačuvati dete od dalgog nasilja, koje može biti potencijalno i smrtonosno, nego naknadno, kada zlostavljanje već dovede do teških telesnih povreda ili smrti deteta, tražiti krvce za neprimenjivanje zaštitnih mera.

Slično prethodnom navedenom švedskom sistemu neposredne zaštite dece u izuzetno ugrožavajućim situacijama, i u našoj sredini predviđeno je preduzimanje hitnih mera neodložne intervencije u vidu izdvajanja deteta iz porodice. Osnov za ovakvu meru socijalne intervencije predstavlja postojanje "ozbiljne opasnosti za pravilno podizanje deteta", što podrazumeva visok stepen rizika za detetov fizički i psihički integritet, odnosno socijalni razvoj, a što opravdava prinudnu intervenciju u porodični život. Prema čl. 136 ZBPO, dete može biti oduzeto od roditelja samo u slučajevima koje predviđa zakon, i to kada postoji ozbiljna opasnost za njegovo pravilno podizanje.¹⁴

12 § Ukoliko zbrinjavanje deteta, koje je određeno zbog nekog od razloga navedenih u 3 §, mora da bude sprovedeno uz naročito pažljiv nadzor, u tu svrhu neophodno je da postoje posebni omadinski domovi. Ukoliko opštinski savet za socijalnu zaštitu doneše odluku o smeštanju deteta u omadinski dom, prema odredbama iz prvog stava ovog člana, država je dužna da tom detetu obezbedi mesto u takvom domu.

13 § Opštinski savet za socijalnu zaštitu će pažljivo pratiti sprovođenje zbrinjavanja o kome je doneta odluka na osnovu odredaba ovog zakona.

13 Knight, B. (1996) *Forensic Pathology*, London - Melbourne - Auckland Edward Arnold: A Division of Hodder & Stoughton, str. 453-473.

14 Obretković, M. (2001) »Standardi porodičnopravne zaštite«, u: Obretković, M., Pejaković, Lj. (ur.), *Zaštita deteta od zlostavljanja – priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 44.15 Za detalje po pojedinim zemljama videti Brienen, M. E. I., Hoegen, E. H, str.1109 –1115.

U situacijama u kojima je život deteta ugrožen ili mu preti neposredna opasnost od ozbiljnih oštećenja zdravlja i razvoja, centar za socijalni rad kao nadležni organ starateljstva treba da u što kraćem roku osigura bezbednost deteta.¹⁵ Ovakva mera primenjuje se ukoliko se zaštita deteta ne može obezbediti na drugi način (npr. dobrovoljnim udaljavanjem ili nasilnim odstranjivanjem nasilnika iz domaćinstva, sve do hapšenja nasilnika). Organ starateljstva je ovlašćen da u svakom trenutku, u bilo kojoj fazi zaštitnog procesa, preduzme ovaku intervenciju, što u nekim slučajevima može biti neophodno već posle prve prijave o zlostavljanju. U slučajevima prinudnog izdvajanja deteta, organ starateljstva treba da u najkraćem roku (do 72 sata od trenutka kada je dete smešteno u odgovarajuću ustanovu ili drugu porodicu) donese rešenje sa klauzulom izvršnosti (žalba ne odlaže izvršenje). U obrazloženju rešenja treba navesti razloge za primenu interventnih mera. Sledeće situacije smatraju se opravdanim indikacijama za donošenje ovakve odluke:

- dete je pretrpelo težak napad: pretučeno je, opečeno, otrovano, do te mere da je došlo do teških povreda ili je moglo doći do teških povreda;
- dete je sistematski mučeno ili kažnjavano na nehuman način;
- roditeljev nemar za bezbednost deteta doveo je do teških povreda ili je mogao dovesti do njih;
- stan/kuća su u takvom stanju da predstavljaju direktnu pretnju za nastajanje teških povreda;
- dete je seksualno zlostavljano ili zloupotrebljavano;
- roditelji namerno i sistematski ne obezbeđuju detetu osnovnu ishranu;
- roditelji odbijaju da obezbede (ili pristanu na) zdravstvenu ili psihijatrijsku pomoć za dete;
- roditelji su napustili dete ili su uhapšeni.

Ukoliko je neophodno izmestiti dete, stručni radnici organa starateljstva mogu da uz rešenje izdvoje dete i da zahtevaju asistenciju policije ukoliko im je ona neophodna. U neodložnim situacijama, ukoliko ne može da obezbedi prisustvo radnika organa starateljstva, policija može da izdvoji dete i smesti ga u odgovarajuću ustanovu i u najkraćem roku usmeno, a odmah potom i pisanim dokumentom, obavesti nadležni organ starateljstva o preduzetim merama.

Posle donošenja rešenja o neodložnom smeštaju, organ starateljstva treba da u najkraćem roku

razmotri perspektive detetovog smeštaja i doneše trajno rešenje o adekvatnom zbrinjavanju deteta.

Problem prijavljivanja kao značajnog faktora u otkrivanju slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja i prevenciji budućeg nasilja nad detetom

Blagovremeno uočavanje i registrovanje pojave zlostavljanja i zanemarivanja deteta veoma je značajno za preduzimanje odgovarajućih mera u cilju sprečavanja daljeg nasilja koje u sledećim atacima može dovesti do teških pa i fatalnih posledica. Sa preventivnog aspekta alarmantan je, na primer, podatak da je od prethodno pomenutog broja od 5000 smrtno stradale dece od 1993. do 1997. godine u SAD, čak 45% već bilo registrovano od strane nadležnih službi kao žrtve aktuelnog ili ranijeg nasilja. Dakle, i u sredinama sa visoko razvijenim sistemom otkrivanja i registrovanja slučajeva nasilja nad decom veliki je problem kako adekvatno zaštiti zlostavljano dete i obezbediti mu dalji normalni rast i razvoj. Prevencija zlostavljanja dece važna je, kako sa aspekta zaštite, pomoći i podrške zlostavljanom pojedincu i porodici, tako i društvu u celini.¹⁶

Osnovu za sprovođenje preventivnih mera predstavlja otkrivanje i registrovanje deteta koje je izloženo zlostavljanju i zanemarivanju. U mnogim slučajevima ovo nije nimalo lak zadatak pošto je nasilje u porodici najčešće dobro skrivana tajna o kojoj žrtva ne može ili ne sme da govori, jer se radi ili o malom detetu (odojčetu) koje još ne priča ili o starijem detetu koje je uplašeno da će ukoliko prizna ponovo biti izloženo još brutalnijem nasilju. Stoga je veoma značajno da celo društvo bude aktivno uključeno u otkrivanje slučajeva nasilja nad decom. Preduslov za prijavljivanje slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja je registrovanje ove pojave (ili samo sumnje na nju) prvenstveno od strane osoba koje su sa decom u stalnom profesionalnom kontaktu - dečiji lekari, vaspitačice u predškolskim ustanovama, učitelji i nastavnici, školski psiholozi, socijalni radnici i dr. Da bi ove osobe mogле uočiti pojavu zlostavljanja i zanemarivanja, neophodno je da dobro poznaju subjektivne i objektivne znakove zlostavljanja i zanemarivanja, što nameće potrebu kontinuirane edukacije u ovom domenu njihovog rada.¹⁷

16 Mitić, M. (2001) "Prevencija zlostavljanja dece". u: Srna, J., (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 102-116.

17 Lakić, A. (2001) "Društveni modeli zaštite dece od zanemarivanja i zlostavljanja". u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 75-88.

15 Ibid, str. 95-97.

Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj, sa posebnim osvrtom...

Pozicija lekara u odnosu na dužnost prijavljivanja veoma je značajna, jer su oni u mogućnosti da u toku pregleda deteta otkriju skorašnje i/ili davnašnje povrede koje su nekada verovatni, ali nekada i pouzdani znaci fizičkog ili seksualnog zlostavljanja. Misao Camerona, Johnsona i Campsa da "koža i kosti pričaju priču koju dete ne može da ispriča jer je isuviše malo ili jako uplašeno" veoma dobro ilustruje značaj dobrog lekarskog pregleda u ovim slučajevima.

Međutim, u praksi je prijavljivanje dokazanih slučajeva nasilja nad decom nadležnim službama često mnogo veći problem nego njihovo otkrivanje. U dosadašnjoj praksi smo se uverili da se u našoj sredini ova konstatacija odnosi na pripadnike svih profesionalnih kategorija koje su u svakodnevnom kontaktu sa decom, uključujući i zdravstvene radnike. Upravo zbog ovakvih situacija pokušali smo da komparativno analiziramo zakonske odredbe kojima se reguliše obaveza prijavljivanja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece u Švedskoj i kod nas.

U članu 71 švedskog Zakona o socijalnoj službi posebno je regulisana upravo obaveza prijavljivanja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece.¹⁸ Ova zakonska odredba odnosi se ne samo na slučajeve telesnog (fizičkog) zlostavljanja, nego i na psihičko (emocionalno) nasilje. Obavezi prijavljivanja podleže čak i sumnja na nasilje. Zakon propisuje da je prijavljivanje zakonska obaveza odnosno dužnost pripadnika navedenih profesija i da se prijavljivanje mora obaviti bez odlaganja. Za ostale pripadnike društvene zajednice prijavljivanje se smatra građanskom dužnošću koja nema obavezujući karakter kao kod prethodno pomenutih profesionalnih kategorija.

18 Prijava o zlostavljanju maloletnog lica

71§ Svaka osoba koja ima saznanje o tome da je neko dete zlostavljano u svom domu (porodicu) ili je tretirano na neki drugi način zbog kojeg postoji opasnost od narušavanja njegovog zdravlja ili razvoja, treba to svoje saznanje da prijavi opštinskom savetu za socijalnu zaštitu.

Organ (služba) čija je delatnost u vezi sa decom i omladnjom, kao i druge službe u okviru zdravstvene i socijalne službe, obavezne su da odmah prijave opštinskom savetu za socijalnu zaštitu saznanje, koje su dobili u toku vršenja svoje profesionalne delatnosti, o tome da postoji razlog zbog kojeg socijalna služba treba da interveniše u cilju obezbeđivanja zaštite deteta. To važi i za osobe koje su zaposlene u ovim organima(službama), kao i za lekare, učitelje i nastavnike, medicinske sestre i babice koje nemaju takvo zaposlenje...

Organi (službe) odnosno pripadnici profesija koji su navedeni u drugom stavu ovog člana obavezni su dasocijalnoj službi dostavе sve podatke koji mogu biti značajni za sprovođenje istrage o potrebi deteta za zaštitom.

Pored obaveze prijavljivanja, navedene profesionalne kategorije imaju i informativnu obavezu, što znači da su obavezne da socijalnoj službi dostave sve podatke koji mogu biti značajni za sprovođenje istrage u konkretnom slučaju. Što se tiče lekara i drugih zdravstvenih radnika, ova obaveza podrazumeva dostavljanje na uvid kompletne medicinske dokumentacije, kako o aktuelnom pregledu tako i o ranijem lečenju, gde se eventualno mogu naći objektivni znaci prethodnih ataka zlostavljanja. Prijavljanje slučajeva zlostavljanja ili sumnje na nasilje može se izvršiti direktno telefonom ili u pisanoj formi.

Sa aspekta obavezujućeg karaktera ove zakonske odredbe treba naglasiti da njeno nepoštovanje povlači profesionalnu odgovornost nadležnih organa i pojedinaca (uključujući i lekare), sve do mogućnosti prijave odgovarajućoj vrhovnoj državnoj komisiji koja ispituje odgovornost zdravstvenih radnika. U slučajevima najtežih prekršaja profesionalne dužnosti, ova komisija ima mogućnost da prekršiocu privremeno ili trajno zabrani dalje obavljanje lekarske ili druge zdravstvene delatnosti. Upravo postojanje ovako ozbiljnih kaznenih mera predstavlja značajan motiv za zdravstvene radnike da u praksi striktno poštuju zakonom regulisan postupak prijavljivanja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece.

U našoj sredini centri za socijalni rad, kao nosioци službe za socijalnu zaštitu dece i u odnosu na ovu funkciju ovlašćeni zastupnik države, dužni su da preduzmu sve potrebne mere socijalne i pravne zaštite kada je ugrožen interes deteta, što svakako podrazumeva i situacije u kojima je dete izloženo zlostavljanju. Prema ZBPO, o takvim saznanjima centre za socijalni rad kao organe starateljstva trebalo bi da obaveste državni organi, ustanove i zajednice, kao i svi građani.¹⁹

Međutim, nepoštovanje ove zakonske obaveze za sada nije striktno pravno sankcionisano. Za građane ona predstavlja moralnu obavezu, a za ustanove i organe, kao i stručnjake koji u njima rade (uključujući i lekare), ona čini deo profesionalnih obaveza i proističe iz pravila službe i profesionalne etike.²⁰

19 Čl. 133 st. 2 ZBPO: "Organi pravosuđa, interesne i mesne zajednice, organi društveno-političke zajednice, vaspitne i obrazovne organizacije, kao i druge organizacije i zajednice i svaki građani dužni su da obaveste organ starateljstva čim saznaju da roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo ili je detetu, odnosno maloletniku iz drugih razloga potrebna zaštita".

20 Obretković, M. (2001) "Multidisciplinarni pristup zlostavljanju dece", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 89-96.

Obaveza prijavljivanja slučajeva zlostavljanja dece samo delimično je regulisana članom 203 Krivičnog zakona Republike Srbije (KZ RS), jer se krivično sankcioniše isključivo neprijavljanje teških krivičnih dela.²¹ Ukoliko se ovaj član KZ RS razmotri u odnosu na problem nasilja nad decom, obaveza prijavljivanja postojala bi u slučajevima kada usled zlostavljanja ili zanemarivanja nastupi smrt deteta (krivično delo ubistva - čl. 47 KZ RS), teška telesna povreda (čl. 53 KZ RS), zatim u slučajevima seksualnog nasilja (krivično delo silovanja, prinude na obljudbu i protivprirodnog bluda - čl. od 103 do 107 KZ RS), kao i za dela koja su sankcionisana u stavu 3 i 4 člana 118a KZ RS, a koji se odnosi na nasilje u porodici.²² U skladu sa prethodno navedenim članom 203 KZ RS, kod nas ne postoji zakonska obaveza prijavljivanja krivičnog dela zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica iz člana 118 KZ, jer je za ovo delo predviđena maksimalna kazna zatvora u trajanju od tri godine.²³

21 Član 203. Krivičnog zakona Republike Srbije – »Neprijavljanje krivičnog dela ili učinioca«

(1) Ko zna učinioca krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći smrtna kazna, ili ko samo zna da je takvo delo izvršeno, pa to ne prijavi, iako od takve prijavi zavisi blagovremeno otkrivanje učinioca ili dela, kazniće se zatvorom do tri godine.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se službeno ili odgovorno lice koje svesno propusti da prijavi krivično delo za koje je saznao u vršenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći kazna pet godina zatvora ili teža kazna, a za delo se goni po službenoj dužnosti.

22 Član 118a Krivičnog zakona Republike Srbije – »Nasilje u porodici«

(1) Ko upotrebotom sile ili ozbiljnom pretnjom da će napasti na život ili telo povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

(3) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

(4) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

23 Član 118 Krivičnog zakona Republike Srbije – »Zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica«

(1) Roditelji, usvojilac, staralac ili drugo lice koje grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja zapusti maloletno lice o kome je dužno da se stara, kazniće se zatvorom do tri godine.

(2) Roditelj, usvojilac, staralac ili drugo lice koje zlostavlja maloletno lice ili ga prinuđava na preteran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloletnog lica ili na prosjačenje ili ga iz koristoljublja navodi na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvitak, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

U dosadašnjoj praksi uverili smo se da lekari iz različitih razloga uglavnom ne poštuju navedene zakonske obaveze o prijavljivanju ukoliko se radi o povredama za koje se sumnja da su nastale usled zlostavljanja, pri čemu za takvo nepoštovanje propisa ne snose odgovarajuće sankcije. Imali smo prilike da se suočimo sa situacijom u kojoj je povreda deteta bila takvog karaktera da je nesumnjivo ukazivala na fizičko nasilje (potpun poprečan prelom butne kosti kod šestomesečne bebe), pri čemu je nadležni lekar koji je povredu dijagnostikovao smatrao da slučaj ne treba nikome prijaviti. Ovakvi postupci se uglavnom pravdaju stavom da se ne treba mešati u unutrašnje stvari porodice, zatim strahom od komplikacija koje lekaru može stvarati budući sudski postupak i dr. Pri tome se nimalo ne misli na interes zlostavljanog deteta kome je očigledno neophodna hitna zaštita od nasilnika. Ovakvo ponašanje lekara još je izraženije ako se radi samo o lakin telesnim povredama. Za razliku od toga, povrede dece koje su na primer nastale u saobraćajnim nezgodama lekari po pravilu prijavljuju nadležnim organima unutrašnjih poslova.

Prethodno izvršena uporedna analiza naših i švedskih zakonskih odredaba ukazuje na potpunu opravdanost mišljenja da je jedan od razloga neefikasnosti našeg sistema za zaštitu dece od nasilja upravo nepostojanje zakonskih sankcija za neprijavljanje zlostavljanja i zanemarivanja dece od strane nadležnih organa i službi koje su u stalnom profesionalnom kontaktu sa decom.²⁴ U vezi sa tim smatramo da bi prikazane odredbe švedskog zakonodavstva i iskustva iz njihove praktične primene u svakodnevnom životu mogli da predstavljaju dobar uzor za precizno zakonsko definisanje obaveza nadležnih organa, službi i pojedincova u sistemu zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja u našoj sredini, prvenstveno u odnosu na postupak prijavljivanja otkrivenih slučajeva nasilja. Očigledno je da u našim uslovima ovaj problem neće biti rešen sve dok za nepoštovanje obaveze prijavljivanja ne budu uvedene ozbiljne zakonske sankcije.

S druge strane, dosadašnja iskustva su pokazala da lekari u toku svojih osnovnih studija ne dobijaju dovoljno znanja o postojećoj zakonskoj obavezi prijavljivanja krivičnih dela za koje saznavaju u toku obavljanja svoje profesionalne dužnosti. Stoga je neophodno da se ovom delu edukaci-

²⁴ Išpanović-Radojković, V. (2001) "Odakle smo pošli, dokle smo stigli i kuda idemo u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja?", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj", str. 340-347.

Zakonska regulativa u vezi sa socijalnom zaštitom dece i omladine u Švedskoj, sa posebnim osvrtom...

je lekara u okviru budućih nastavnih planova i programa posveti mnogo više pažnje nego do sada i to prvenstveno u okviru predmeta Sudska medicina, koji po svojoj suštini predstavlja sponu između medicinske i pravne nauke.

Literatura

[Http://www.aap.org/bpi/Child_Abuse.html](http://www.aap.org/bpi/Child_Abuse.html)

Išpanović-Radojković, V. (2001) "Odakle smo pošli, dokle smo stigli i kuda idemo u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja?" u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Knight, B. (1996) *Forensic Pathology*. London - Melbourne - Auckland, Edward Arnold, A Division of Hodder & Stoughton.

Lakić, A. (2001) "Društveni modeli zaštite dece od zanemarivanja i zlostavljanja", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Mitić, M. (2001) "Prevencija zlostavljanja dece", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Mršević, Z. (2001) "Krivičnopravna zaštita dece od nasilja", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Obretković, M. (2001) "Društvena reakcija na zlostavljanje dece i uloga pravne intervencije", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd, IP "Žarko Albulj".

Obretković, M. (2001) "Multidisciplinarni pristup zlostavljanju dece", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Pejaković, Lj. (2001) "Uloga centara za socijalni rad u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Savić, S., Alempijević Đ. (2001) "Sudskomedicinski aspekti sindroma fizičkog zlostavljanja dece", u: Srna, J. (ur.), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Savić, S., Alempijević, Đ. (2002) "Sindrom fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja dece", u: Marjanović, B. (ur), *Problemi u pedijatriji 200.*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, god. XXII, vol. 22.

Šarkić N. (2001) "Porodičnopravna zaštita dece od zlostavljanja - uloga porodičnog pravosuđa", u: Srna, J. (ur), *Od grupe do tima*, Centar za brak i porodicu, Beograd: IP "Žarko Albulj".

Vuković, Š. (2002) *Krivični zakon Republike Srbije sa sudskom praksom, registrom pojmove i obrascima*. Beograd, Poslovni biro D.O.O.

Žegarac, N., Mijanović, Lj., Obretković, M., Pejaković, Lj., Simović, I., Stevanović, I. (2001) *Zaštita deteta od zlostavljanja – priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.

Wilow, K. (1996) *Författningshandbok för personal inom hälso- och sjukvård*, Liber Utbildning, Sverige.

**Slobodan Savić, PhD
Đorđe Alempijević, MA**

Legislation regarding social protection of children and youth in Sweden with particular emphasis on protection from abuse and neglect

Protection of children from abuse and neglect is a current problem in the world. The consequences of violence against children are very important because they can leave behind permanent bodily injuries up to severe invalidity, as well as psychological consequences which very often lead to transmission of violence into next generations. In most extreme cases death occurs as a consequence of abuse and neglect. In this paper authors present legislation which regulate social protection of children and youth in Sweden, with special emphasis on protection from abuse and neglect. Sweden is a country in which social care of most vulnerable groups, including children, was always at the top of priorities. Authors made comparative analysis of Swedish and domestic (Serbian) laws regarding protection of children from violence, with particular emphasis on mandatory report of these cases from professionals who are in regular professional contact with children. Authors will also put emphasis on duties of medical doctors in the system of protection of children and youth from abuse and neglect.

MR SANJA ĆOPIĆ*

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

Negativna društvena reakcija i neadekvatna reakcija organa formalne kontrole na primarnu viktimizaciju dovode do tzv. sekundarne viktimizacije, koja može da bude za žrtvu izvor trauma i frustracija isto koliko i primarna. Upravo zbog toga je odnos policije i pravosuđa prema žrtvama kriminaliteta od velikog značaja u pogledu spremnosti da se viktimizacija prijavi, poverenja u rad ovih službi i saradnje sa njima tokom rasvetljavanja konkretnog slučaja. Kako bi se sagledao položaj žrtve u sistemu krivičnopravne reakcije, u radu je dat presek funkcionalisanja policije, tužilaštva i sudova do koga se došlo na osnovu intervjua koji su vođeni sa predstavnicima ovih službi, kao i na osnovu dosadašnjih saznanja, sprovedenih istraživanja i odgovarajuće zakonske regulative. Cilj rada je da se na ovnu dobijenih informacija ukaze na mesto i ulogu koju bi služba za pomoć žrtvama kriminaliteta trebalo da ima u sistemu državne reakcije, kao i da se pruže informacije o tome na koji način žrtve mogu da prijave krivično delo, koja su njihova prava i obaveze, i šta mogu da očekuju od nadležnih službi.

Ključne reči: žrtva, policija, pravosuđe, služba za pomoć žrtvama kriminaliteta

Uvod

Kriminalna viktimizacija predstavlja sveprisutnu pojavu,¹ usled koje žrtva trpi materijalnu i/ili moralnu štetu, odnosno uništenje ili oštećenje imovine,

telesne povrede, psihičke patnje i druge posledice (tzv. primarna viktimizacija). Međutim, negativna reakcija socijalne sredine i neodgovarajuća (pogrešna) reakcija organa krivičnog gonjenja na primarnu viktimizaciju, dovode do njenog pooštravanja, što se u viktimologiji definiše kao sekundarna viktimizacija.² Sekundarna viktimizacija može da bude jednako traumatična i frustrirajuća za žrtvu kao i primarna, pa je zaštiti žrtava od nje, odnosno njenom eliminisanju ili barem suočenju na najmanju moguću meru (ako se ona uopšte može meriti), potrebno posvetiti isto onoliko pažnje koliko i zaštiti od samog kriminaliteta.

Zbog toga, adekvatan odnos nadležnih državnih organa prema žrtvama kriminaliteta, koji svakako podrazumeva poštovanje prava žrtava,³ može da utiče na veće poverenje građana u spremnost i efikasnost države u rešavanju konkretnih slučajeva. Na taj način deluje se i na povećanje stope prijavljivanja krivičnih dela, što rezultira smanjenjem tamne brojke kriminaliteta, naročito kod pojedinih oblika viktimizacije (seksualni delicti, porodično nasilje i slično). Sa druge strane, takvim postupan-

naliteta. Rezultati istraživanja mogu se naći u: Hatalak, O., Del Frate, A. A., Zvekić, U. (ur.) (1998) *The International Crime Victim Survey in Countries in Transition – National Reports*, Rome: UNICRI: publication No. 62. Prikaz ove knjige objavljen je u *Temida* (1999) br. 1, str. 61-67.; Zvekić, U. (2001) *Žrtve kriminala u zemljama u tranziciji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej Beograd i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Pored toga, na odgovarajuću literaturu upućuje i dr Jan J. M. van Dijk (1999) «Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt», Beograd: *Temida*, br. 1, str. 14-15.

2 Schneider (1975) *Victimologie*, Tübingen, str. 32, prema: Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: IRO «Svetozar Marković» i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 49.

3 Više o tome u: Ćopić, S., Vidaković, I. (2002) «Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Veslu i Severnoj Irskoj», Beograd: *Temida*, br. 2: str. 20.; Škulić, M. (2002) «Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih trgovinom ljudskim bićima», Beograd: *Temida*, br. 2, str. 6., Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri (1998), Beograd: *Temida*, br. 4, str. 37-40.

* Mr Sanja Ćopić je istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i generalni sekretar Viktimološkog društva Srbije.

1 To potvrđuju i rezultati Međunarodne ankete o viktimizaciji, koja predstavlja do sada najveće međunarodno komparativno empirijsko istraživanje u kome je intervjuisano više od 130000 ljudi o njihovim iskustvima u pogledu konvencionalnog kriminaliteta, reakcije državnih organa, pomoći žrtvama i prevenciji kriminaliteta, kao i o stavovima u vezi sa kažnjavanjem učinilaca krivičnih dela i strahom od krimi-

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

jem nadležnih državnih službi, žrtva se osnažuje i pomaže joj se da se lakše suoči sa posledicama prouzrokovanim izvršenim krivičnim delom.⁴ To, pak, može da utiče na smanjenje rizika ponovne viktimizacije, na koju u velikoj meri mogu da utiču posledice sekundarne viktimizacije, posebno one koje nastaju kao rezultat neadekvatnog odnosa organa formalne kontrole, odnosno njihove reakcije, usled kojih žrtva postaje nepoverljiva i nedovoljno zaštićena.⁵ Na taj način, bolji tretman žrtava od strane organa krivičnopravnog sistema doprinosi većem poštovanju zakona, čime se svakako deluje u pravcu prevencije kriminaliteta.⁶

Imajući to u vidu, cilj ovog rada je da se, pre svega, kroz sagledavanje položaja žrtve⁷ u sistemu krivičnopravne reakcije u našoj zemlji, ukaže na moguću ulogu službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u smanjenju sekundarne viktimizacije, kao i na oblik saradnje koji bi ta služba trebalo da uspostavi sa relevantnim državnim organima. Rad je utoliko baziran na rezultatima nekih dosadašnjih istraživanja i saznanja koja ukazuju na položaj i tretman žrtava u našem krivičnopravnom sistemu i odgovarajućoj zakonskoj regulativi, s jedne strane, i na analizi intervjuva vođenih sa predstavnicima policije, tužilaštva, sudova i opštinske službe pravne pomoći u cilju snimanja stanja u pogledu položaja žrtava u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije, sa druge strane.⁸ Kako je policija prvi državni organ sa kojim

4 Van Dijk, J. J. M. (1999) op. cit. str. 9.

5 Nikolić-Ristanović, V. (1984) op. cit. str. 103-104.

6 Van Dijk, J. J. M. (1999) op. cit. str. 14.

7 U jugoslovenskom krivičnom pravu i zakonodavstvu umesto pojma „žrtva“ koristi se pojam „pasivni subjekat krivičnog dela“ (u krivičnopravnom smislu), odnosno „oštećeni“ (u krivičnoprocesnom smislu). Shodno članu 221. ZKP oštećeni je lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. Utoliko je pojam „oštećeni“ širi od pojma „pasivni subjekat krivičnog dela“, odnosno „žrtva“, jer se pod određenim okolnostima u krivičnom postupku u svojstvu oštećenog može pojavit i lice koje nije bilo pasivni subjekat krivičnog dela, odnosno žrtva (na primer, kod krivičnog dela ubistva). Više o tome u: Škulić, M. (2000) op. cit. str. 5-6.; Nikolić Ristanović, V. (1984) op. cit. str. 24. Međutim, za potrebe ovog rada, s obzirom da je osnovni cilj da se sagleda položaj upravo žrtve (pasivnog subjekta krivičnog dela) u sistemu državne reakcije na kriminalno ponašanje, u daljem izlaganju će se upotrebljavati termin „žrtva“, dok će se samo u delu koji se odnosi na krivični postupak i odgovarajuća zakonska rešenja koristiti termin „oštećeni“.

8 U okviru pripremne faze za otpočinjanje rada službe za pomoć žrtvama kriminaliteta, a u vezi sa prikupljanjem informacija i pravljenjem baze podataka, tokom novembra 2002. godine urađeno je 10 intervjuva sa predstavnicima državnih institucija: policije (3), tužilaštava (3), sudova (3) i službe pravne pomoći u opštini Stari Grad. Intervjui su obavljeni sa načelnikom Odeljenja unutrašnjih poslova Stari Grad,

žrtva kriminaliteta dolazi ili može da dođe u kontakt, a od čijeg postupanja umnogome zavisi dalji tok postupka, posebna pažnja biće posvećena pitanju odnosa žrtve i policije.

Žrtve kriminaliteta i policija

Policija je prvi državni organ krivičnopravnog sistema sa kojim žrtva krivičnog dela dolazi u kontakt. Upravo stoga, neposredna ili posredna saznanja i iskustva građana o radu ove državne službe i odnosu prema njima (građanima) utiču u velikoj meri na formiranje stavova o funkcionisanju i efikasnosti krivičnopravnog sistema uopšte,⁹ kao i na (ne)poverenje i (ne)spremnost građana da prijavljuju krivična dela i sarađuju sa policijom u njihovom rasvetljavanju.

Tako su, na primer, rezultati Međunarodne ankete o viktimizaciji koja je 1996. godine sprovedena u Beogradu pokazali da su žrtve policiji prijavile viktimizaciju u 33,3% slučajeva, pri čemu su najčešće prijavljivani krađa automobila (93,4%), provalna krađa (71,4%) i krađa predmeta iz automobila (42,6%), dok su seksualni delicti prijavljivani u malom broju slučajeva (5,8% ispitanica).¹⁰ Kao najčešći razlozi neprijavljinanja krivičnih dela navođeni su: krivično delo nije bilo posebno ozbiljno, policija ne bi mogla ništa da učini, policija obično ne želi da se angažuje u takvim slučajevima, rešio/rešila je slučaj sam/sama, strah od osvete i slično.

Međutim, rezultati istraživanja porodičnog nasilja u Srbiji koje je krajem 2001. i početkom 2002. godine sprovelo Viktimološko društvo Srbije,

Vladanom Lukićem, šefom Odseka za suzbijanje seksualnih delikata u Odeljenju za krvne i seksualne delikte Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu, Milenom Živanović, i sa načelnikom Odeljenja za javni red i mir Sekretarijata unutrašnjih poslova u Beogradu, Budimirovom Polugom; potom, sa zamenikom okružnog državnog tužioca u Okružnom državnom tužilaštvu u Beogradu, Dragom Lopušinom, zamenicom opštinskih državnih tužilaca u II (Tomislav Kilibarda) i III (Ljubica Veselinović) opštinskom državnom tužilaštvu u Beogradu, kao i sa dvoje okružnih sudija (Snežana Nikolić-Garotić, sudija krivičar i Snežana Savić, sudija krivičar i parničar) u Okružnom sudu u Beogradu i sa jednim sudijom krivičarem u III opštinskom sudu u Beogradu (Natalijom Bobot), kao i sa dipl. pravnikom Markom Kovačevićem iz službe pravne pomoći opštine Stari Grad.

9 Više o tome u: Zvekić, U. (2001) *Žrtve kriminala u zemljama u tranziciji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometec Beograd i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 62-63.

10 Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. (1998) «Victims and Police in Belgrade», *International Review of Victimology*, br. 6, str. 52., Nikolić-Ristanović, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: uticaj rata i društvenih promena», Beograd: *Temida*, br. 1, str. 36.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

pokazuju još niži procenat obraćanja policiji u slučajevima nasilja u porodici, što ukazuje na visok nivo nepoverenja i sumnje u državnu intervenciju: tako je od ukupno 250 žena žrtava porodičnog nasilja samo njih 42 (16,8%) poslednji nasilni događaj prijavilo policiji. 18,8% žena je kao razlog neobraćanja policiji navelo to da sumnja da policija može da učini nešto u konkretnom slučaju, dok 15,8% njih smatra da policija ne želi da se meša u ovakve stvari, bilo da im je to poznato iz ličnog iskustva ili iz iskustva drugih lica. Ako se tome dodaju i razlozi kao što su «policija nije zainteresovana da reaguje u ovakvim slučajevima», inertni su, nedovoljno obučeni i stručni i slično, procenat od 34,6% ispitanica koje su navele neki od napred navedenih razloga neprijavljanja nasilja policiji postaje još veći.¹¹

Kada postanu žrtve krivičnog dela, građani od policije očekuju blagovremeno reagovanje, odgovarajući pomoći i rešavanje slučaja, ali i adekvatan odnos službenih lica prema njima.¹² Naime, opredeljujući se da prijavi krivično delo policiji, žrtva očekuje da učinilac krivičnog dela bude otkriven (ukoliko se radi o nepoznatom učiniocu) i kažnjen, pričinjena šteta popravljena, odnosno nadoknađena i sanirane druge posledice prouzrokovane krivičnim delom.¹³ Osim toga, žrtvama su potrebne informacije, savet, pomoći, podrška i zaštita, odnosno lični a ne samo profesionalni kontakt, što od policije često ne dobiju.¹⁴ Zbog toga se u dokumentu koji je 1996. godine usvojio Evropski forum službi za pomoći žrtvama ističe da sve žrtve koje prijave krivično delo treba da imaju pravo na to da budu obaveštavane o daljem toku postupka ukoliko one

11 Više o tome u: Ćopić, S. (2002) «Institucije i nevladine organizacije u odgovoru na porodično nasilje u Srbiji», Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*, str. 69., Nikolić Ristanović, V. (2002) (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej Beograd, str. 93-96.

12 Prema rezultatima Međunarodne ankete viktimizacije sprovedene u Beogradu, većina žrtava koja se obratila policiji nije bila zadovoljna načinom na koji je policija reagovala, navodeći da se policija nije dovoljno angažovala, da nije bila zainteresovana, da nije našla ili uhapsila učinjoca krivičnog dela i da nije pronašla imovinu. Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: uticaj rata i društvenih promena», Beograd: *Temida*, br. 1, str. 37., Nikolić Ristanović, V. (1998) «Victims and Police in Belgrade», *International Review of Victimology*, br. 6, str. 49.

13 Nikolić Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) «Prvi kontakt žrtve sa policijom – pomoći i podrška, ili ponovna viktimizacija», Beograd: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 4, str. 81.

14 Nikolić Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) op. cit. str. 81., Mrvić Petrović, N. (1990) «Učešće žrtava u prijavljivanju krivičnih dela», Beograd: *13. maj*, br. 6, str. 42.

to žele,¹⁵ odnosno o načinu ostvarivanja svojih prava. Na to se ukazuje i u dokumentima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i drugih međunarodnih organizacija i foruma,¹⁶ a u cilju poboljšanja opšteg položaja žrtava u sistemu krivičnopravne reakcije.

Naime, praksa pokazuje da kada žrtva prijavi krivično delo policiji, ona uglavnom nije svesna svog položaja, svojih prava i mogućeg uticaja na dalji tok postupka, dok u pogledu dobijanja informacija i obaveštenja o napredovanju slučaja u potpunosti zavisi od organa krivičnopravnog sistema,¹⁷ odnosno od sopstvene zainteresovanosti za sam slučaj. Tako se prema rezultatima istraživanja koje su 1988. godine sproveli istraživači Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu pokazalo da je od 19 žrtava koje su prijavile krivično delo dežurnoj službi GSUP-a Beograd, samo njih 25% bilo detaljno informisano o mogućnostima ostvarivanja svojih prava, 17% je bilo površno informisano o načinu ostvarivanja svojih prava, u 33% slučajeva žrtva je bila upućena da se obrati opštinskom OUP-u, odnosno da podnese privatnu tužbu, dok u 25% slučajeva žrtva uopšte nije bila informisana o načinu ostvarivanja svojih prava.¹⁸ Pored toga, uočeno je da stav službenog lica u pogledu davanja obaveštenja žrtvama o mogućnostima ostvarivanja njihovih prava najviše zavisi od zainteresovanosti same žrtve da takve informacije i dobije, odnosno od njenog insistiranja da bude obaveštena o svojim pravima. Tako od 40 žrtava koje su činile uzorak u ovom istraživanju njih 30 uopšte nije tražilo nikakve informacije od policije u vezi sa načinom ostvarivanja svojih prava, što je rezultiralo time da takva obaveštenja nisu ni dobili, dok sa druge strane nije postojao ni jedan slučaj u kome je žrtva tražila informaciju a da istu nije dobila. Međutim, takva situacija svakako da može da se objasni time da su žrtve, posebno ako prijavljuju krivično delo neposredno nakon njegovog izvršenja i to lično, uzbudjene i da se ne sete da traže informacije ili da iste vrlo brzo zaborave.¹⁹ Zbog toga bi trebalo predvideti obavezu službenih lica da žrtvama daju određene informacije ili da ih upute na

15 Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri, op. cit. str. 38.

16 Mawby, R. I., Walklate, S. (1994) *Critical Victimology*, London, New Delhi: Sage Publications, str. 129-130, prema: Škulić, M. (2002) op. cit. str. 6.

17 Škulić, M. (2002) op. cit. str. 6.

18 Nikolić Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) op. cit. str. 89.

19 Nikolić Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) op. cit. str. 85, 91.

službe koje takve informacije mogu da pruže žrtvama, bez obzira da li to žrtva u datom momentu traži ili ne. Jer, odsustvo informisanosti (o pravima, obavezama, daljem toku postupka) može da rezultira time da građani imaju nerealna očekivanja od policije, koja policija objektivno ne može ili nije dužna da ispunji. To takođe može da utiče na opšti stav o ovoj službi, (ne)poverenje u spremnost i efikasnost policije u rasvetljavanju krivičnih dela i (ne)spremnost da se ista prijave. Zbog toga se dešava da prvi kontakt žrtve sa policijom bude za žrtvu traumatičan i da upravo predstavlja početak tzv. sekundarne viktimizacije.²⁰ Kako bi se to izbeglo, žrtve (ali i sve građane kao potencijalne žrtve) potrebno je upoznati sa načinom prijavljivanja krivičnog dela, sa tim što ih očekuje ali i što oni mogu da očekuju od policije u slučaju prijavljivanja viktimizacije. Neke od ovih informacija, koje bi žrtvama trebalo da pruži služba za pomoć žrtvama kriminaliteta, biće izložene u daljem radu.

Prijavljanje događaja

Žrtva događaj (krivično delo) može da prijavi policiji na nekoliko načina. Kao prvo, može telefonom da obavesti područni organ unutrašnjih poslova ili da pozove službu 92. Prijavljanje putem telefona je najbrži i najbolji način ukoliko na licu mesta postoji telefon, jer se tako može obezbediti brže reagovanje policije i postoje veće šanse da se osumnjičeni otkrije. Ukoliko žrtva nema telefon, trebalo bi da se obrati prvoj osobi koja ga ima (na primer, u komšiluku) ili prvom policajcu pozorniku ako ga vidi.

Ukoliko se pozove služba 92 (koja se nalazi u okviru GSUP-a), šef smene u dežurnoj službi (na osnovu opisa događaja) procenjuje da li da se na licu mesta pošalje uviđajna ekipa GSUP-a, ili se obaveštava područni organ unutrašnjih poslova kako bi oni poslali patrolu, koja će brže i lakše da dođe na licu mesta. Ukoliko se radi o težem krivičnom delu, na licu mesta uvek izlazi uviđajna ekipa GSUP-a. Ako je u pitanju lakše krivično delo, žrtva može da se uputi na dežurnu službu područnog OUP-a.

Sa druge strane, ukoliko se krivično delo prijavi putem telefona područnom OUP-u, na licu mesta se šalje patrola, a ukoliko je u pitanju teže krivično delo, obaveštava se i GSUP odakle se takođe šalje uviđajna ekipa. Uviđajnu ekipu po pravilu čine inspektor, kriminalistički tehničar i uniformisana lica (obično iz područnog OUP-a koja su zadužena za obezbeđivanje lica mesta). Ako se radi o nekom

težem krivičnom delu, tada se obaveštava i specijalizovano odeljenje GSUP-a iz koga se na licu mesta šalje neko od inspektora.

Na licu mesta se obavlja razgovor sa licima koja su se tu zatekla (žrtva, osumnjičeni, svedoci, oče-vici i slično), pri čemu ova lica mogu da budu dove-dena i u prostorije OUP-a, odnosno GSUP-a kako bi se uzele izjave na zapisnik. Sa žrtvom će se razgovor obaviti na licu mesta ukoliko ona nije već hospitalizovana, odnosno u bolnici ako je već odvedena tamo. Naime, po pravilu policija o konkretnom događaju koji je prijavljen obaveštava i hitnu pomoć koja takođe dolazi na licu mesta, mada se dešava da neko i pre toga pozove hitnu pomoć pa da se i pre dolaska uviđajne ekipe pruži odgovarajuća pomoć povređenim licima. Povređena lica se odvode u Urgentni centar (kolima hitne pomoći), gde odlazi i dežurni inspektor kako bi obavio razgovor sa žrtvom (ako je to moguće s obzirom na trenutno zdravstveno stanje povređenog) i sa lekarom, što je posebno važno zbog saznanja o kakvim povredama se radi, a što je bitno za kvalifikaciju krivičnog dela. Ukoliko se na licu mesta ne poziva hitna pomoć jer se ne radi o teškim povredama, tada bi po pravilu dežurni inspektor trebalo da odvede žrtvu u Urgentni centar radi izdavanja potvrde o vrsti i težini povrede radi kvalifikovanja krivičnog dela. Kada se žrtva vodi na pregled po službenoj dužnosti onda se pregled ne naplaćuje. U slučaju prijavljivanja krivičnog dela putem telefona, žrtva nema obavezu da naknadno dolazi u policiju zbog same prijave, ali se, po pravilu, poziva da dođe kako bi dala neka dodatna objašnjenja ili informacije koje su od značaja za rasvetljavanje krivičnog dela. Naime, u ovoj situaciji se krivična prijava (protiv poznatog, odnosno nepoznatog izvršioca) sačinjava po službenoj dužnosti (nju ne potpisuje žrtva) i dostavlja nadležnom tužilaštvu.

Do prijavljivanja krivičnog dela putem telefona obično dolazi neposredno nakon događaja, dok je malo onih koji će neposredno nakon događaja da dođu u policiju i prijave što se dogodilo (obično se to čini po proteku nekog vremena, a u slučajevima nasilja u porodici, pretnji i slično dešava se da se događaj prijavi kako bi se sprečilo izvršenje krivičnog dela i nova viktimizacija). Tako je, na primer, prema rezultatima istraživanja koje su 1988. godine sprovedeli istraživači Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu²¹ na uzorku od 40 žrtava koje su došle u kontakt sa službenim licima GSUP-a Beograd (bilo tako što su lično prijavile viktimizaciju dežurnoj službi GSUP-a, ili je sa njima

20 Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) op. cit. str. 82.

21 Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) op. cit. str. 84.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

obavljen razgovor tokom vršenja uviđaja ili u medicinskoj ustanovi u kojoj su bili zbog zadobijenih povreda), skoro tri četvrtine žrtava krivično delo prijavilo u prva 24 sata nakon njegovog izvršenja. Odnosno, u ukupno 25 slučajeva (62,5%) gradski Sekretarijat bio je obavešten o krivičnom delu neposredno nakon njegovog izvršenja, odnosno nakon saznanja žrtve za njegovo izvršenje (na primer, kod provalne krađe). Međutim, pokazalo se da su među slučajevima u kojima su žrtve došle da prijave krivično delo dežurnoj službi GSUP-a u značajnijoj meri bili zastupljeni slučajevi kasnijeg prijavljivanja. Kao razloge takvog ponašanja žrtve su naveli sledeće: neobaveštenost o tome koji SUP (gradski ili opštinski) je nadležan za prijem krivičnih prijava za određena krivična dela i nedovoljna koordiniranost ove dve službe; strah od osvete učinioca; davanje malog značaja delu do saznanja (na primer, putem štampe) da je isto lice izvršilo više istovrsnih krivičnih dela; oklevanje žrtve da prijavi zbog verovanja da će učinilac da prestane sa pretnjama i maltretiranjem.

Drugi način prijavljivanja je pismenim putem, podnošenjem predstavke, zamolnice, ili drugog pismena. I na kraju, događaj može da se prijavi direktno (lično) u područnom OUP-u ili GSUP-u. U načelu, građani prijavljuju događaj (krivično delo) odeljenju unutrašnjih poslova prema mestu prebivališta, ali se dešava da dođu i u gradski Sekretarijat.

Prijavljanje događaja područnom OUP-u

Ukoliko žrtva dođe u policiju (područni OUP) da prijavi krivično delo, javlja se na prijavnici dežurnom policajcu koji je upućuje u dežurnu službu koju čine uniformisana lica, a koja radi 24 sata. U dežurnoj službi se uzima početna izjava i žrtva se upućuje u odsek kriminalističke policije, gde dežurni operativac i tehničar obavljaju razgovor sa njom i u formi zapisnika uzimaju krivičnu prijavu koju stranka potpisuje. Ukoliko nema dežurnog operativca, prijavu na zapisnik može da uzme i radnik u dežurnoj službi. U dežurnoj službi žrtva treba da ispriča šta se dogodilo (samo suštinu, bez ulaženja u detalje, posebno ako se radi o seksualnim deliktima), da da opis učinioca i navede druge okolnosti koje bi mogle da budu od koristi za otkrivanje i hvatanje učinioca. Svi ovi razgovori obavljaju se u prostorijama (kancelarijama) OUP-a (ne postoje posebne prostorije u kojima bi se obavljali razgovori sa licima koja su oštećena krivičnim delom, odnosno sa onima koji događaj prijavljuju). Licu koje ne govori srpski obezbeđuje se prevodilac

i tu postoji saradnja sa Odeljenjem za strance GSUP-a (što podjednako važi i kada se lice obrati GSUP-u).²²

Nakon što se sačini zapisnik o prijemu krivične prijave, predmet se upućuje nekom od inspektora na rad. U okviru odeljenja unutrašnjih poslova na teritoriji opština nema specijalizovanih odeljenja (prema vrsti krivičnih dela) kao što je slučaj sa Sekretarijatom u Beogradu, već se predmeti upućuju operativcima. Jedini oblik specijalizacije postoji kada se radi o maloletničkom kriminalitetu i slučajevima kada su oštećena maloletna lica, u kojim situacijama se ovim predmetima bavi nekoliko inspektora. Ostali predmeti se raspoređuju u zavisnosti od potreba. Ukoliko se radi o lakšem krivičnom delu, predmet se obrađuje u područnom OUP-u, a u slučaju težih krivičnih dela, žrtva se upućuje u GSUP, ili se, nakon konsultovanja sa nadležnim u gradskom SUP-u, predmet obrađuje u saradnji sa gradskim Sekretarijatom.

U slučaju seksualnih delikata, žrtva se, po pravilu, upućuje na GSUP, pri čemu se, kako je navela major Milena Živanović, apeluje na nadležne u OUP-u da od žrtve ne traže detalje u vezi sa događajem kako ona ne bi više puta nepotrebno bila viktimirana (dovoljno je da žrtva kaže gde je izvršeno krivično delo, da li poznaje učinioca, gde je on otišao kako bi policija pokušala da ga uhvati). S tim u vezi je istaknuto da se za seksualne delikte prijava može uzeti i u prostorijama OUP-a, ali samo izuzetno (na primer, kada se radi o prigradskim opštinama), pri čemu se i u tim slučajevima obaveštava GSUP i dalje on preuzima slučaj ili rade zajedno na njegovom rasvetljavanju. Ukoliko žrtva seksualnog delikta isti prijavi neposredno područnom OUP-u, ona će biti upućena da podnese prijavu na zapisnik u GSUP. Ali, ako se vidi da je žrtva uznemirena, uzbudena, ako je slučaj prijavila neposredno nakon izvršenja i slično, onda će se o tome obavestiti GSUP pa će se postupiti na jedan od dva načina: ili će ekipa GSUP-a da dođe u područni OUP i obavi razgovor sa žrtvom, odnosno povede je u svoje prostorije, ili će neko iz područnog OUP-a žrtvu da odvede u GSUP radi dalje procedure.

Prijavljanje događaja GSUP-u

Ukoliko lice dođe u GSUP da prijavi događaj, javlja se na prijavnici dežurnom policajcu, koji ga upućuje u dežurnu službu. Dežurnu službu GSUP-a čini uvidljivo-operativno odeljenje (inspektori i

22 Prevodioci postoje za engleski, francuski, nemački, ruski, kineski, rumunski jezik, ali se prema potrebi mogu angažovati i sudski tumači i za druge jezike.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

kriminalistički tehničari) i uniformisana lica. Ova služba radi 24 sata, a rad je organizovan po smenama. U prostorijama dežurne službe se obavlja razgovor i uzima prijava na zapisnik. Dalje postupanje dežurne službe zavisi od toga da li je prijavljeni izvršilac poznat ili nepoznat (N.N.).

Kada je izvršilac nepoznat (N.N.), uzima se prijava na zapisnik i po jedan primerak se dostavlja tužilaštvu i nadležnoj specijalizovanoj službi GSUP-a (nadležnom odeljenju, odnosno odseku unutar odeljenja koji su specijalizovani za određenu vrstu kriminaliteta) ili, ako se radi o lakšem krivičnom delu, nadležnom OUP-u, koji dalje rade na rasvetljavanju dela. Unutar odeljenja, odnosno odseka u GSUP-u predmeti se dalje raspoređuju inspektorima na rad.

Kada inspektor dobije predmet, po pravilu, prvo kontaktira žrtvu ukoliko ona već nije tu, kako bi sa njom obavio razgovor u cilju prikupljanja dodatnih informacija. Žrtvi se ostavlja broj telefona na koji može da se javi i raspita se o slučaju ili da obavesti policiju da su, na primer, pretnje nastavljene, kako bi se preduzele eventualne mere zaštite. Pored toga, žrtva bi trebalo da obaveštava policiju o eventualnoj promeni adrese ili broja telefona kako bi mogla da se kontaktira ako je potrebno, pri čemu ne postoji obaveza da se o predistražnim radnjama oštećeno lice obaveštava, već se u praksi obično ona sama interesuje za napredovanje slučaja. Žrtva može da dobije i broj predmeta i na osnovu toga može da se informiše.

Inspektor koji je zadužio predmet, uz konsultovanje sa dežurnim državnim tužiocem, preduzima potrebne radnje i mere, identificuje učešnike u događaju i slično, da bi, ako ima elemenata za krivično gonjenje, podneo krivičnu prijavu nadležnom državnom tužilaštvu.

Ukoliko se radi o poznatom izvršiocu, dežurna služba GSUP-a bi trebalo da uradi sve što je potrebno (da obradi slučaj) i prijavu dostavi tužilaštvu. Međutim, kako su oni dužni da obrade slučaj u toku trajanja smene (12 sati), dešava se da to ne završe, pa i ovi slučajevi odlaze na obradu i dalji rad nekom od specijalizovanih odeljenja GSUP-a. Tako, na primer, kod krivičnog dela silovanja, dešava se da žene češće prijavljuju N.N. učinioce, čak i u situacijama kada je učinilac poznat, pa se svi takvi slučajevi upućuju Odseku za suzbijanje seksualnih delikta. Međutim, dešava se da i dežurna služba navede da se radi o N.N. licu da bi predmet uputili Odseku. Takvo postupanje, prema rečima Milene Živanović, možda i nije loše s obzirom da specijalizovana odeljenja, odnosno odseci nisu vremenski ograničeni u radu, inspektor su specijalizovani za određenu problematiku i

slučaj se mnogo bolje obradi, dođe se do više dokaza, što sve znatno olakšava kasniji rad tužilaštva i suda.

Na ovom mestu trebalo bi spomenuti i to da dežurna služba može da sačini još jednu vrstu pismena – izveštaj o događaju, o čemu se takođe obaveštava tužilaštvo, a koji ima isto pravno dejstvo kao i prijava. Ovaj izveštaj se sačinjava kada se krivično delo prijavi sa nekim vremenskim razmakom²³ ili kada nije sigurno da ima elemenata krivičnog dela (na primer, nađe se leš, ali nije sigurno kako je smrt nastupila) i slično. I ovi slučajevi se potom prosleđuju nadležnom specijalizovanom odeljenju na rad.

a) Seksualni delikti prijavljeni GSUP-u

Odsek za suzbijanje seksualnih delikata GSUP-a bavi se rasvetljavanjem krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (silovanje, prinuda na oblubu, protivprirodni blud, bludne radnje, podvođenje i druga) ali prvenstveno kada se radi o nepoznatim učiniocima. Pored toga, ovaj Odsek se angažuje i na rasvetljavanju drugih krivičnih dela, kao što su ubistvo deteta pri porođaju, nedozvoljeni prekid trudnoće, teška telesna povreda, kao i pojedinih krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice – zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica, nasilje u porodici.²⁴ U ovom Odseku rade dve žene, dok je u dežurnoj službi GSUP-a od nedavno zaposlena jedna žena kao pripravnik, mada bi, prema mišljenju šefa Odseka za suzbijanje seksualnih delikata Milene Živanović, trebalo da u svakoj smeni bude bar po jedna žena, tako da bi one mogle da uzimaju sve prijave za seksualne delikte, nasilje u porodici i slično, što bi svakako olakšalo položaj samih žrtava.²⁵

Kod ove vrste krivičnih dela savetuje se da

23 To je česta situacija kod seksualnih delikata. Na primer, silovanje se prijavi nakon nekog vremena (na primer 15 dana) ili onda kada se učinilac uhvati i pojavi se njegova slika u novinama a postoji sumnja da ima još oštećenih, pa se oni, ohрабreni time što je neko drugi prijavio to krivično delo i što je još lica oštećeno, jave.

24 *Glasnik Mreže poverenja protiv nasilja zasnovanog na rođnoj pripadnosti* (2002), Beograd: Incest trauma centar i UNICEF, str. 18.

25 S tim u vezi trebalo bi istaći i to da u Odeljenju za javni red i mir GSUP-a rade dve žene, dok u OUP-u Stari Grad dve žene rade kao inspektori i ima oko 15 uniformisanih pripravnica. U OUP-u Stari Grad inspektorke se uglavnom angažuju za slučajeve maloletničke delinkvencije, situacije kada su oštećena maloletna lica, kao i u slučajevima seksualnih delikata kada one obavljaju početni razgovor sa žrtvom pre nego što je upute u GSUP.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

oštećeni/a ne skida odeću i da se ne pere kako se ne bi uklonili tragovi učinjenog krivičnog dela, a koji bi mogli da pomognu da se osumnjičeni pronađe. Krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti žrtva bi trebalo da prijavi, kao i bilo ko drugi, što je posebno važno kada se radi o krivičnom delu obljube nad licem mlađim od 14 godina. Pored toga, istaknuto je da bi sva lica koja su u poziciji da primete da je dete izloženo bilo kom obliku nasilja, to trebalo da prijave (na primer, lekari, pedagozi, nastavnici i slično). Njihova prijava ne znači da oni time nekoga optužuju, već da ukazuju na određene činjenice, ali i na to da nasilje nad decom nije privatna stvar. Postupak prijavljivanja je isti kao i kod drugih krivičnih dela, tako da u slučaju seksualnih delikata važi sve ono što je napred već rečeno.

Prijavljanje seksualnih delikata u GSUP-u trenutno izgleda ovako: kada žena dođe u dežurnu službu da prijavi silovanje, poziva se jedna od dve žene iz Odseka za seksualne delikte. Ukoliko su tu (kada se delo prijavi u toku radnog vremena) obavezno odlaze u dežurnu službu i prisustvuju razgovoru, nakon čega, ako je učinilac nepoznat, odlaze u Odsek da žrtva pogleda fotografije ili se dogovore da dođe sutradan. Ako nijedna nije tu, pozivaju se telefonom, obaveštavaju o prijavljenom slučaju i one same procenjuju da li je potrebno da dolaze ili ne. Ako je žrtva maloletna, dežurna služba obavezno obaveštava maloletničko odeljenje iz koga neko prisustvuje razgovoru. Međutim, ukoliko je žrtva starija od 14 godina, tada izjavu mogu da uzmu i samo inspektorji iz Odseka za suzbijanje seksualnih delikata, kako se ne bi skupilo više lica i žrtva dodatno traumatizovala i viktimizirala.

Razgovor sa žrtvom se obavlja u dežurnoj službi, tj. u njihovoj kancelariji (obična prostorija), a ukoliko su tu inspektorke iz Odseka onda one odvode žrtvu u svoju kancelariju (u kojoj je malo prijatnija atmosfera) gde razgovaraju, pri čemu žrtvu pitaju da li razgovoru može da prisustvuje njihov kolega (muškarac). Ukoliko žrtvi to smeta, on ne prisustvuje razgovoru. Međutim, ukoliko žrtva iz nekog razloga (strah, sramota, porodični razlozi i slično) ne želi da se učinilac krivično goni, ona se od strane inspektora u Odseku za suzbijanje seksualnih delikata ne prisiljava da podnese prijavu, ali se upoznaje sa pravnom procedurom, mogućnostima, pravima i obavezama same policije i upućuje se u neku od organizacija ili ustanova koje mogu da pruže određenu stručnu pomoć i podršku.²⁶

Kada se, pak, prijava uzme na zapisnik, a žrtva odustane od gonjenja, ona (žrtva) može da se tereti za lažno prijavljivanje, čak i u situacijama kada se radi o pravoj prijavi ali od koje žrtva odustaje zbog

pretnji, zato što ne može da izdrži taj pritisak ili iz nekog drugog razloga. U ovim slučajevima gonjenje se tu završava, a žrtva se uglavnom ne goni za lažno prijavljivanje. S tim u vezi, šef Odseka za suzbijanje seksualnih delikata istakla je da bi trebalo pooštiti kazne za lažno prijavljivanje. Međutim, mora se imati u vidu da, kada fingiraju silovanje, žene i deca retko lažu da bi drugog optužili, pa zato u ovakvim situacijama češće prijavljuju N.N. izvršioca. Ukoliko je žrtva silovanja ili drugog krivičnog dela iz iste grupe maloletno lice, na slučaju radi Odsek za seksualne delikte, pri čemu mogu da sarađuju i sa Odeljenjem za maloletničku delinkvenciju, dok je maloletničko odeljenje nadležno za sve slučajeve u kojima se maloletna lica pojavljuju kao učinioци krivičnih dela.

Ukoliko se radi o silovanju ili drugom seksualnom deliktu, svaka žrtva može da se obrati direktno šefu Odseka za seksualne delikte GSUP-a, koja može da je posavetuje u vezi sa tim šta da radi, da je uputi u dežurnu službu i tome slično.

b) Prijavljanje slučajeva nasilja u porodici

Ukoliko slučaj nasilja u porodici telefonom prijavi neko od ukućana, sama žrtva, komšije ili neko drugo lice, policija (uviđajna ekipa područnog OUP-a ili GSUP-a) je dužna da dođe na lice mesta, sasluša lica, identificuje osumnjičenog, i privede ga ako se za to ukaže potreba. Sa žrtvom se razgovara, prikupljaju se podaci i identifikuju se svedoci. U zavisnosti od toga šta se dogodilo, poziva se hitna pomoć koja na licu mesta pruža prvu pomoć, dok se žrtva, po službenoj dužnosti, vodi na pregled u Urgentni centar, a ne upućuje se da ode sama, iz razloga koji su u dosadašnjem izlaganju već navedeni. Protiv učinjocu bi trebalo da se piše krivična prijava za krivično delo nasilja u porodici iz člana 118a (ako ima elemenata), uz istovremeno ukazivanje da se za to krivično delo goni po službenoj dužnosti. Pored toga, prema rečima načelnika Odeljenja za javni red i mir GSUP-a, u cilju prevencije porodičnog nasilja, postojanje zaštitnih mera bilo bi korisno, a njihovo kršenje moglo bi da predstavlja biće krivičnog dela ili prekršaja, što bi sve skupa svakako doprinelo boljoj zaštiti žrtvata.

Prijem prijave na zapisnik i dalji kontakt sa žrtvom

Prilikom prijavljivanja krivičnog dela, žrtva u policiji ništa ne popunjava, već se sasluša (pruža informacije šta se, gde, kada i kako dogodilo) i u njenom prisustvu se sačinjava zapisnik o prijemu prijave, koji se u prisustvu dežurnog policajca, inspektora

26 Glasnik Mreže poverenja protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti (2002), str. 19.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

(ako je prisutan) i daktilografa pročita i potpiše. Tom prilikom, od žrtve se uzimaju lični podaci: ime i prezime, datum i mesto rođenja, matični broj, podaci o prebivalištu ili/i boravištu, zanimanje, broj lične karte. Svaki inspektor koji dobije slučaj na rad, kontaktira žrtvu, izmenjaju brojeve telefona tako da žrtva može da kontaktira inspektora, da se interesuje o napredovanju slučaja i slično. U Odseku za seksualne delikte postoji velika fleksibilnost u korist žrtve, teži se da se prevaziđu rigidni formalni postupci. Tako se žrtva obaveštava uvek ako se nešto novo sazna, ako se dođe do novih informacija i slično. U tom Odseku žrtva je primarna, sa njom se uvek ostvaruje kontakt, a često žrtve i kasnije dolaze, iako nema daljeg praćenja šta se sa žrtvom dešava nakon što se predmet prosledi tužilaštvu. Dešava se da inspektore u policiji žrtve obaveštavaju o daljem napredovanju postupka, ili čak da inspektor pomažu žrtvama da dođu do informacija o toku krivičnog postupka, ali je sve to zasnovano na dobroj volji pojedinaca.

Žrtvi se uglavnom ne izdaje nikakva potvrda o tome da je događaj prijavljen. Međutim, ako se prijava krađa, razbojništvo, razbojnička krađa ili neko slično krivično delo, onda se oštećenom izdaje potvrda o tome šta se desilo i šta mu je tom prilikom oduzeto (predmeti, dokumenti i slično). Međutim, i u drugim situacijama žrtva može da traži izdavanje potvrde o tome da je prijavila krivično delo, posebno ukoliko joj je to potrebno da bi nešto pravdala, na primer, da bi, ukoliko je osigurana, mogla da, uz ispunjenje i drugih uslova, ostvari pravo na naknadu štete po osnovu osiguranja.

Podnošenjem krivične prijave ili dopune krivične prijave, posao policije se završava, a eventualno se nastavi ako treba da se, na zahtev tužilaštvu, prikupe potrebna obaveštenja, mada se žrtva uglavnom više ne kontaktira.

Saradnja sa drugim državnim institucijama i nevladinim organizacijama

U zavisnosti od krivičnog dela (na primer, kod silovanja, telesnih povreda i slično), žrtva se, po službenoj dužnosti, vodi u Urgentni centar ili na GAK (ginekološko-akušerska klinika, tj. na Institut za ginekologiju i akušerstvo Kliničkog centra Srbije) kako bi se lekarskim pregledom utvrdilo činjenično stanje, konstatovale povrede, ukazala medicinska pomoć. Ovo je bitno i zbog dalje kvalifikacije krivičnog dela, od čega često zavisi ko će biti nadležan za njegovo rasvetljavanje, kao i da li se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti ili po privatnoj tužbi. Kroz razgovor sa Milenom Živanović, došlo

se do saznanja da se radi na tome da se napravi Protokol o saradnji sa odgovarajućim zdravstvenim ustanovama.

U slučaju kada se žrtva vodi na GAK radi ginekološkog pregleda, pregleda je tročlana komisija, a ukoliko postoje telesne povrede, vodi se i u Urgentni centar kod specijaliste. I na jednom i na drugom mestu izdaje se uverenje o nastalim povredama. Na GAK-u se uzimaju brisevi, koji se potom čuvaju u GSUP-u kako bi kasnije mogli da se koriste za analize DNK. Od ove godine bi sa radom trebalo da počnu i timovi specijalizovani za slučajeve zlostavljanja dece (i to na Dečijoj klinici u Tiršovoj i na Institutu za majku i dete). Timove bi činili dečiji psiholog, psihijatar, ginekolog, socijalni radnik i druga lica po potrebi, a nalaz i mišljenje koje daju mogli bi da se koriste kasnije kao dokaz na sudu, kao i fotografije koje se sačine i druga dokumentacija. U ovom momentu dobra saradnja postoji sa Institutom za sudsku medicinu, posebno u slučajevima u kojima je došlo do nastupanja telesnih povreda, ali se radi i na tome da se specijalisti ove institucije pojave kao veštaci na sudu. Pored toga, istaknuto je postojanje saradnje Odseka za seksualne delikte i maloletnički kriminalitet sa nevladnim organizacijama, pre svega kroz njihovo angažovanje u okviru Mreže poverenja protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti.²⁷

Sa druge strane, u Urgentnom centru je tokom 24 sata prisutan dežurni policajac koji bi trebalo da registruje sve slučajeve povreda, dok su lekari dužni da mu prijave svaki slučaj u kome, s obzirom na vrstu povrede, težinu i način na koji je naneta, postoje elementi krivičnog dela ili sumnja da je

27 Mreža poverenja protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti postoji nešto više od godinu dana. Ona obuhvata niz nevladinih organizacija i nekoliko državnih institucija (Odeljenje za krvne i seksualne delikte GSUP-, Odeljenje za maloletničku delinkvenciju GSUP-a, Centre za socijalne rad u Subotici, Kraljevu i Kruševcu, kao i nekoliko zdravstvenih ustanova), a funkcioniše na principu saradnje i upućivanja žrtava nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti odgovarajućoj službi u zavisnosti od konkretnih potreba. Cilj ove saradnje je da se žrtva na najadekvatniji način zbrine i dođe do suda. Tako, na primer, ako se žrtva porodičnog nasilja javi u neku od nevladinih organizacija u okviru Mreže poverenja, može da bude upućena na Milanu Živanović, šefu Odseka za seksualne delikte u GSUP-u kako bi se posavetovala oko eventualnog gonjenja učinioца. Ili, ako je žrtvi potrebna pomoć u vidu skloništa upućuje se na Savetovalište za žrtve porodičnog nasilja i tako dalje. Članovi Mreže se okupljaju na sastancima na kojima diskutuju rezultate rada, šta je ko preuzeo u konkretnim slučajevima a u cilju razvijanja što boljeg mehanizma za zaštitu žrtava nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti i njihovog izlaženja iz nasilne situacije. Više o Mreži poverenja može se naći u: *Glasnik Mreže poverenja protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti* (2002). Beograd: Incest trauma centra i UNICEF.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

povreda nastala kao posledica izvršenog krivičnog dela. O tome dežurni policajac obaveštava dežurnu službu GSUP-a, koja šalje ekipu iz odeljenja za uviđaje na lice mesta, gde se obavlja razgovor sa žrtvom, a ako to nije moguće, razgovara se sa lekarom. Na osnovu toga, sačinjava se službena beleška, po kojoj se dalje preduzimaju mere prema liniji rada, odnosno slučaj se upućuje nadležnom specijalizovanom odeljenju.

Važno je istaći i to da svi lekari (i u domovima zdravlja) imaju obavezu da za svaku telesnu povredu (čak i kada se radi o samopovređivanju) obaveste područni OUP ili dežurnu službu GSUP-a, kako bi se na lice mesta (u zdravstvenu ustanovu) uputila patrola da utvrdi šta se desilo i da li ima elemenata krivičnog dela.

U pogledu saradnje sa nekim drugim državnim organima i nevladinim organizacijama, u Odeljenju za javni red i mir došlo se do saznanja da je bilo slučajeva kada su lica u situacijama kada se radilo o porodičnim i/ili bračnim problemima bila upućivana na Centar za socijalni rad, dok takva praksa gotovo da ne postoji kada se radi o OUP-u Stari Grad. Do upućivanja na nevladine organizacije od strane Odeljenja za javni red i mir GSUP-a i OUP-a Stari Grad u praksi još nije dolazilo.

Zaštita žrtava

U ovom momentu ne postoji mogućnost da se žrtvi obezbedi policijska zaštita.²⁸ Međutim, ako je žrtva zbog zadobijenih povreda hospitalizovana, može da se postavi stražar (obezbeđenje tokom svih 24 sata). Ovakav oblik zaštite može da traži sama žrtva, ali i odeljenje u čijoj je nadležnosti rešavanje konkretnog slučaja. Takođe može da se postavi obezbeđenje i za osumnjičenog ukoliko se nalazi u bolnici kako bi se spričilo eventualno bekstvo.

Ako je u konkretnom slučaju osumnjičenom/otpuženom određen pritvor, to predstavlja neki oblik sigurnosti za žrtvu bar za neko vreme (dok se on nalazi u pritvoru). Međutim, ukoliko prijava ide redovnim putem (nema osnova za određivanje pritvora), a proceni se da je situacija ozbiljna, da se žrtvi i dalje preti, uz nemirava se, sačinjava se izveštaj koji se dostavlja nadležnom tužiocu ili/i istražnom sudiji, u kome se ukazuje da postoje uslovi za određivanje pritvora. Pored toga, ako sve

okolnosti određene situacije ukazuju na to da će se delo dovršiti ili izvršiti u narednih par sati, može se uputiti patrola da zaštitи žrtvu i spreči viktimizaciju.

Sa druge strane, žrtva može da zahteva da policija ne daje nikakve informacije o njoj medijima. Ali i bez obzira na to, kada se radi o davanju informacija medijima, žrtva (njen identitet) se maksimalno štiti (korišćenje inicijala), a informacije se daju uz prethodnu saglasnost istražnog sudske. Osim toga, policija ne sme da daje nikakve informacije medijima bez saglasnosti lica zaduženog za kontakte s javnošću (što je regulisano na nivou MUP-a), što svakako predstavlja određeni vid zaštite žrtava.

Programi prevencije i policajci pozornici

Programi prevencije postoje u Odeljenju za maloletničku delinkvenciju GSUP-a, kojima se bavi poseban odsek – Odsek za prevenciju maloletničke delinkvencije (na primer, školski policajci).

Drugi oblik preventivnog delovanja ogleda se u angažovanju policajaca pozornika. U svakom OUP-u postoje pozornički reoni, koji obuhvataju nekoliko ulica, unutar kojih pozornici vode računa o tome šta se dešava. Trenutno u Beogradu pozornika ima samo na određenim mestima, shodno potrebama grada (samо je strogi centar grada pokriven 24 časa, a drugi delovi prema potrebi). Međutim, često su upravo pozornici ti koji prvi prilaze u pomoć žrtvi, prikupljaju neophodne podatke i odmah obaveštavaju svoju centralu ili dežurnu službu GSUP-a. Oni su dužni da postupaju kao i svi drugi ukoliko se zateknu na licu mesta, ili ako im neko prijavi neki događaj (krivično delo), da upute žrtvu gde da ide, kome da se obrati, odnosno da oni pozovu patrolu da dođe na lice mesta da izvrši uviđaj, a sve u zavisnosti od konkretnе situacije. Ista je situacija i sa bilo kojim drugim policajcem kada se zatekne na licu mesta. Policajci su uvek dužni da reaguju, odnosno uvek kada je evidentno da je izvršeno krivično delo ili se narušava javni red i mir, čak i kada nisu na dužnosti i bez obzira da li im je život u opasnosti.

Položaj žrtve u krivičnom postupku

Podnošenje krivične prijave tužilaštvu

Žrtva može da podnese krivičnu prijavu direktno nadležnom tužilaštvu, pismeno ili usmeno (i to u pisarnici nadležnog tužilaštva) (član 224. st. 1. ZKP). Ako je prijava podneta usmeno, o njoj će se sačiniti zapisnik a podnositelj će se upozoriti na

²⁸ S tim u vezi, nijedan od predstavnika policije sa kojima je razgovarano nisu upoznati sa tim da je bilo slučajeva primene člana 109. st. 3. ZKP u vezi sa mogućnošću da na na predlog istražnog sudske ili predsednika veća, predsednik suda ili državni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenog.

posledice lažnog prijavljivanja (član 224. st. 2. ZKP). Ukoliko se, pak, prijava podnosi putem telefona, o tome će se sačiniti službena beleška (član 224. st. 2.). Ukoliko se prijava podnese суду, nenađežnom državnom tužiocu ili organu unutrašnjih poslova, oni će prijavu primiti i odmah dostaviti nadležnom državnom tužiocu (član 224. st. 3.).

Prijava ne mora da ima formu niti mora da sadrži pravnu kvalifikaciju, dovoljno je da se opiše događaj. Krivična prijava se podnosi u više primeraka, zavodi se, stavlja se pečat i dobija se broj, nakon čega se raspoređuje zameniku državnog tužioca na rad. Nakon nekoliko dana žrtva dolazi po broj predmeta i ime zamenika državnog tužioca kome je predmet upućen, tako da može kod njega da se obavesti o napredovanju slučaja, iako bi to, po pravilu, trebalo da ide preko pisarnice. Tužilac je dužan da oštećenog (ne podnosioca prijave ako je to neko drugo lice a koje nije oštećeno krivičnim delom) obavesti o odbacivanju krivične prijave, odnosno o mogućnosti preuzimanju gonjenja, dok se za sve drugo oštećeni sam interesuje. Ukoliko su potrebne dodatne informacije od žrtve, ona se poziva da dođe. Ukoliko se prijava podnese i u tužilaštvu i u policiji, dolazi do njihovog spajanja.

U najvećem broju slučajeva u kojima se krivična prijava podnosi direktno tužilaštvu, traže se potrebna obaveštenja od organa unutrašnjih poslova, tj. preko OUP-a se proveravaju navodi krivične prijave, jer se često radi o nepotpunim i jednostranim prijavama. Kada se prikupe dodatne informacije, ako ima elemenata krivičnog dela, podnosi se zahtev za sprovođenje istrage ili se ide na neposredno optuženje. Ukoliko, pak, nema elemenata krivičnog dela donosi se rešenje o odbacivanju prijave, ali koje može da se povuče i da se gonjenje preduzme ukoliko se dođe do novih saznanja o događaju, ili se prijava stavlja ad acta.

Ukoliko krivičnu prijavu podnosi policija, tužilaštvo nema ovakav kontakt sa žrtvom, već se ona naknadno poziva ukoliko je potrebno da pruži dodatne informacije u vezi sa konkretnom situacijom.

Važno je istaći i to da se privatna tužba, koja je podneta nadležnom суду, a ustanovi se da ima elemenata na osnovu kojih se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, prosleđuje tužilaštvu i tretira se kao krivična prijava.

U pogledu mogućeg funkcionisanja službe za pomoć žrtvama u ovom delu postupka, mišljenja su podeljena: postojanje neke posebne službe koja bi se bavila žrtvama, davala praktične informacije i slično nije potrebna posmatrano sa stanovišta tužilaštvu, jer je svaki tužilac najbolje upoznat sa svojim predmetima i može daleko bolje da informiše žrtvu, ostvarujući neposredni kontakt sa

njim, sarađujući, štiteći njena prava. Sa druge strane, neki ispitanici su mišljenja da bi bilo korisno da u tužilaštvu postoji služba koja bi bila zadužena za kontakte sa žrtvom i pružanje informacija o napredovanju slučaja, jer bi se time sami tužioci rasteretili i bili oslobođeni pritisaka.

Oštećeni kao tužilac, privatni tužilac i saslušanje oštećenog kao svedoka

Za krivična dela koja se gone po predlogu oštećenog ili po privatnoj tužbi,²⁹ predlog ili privatna tužba se podnosi u roku od tri meseca od dana kada je ovlašćeno lice saznalo za krivično delo i učinioca (član 53. ZKP). Predlog za krivično gonjenje podnosi se nadležnom državnom tužiocu, a privatna tužba nadležnom суду (član 54. st.1), i to pisarnici krivičnog suda na čijem pordručju je krivično delo izvršeno, na odeljenju za prijem (prijavni šalter). Ukoliko je oštećeni podneo krivičnu prijavu ili predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku, smatraće se da je time podneo i predlog za gonjenje (član 54. st. 2. ZKP). Kada je oštećeni podneo krivičnu prijavu ili predlog za gonjenje, a u postupku se utvrdi da se radi o krivičnom delu za koje se goni po privatnoj tužbi, prijava, odnosno predlog smatraće se blagovremeno podnetom privatnom tužbom ukoliko su podneti u roku predviđenom za podnošenje privatne tužbe (član 54. st. 3. ZKP). Predlog ili privatnu tužbu će za maloletno lice i lice koje je potpuno lišeno poslovne sposobnosti podneti njihov zakonski zastupnik (član 55. st. 1. ZKP), dok maloletnik koji je navršio 16 godina može i sam da podnese predlog ili privatnu tužbu (član 55. t. 2.). Od podnetog predloga, odnosno privatne tužbe, može da se odustane do završetka glavnog pretresa i to izjavom суду pred kojim se postupak vodi.

Privatna tužba se podnosi pismeno ili usmeno na zapisnik, ali u svakom slučaju u više primeraka, od kojih jedan ostaje oštećenom. Privatna tužba se zavodi, formira se predmet koji dobija svoj broj i raspoređuje se sudiji na rad, i to istražnom odeljenju, odnosno istražnom sudiji, ukoliko je u formi zahteva za sprovođenje istrage, ili sudećem odeljenju, odnosno sudiji ako je u formi optužnog akta, koji dalje postupaju. Ukoliko se iz činjeničnog stanja navedenog u privatnoj tužbi ustanovi da ima elemenata za gonjenje po službenoj dužnosti, predmet se dostavlja nadležnom državnom tužilaštvu. U tom slučaju privatna tužba se tretira kao krivična prijava. O daljem toku postupka, oštećeni može da dobije informacije i, ukoliko je saslušan, može da ostvari uvid u predmet u krivičnoj pisarnici suda (to je njegovo pravo), dok obaveštavanje od strane

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

sudije zavisi od dobre volje samih sudija (nisu obavezni da daju informacije, a često se dešava da i nemaju predmet kod sebe i najčešće upućuju oštećene da odu u pisarnicu i pogledaju spise).³⁰

Kod krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti, oštećeni je uvek potencijalni tužilac, tako da u slučaju ako državni tužilac ne preduzme gonjenje ili tokom postupka odustane od gonjenja, oštećeni ima pravo da preduzme, odnosno nastavi gonjenje, čime stiče svojstvo supsidijarnog tužioca.³¹ U toj situaciji, državni tužilac, odnosno sud dužni su da o tome obaveste oštećenog u roku od osam dana i da ga upute da može sam da preduzme gonjenje. Oštećeni ima pravo da preduzme, odnosno nastavi gonjenje u roku od osam dana od dana prijema obaveštenja. Ukoliko, pak, oštećeni nije bio obavešten da državni tužilac nije preduzeo gonjenje ili da je od istog odustao, gonjenje može da preduzme ili nastavi u roku od tri meseca od dana kada je državni tužilac odustao od gonjenja, odnosno od kada je odbacio prijavu ili od kada je sud doneo rešenje o obustavi postupka.

Oštećeni i privatni tužilac imaju niz prava tokom celokupnog krivičnog postupka koja ima i državni tužilac, osim onih koja državnom tužiocu pripadaju kao državnom organu. Tako prema članu 60. ZKP, oštećeni i privatni tužilac imaju pravo da u toku istrage ukažu na sve činjenice i da predlažu dokaze koji su od važnosti za krivičnu stvar i njihove imovinskopravne zahteve. Na glavnom pretresu imaju pravo da predlažu dokaze, postavljaju pitanja optuženom, svedocima i veštacima, da iznose primedbe i objašnjenja u pogledu njihovih iskaza i da daju druge izjave i predloge. Oštećeni, oštećeni kao tužilac i privatni tužilac imaju pravo da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz, ali se oštećenom pravo na razmatranje spisa može uskratiti dok ne bude saslušan kao svedok. O ovim pravima oštećenog i privatnog tužioca će, u zavisnosti od faze postupka, upoznati istražni sudija ili predsednik veća. Inače, privatni tužilac, oštećeni i oštećeni kao tužilac, kao i njihovi zakonski zastupnici svoja prava u postupku mogu ost-

varivati i preko punomoćnika. Pored toga, predviđeno je da se oštećenom kao tužiocu, kada se postupak vodi po njegovom zahtevu za krivično delo zaprećeno kaznom zatvora u trajanju preko pet godina, može, na njegovo traženje, postaviti punomoćnik, ukoliko je to u interesu postupka i ako oštećeni ne može prema svom imovinskom stanju sam da snosi troškove zastupanja. U ovom slučaju, o zahtevu odlučuje istražni sudija ili predsednik veća, a punomoćnika postavlja predsednik suda iz redova advokata. S tim u vezi, u II opštinskom tužilaštvu u Beogradu došlo se do saznanja da bi postupci bili daleko efikasniji i brži ukoliko bi svaki oštećeni imao svog punomoćnika.

Svedoci se pozivaju na glavni pretres i obavezni su da se pozivu odazovu. Nakon što se saslušaju, mogu da ostanu u sudnici i dalje prate tok suđenja, ali ih sud više ne obaveštava o novim pretresima ukoliko do njih dođe. Oštećeni koji se poziva kao svedok u slučajevima koji se gone po službenoj dužnosti, mogu da angažuju punomoćnika, koji štiti njegova prava i potpuno je ravnopravan sa državnim tužiocem. Dobro je da oštećeni imaju punomoćnika jer to uneštećeni olakšava rad samih državnih tužilaca, što posebno dolazi do izražaja kod nekih krivičnih dela, kao što je, na primer, silovanje. U takvim situacijama će punomoćnik koga oštećena angažuje lakše da objasni neke situacije, kao što je, na primer odustanak državnog tužioca od gonjenja, nego što bi to uradio sam tužilac. Ukoliko oštećeni izrazi želju da i nadalje prisustvuje pretresima, a nakon što je saslušan kao svedok, to može da kaže veću i sud će ga obaveštavati o tome. Sve informacije u vezi sa postupkom (dokle se stiglo, šta je urađeno) oštećeni može da dobije i od tužioca, može da da predlog da se određena lica saslušaju kao svedoci ukoliko se naknadno došlo do nekih novih saznanja i slično. Takođe je interesantno navesti i to da se retko goni za lažno svedočenje ukoliko svedok promeni iskaz tokom postupka, već se u takvim situacijama ide na suočenje i dalji tok zavisi od utiska koji na sud ostavi jedna, odnosno druga strana.

Međutim, za veliki broj građana sam susret sa sudom može da bude traumatičan, pa bi stoga bilo potrebno ova lica (oštećene i svedoke) pripremiti za dolazak u sud, upoznati ih sa tim što se gde nalazi a što je za njih bitno, upoznati ih sa tim kako izgleda sudnica, ko se gde nalazi tokom pretresa i slično. Prema rečima sudija sa kojima su vođeni intervjuji, kada dođe do pokretanja postupka, oštećeni i svedoci mogu da se, pre početka suđenja, upoznaju sa izgledom sudnice (u pozivu za glavni pretres navodi se broj sudnice, sprat i slično tako da oštećeni unapred zna gde treba da ide),

30 Tako je na oglasnoj tabli II opštinskog suda u Beogradu (na III spratu Palate pravde) istaknuto obaveštenje predsednika suda u kome se kaže da se stranke, podneci i druga pismena primaju tokom celog radnog dana (7:30-15:30). Stranke i njihovi punomoćnici prema sudskom poslovniku mogu imati neposredan kontakt sa sudijom samo u vreme zakazane rasprave i pretresa, a sva ostala obaveštenja o stadijumu postupka po njihovim predmetima dobije u pisarnici, dok će obaveštenja iz delokругa sudske uprave dobiti od predsednika i sekretara suda.

31 Više o tome u: Škulić, M. (2000) «Oštećeni u krivičnom postupku – kako poboljšati njegov položaj», Beograd: Temida, br. 3-4, str. 7.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

odnosno ne postoje nikakve zakonske smetnje u vezi sa tim. Međutim, u praksi se to uglavnom ne dešava, jer nema ko da pokaže sudnicu i objasni oštećenom i/ili svedoku ko se gde nalazi tokom suđenja. Za tako nešto bi eventualno moglo da se pita obezbeđenje, dok se upoznavanje sa tim ko se gde nalazi tokom suđenja odvija neposredno pre otpočinjanja pretresa i to čini sudija. S tim u vezi, naišlo se na mišljenje da bi jedna posebna služba (*witness services*) koja bi, između ostalog, radila i na pripremanju svedoka za "suočavanje" sa sudom i krivičnim postupkom bila korisna, a dat je i predlog da bi tako nešto mogli da rade i saradnici u sudu. Naime, to bi pomoglo da se ova lica smire, da ne budu konfuzna i kontradiktorna, jer se dešava da kod njih postoji strah da ako nešto kažu može da se desi da se protiv njih pokrene krivični postupak. U tom smislu, u određenoj meri bi bio olakšan i rad samog suda, ali bi funkcionisanje ovakve službe moralno veoma pažljivo da se reguliše.

Pre početka suđenja, odnosno dok se čeka u hodniku na poziv da se uđe u sudnicu, ne postoji mogućnost da žrtve i svedoci optužbe budu fizički odvojeni od optuženog (ukoliko se brani sa slobode i ne nalazi se u posebnoj prostoriji u sudu u koju se smeštaju lica koja se nalaze u pritvoru) i njegove rodbine, svedoka odbrane ili drugih lica. Iako je istaknuto da bi postojanje posebnih prostorija u kojima bi, naročito u slučaju pojedinih krivičnih dela, žrtva ili svedok mogao da sačeka početak pretresa ili saslušanja, bilo humano, da bi olakšalo njihov položaj, što bi svakako uticalo i na kvalitetnije davanje iskaza, za tako nešto u ovom momentu nema uslova, jer nema dovoljno prostora (čak ga nema dovoljno ni za sudije i saradnike suda).

Pored toga, sudije sa kojima je obavljen intervju mišljenja su da bi u slučaju pojedinih krivičnih dela (silovanje, bludne radnje, trgovina ljudima i slično) ili posebno osetljivih kategorija žrtava, odnosno svedoka (na primer, maloletnici i deca), bilo korisno da se tokom saslušanja (davanja iskaza) koriste savremena tehničko-tehnološka dostignuća, kao što su video linkovi, ekrani i slično.³² Tako nešto vodilo bi boljom zaštitom ovih lica, a ujedno bi i iskazi

32 Do sličnih stavova došlo se i u nekim ranijim istraživanjima. Tako je tokom realizacije projekta Novi model zakonskih rešenja u vezi sa trgovinom ljudskim bićima, koje se 2002. godine sprovelo Vikičimoško društvo Srbije, intervjuisano 18 stručnjaka (sudije, tužnici, predstavnici policije, sudije za prekršaje, advokati, aktivisti nevladinih organizacija), pri čemu je, u pogledu zaštite žrtava i svedoka u slučajevima trgovine ljudima, većina stručnjaka smatrala da bi »programi posebne zaštite svedoka bili veoma korisni, ali je deo ispitanika ispoljio skepsu u pogledu realnih mogućnosti naše zemlje i njenog pravnog sistema da takve programe zaista i ostvari, naročito u pogledu mogućnosti za promenu identite-

dobili na kvalitetu, jer se dešava da svedoci budu konfuzni, kontradiktorni, a sve zbog straha, pretnji i slično. Jednom rečju, postupci bi se u takvim situacijama završavali "onako kako treba". Međutim, ima mišljenja i da bi sve to u našim uslovima bilo teško izvesti.

Na kraju, u pogledu mogućnosti da žrtva bude obaveštена o izlasku osuđenog iz zatvora, došlo se do podatka da se kod nas žrtva o tome ne obaveštava (nije zakonom regulisano, a nema ni prakse).³³ S tim u vezi je, s jedne strane, rečeno da bi obaveštavanje žrtve o izlasku osuđenog iz zatvora bilo korisno i dobro, posebno kada se radi o slučajevima nasilja u porodici, licima koja prete ili koja nisu dovršila krivično delo, jer bi žrtva mogla psihički ili na drugi način da se pripremi za to. Sa druge strane, međutim, ima mišljenja da to možda ipak i nije apsolutno dobro rešenje, odnosno da bi moglo da se koristi samo ponekada, da bi takve informacije mogao da pruža SUP (posebno u manjima mestima gde se svi poznaju) i to samo kada smatra da bi o tome trebalo obavestiti žrtvu (što zavisi od konkretnog slučaja).

Pravo na naknadu štete nastale krivičnim delom

Pravo na naknadu štete predstavlja najvažnije originerno pravo žrtava krivičnih dela.³⁴ U građanskom pravu razlikuju se dve vrste štete prouzrokovane izvršenim krivičnim delom: materijalna i nematerijalna. Prema odredbama Zakona o obligacionim odnosima,³⁵ pod materijalnom štetom podrazumeva se umanjenje nečije imovine (obična šteta) i sprečavanje njenog povećanja (izmakla korist), dok se pod nematerijalnom štetom podrazumeva nanošenje drugome fizičkog ili psihičkog bola ili straha (član 155.). S tim u vezi, lice koje je oštećeno krivičnim delom, odnosno druga

ta svedoka. Neki ispitanici su se kategorički izjasnili da bi programi zaštite svedoka mogli da budu osnovno sredstvo u borbi protiv trgovine ljudima, što se zasniva na stavu da je ova kriminalna delatnost pre svega povezana sa organizovanim kriminalitetom. Više o tome u: Nikolić Ristanović, V., Mrvić Petrović, N., Škulić, M., Ćopić, S. (2002) *Novi model zakonskih rešenja u vezi sa trgovinom ljudima*. Beograd: Vikičimoško društvo Srbije (neobjavljeno), str. 21.

33 Za izvršenje krivičnih sankcija izrečenih od strane opštinskih sudova i Okružnog suda u Beogradu, nadležno je odelenje za izvršenje sankcija III opštinskog suda, koje je smešteno u Centralnom zatvoru u Beogradu.

34 Mrvić Petrović, N. (2002) ««Ostvarivanje prava na naknadu štete prouzrokovane porodičnim nasiljem», Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*, str. 111.

35 Sližbeni list SRFJ br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Službeni list SRJ br. 31/93 (22/99, 23/99, 35/99, 44/99).

ovlašćena lica svoje pravo na naknadu štete mogu da ostvare putem podnošenja predloga za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva.

Imovinskopravni zahtev će se, po pravilu, dosuditi u krivičnom postupku samo ukoliko se radi o imovinskom deliktu gde je utvrđena vrednost stvari. Svi ostali slučajevi upućuju se na parnicu (u oko 90% slučajeva), jer bi njihovo razmatranje u krivičnom postupku usporavalo rad krivičnog suda.³⁶ Utoliko je u našem pravnom sistemu parnični postupak uobičajen način ostvarivanja zahteva za naknadu štete, a pokreće se nakon okončanja krivičnog postupka, odnosno posle odbacivanja krivične prijave ili obustave krivičnog postupka.³⁷ Imovinskopravni zahtev može da se odnosi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla (član 201. st. 2. ZKP).

Postupak za naknadu štete nastale krivičnim delom je sledeći: kada se završi krivični postupak a radi se o nematerijalnoj šteti nastaloj izvršenjem krivičnog dela, oštećeni u svojstvu tužioca pokreće parnični postupak radi naknade štete za pretrpljeni fizički bol, duševne bolove zbog estetskog naruživanja, umanjenja životnih aktivnosti, povrede ugleda, časti, slobode i prava ličnosti, smrti bliskog lica, kao i za strah. Potom se radi veštačenje i, kada veštak nađe da sve ili nešto od toga postoji, sud slobodno procenjuje visinu naknade štete. Bitno je da se i pored postojanja presude koju je doneo krivični sud, a kojom je parnični sud vezan ukoliko je pravosnažna a optuženi se oglašava krivim, povrede i druge posledice ponovo veštače. Naime, u ovoj situaciji sud će, ako nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdavaju, dosuditi pravičnu novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete kao i u njenom odsustvu (član 200. st. 1. Zakona o obligacionim odnosima). Prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu nematerijalne štete, kao i o visini njene naknade, sud će voditi računa o značaju povređenog dobra i cilju kome ta naknada služi, ali i o tome da se njom ne pogoduje težnjama koje nisu spojive sa njenom prirodom i društvenom svrhom (član 200. st. 2. ZOO).

Ukoliko, međutim, krivični postupak nije gotov, a pokrene se parnični, onda se parnični postupak prekida do okončanja krivičnog. U slučaju da je krivično delo za posledicu imalo smrt nekog lica,

onda najbliži srodnici pokojnog pokreću postupak za naknadu štete. U slučaju naročito teškog invaliditeta, pravo na pravičnu novčanu naknadu za duševne bolove imaju najbliži članovi porodice (bračni drug, deca i roditelji) (član 201. st. 3. Zakona o obligacionim odnosima), kao i vanbračni drug pod uslovom da je između njega i lica kod koga je nastupio teški invaliditet postojala trajnija zajednica života (član 201. st. 4 Zakona o obligacionim odnosima). Članom 202. Zakona o obligacionim odnosima predviđa se da pravo na pravičnu novčanu naknadu za pretrpljene duševne bolove ima lice koje je prevarom, prinudom ili zloupotrebom nekog odnosa podređenosti ili zavisnosti navedeno na kažnjivu obljubu ili kažnjivu bludnu radnju, kao i lice prema kome je izvršeno neko drugo krivično delo protiv dostojanstva ličnosti i morala.

Ukoliko je izvršenim delom prouzrokovana materijalna šteta (na primer, kod imovinskih dela, saobraćajnih nezgoda, troškovi sahrane lica čija smrt je nastupila kao posledica izvršenog krivičnog dela i tome slično), zbog neposrednosti, veštačenje mora ponovo da se sproveđe i u parničnom postupku. Zakon o obligacionim odnosima sadrži posebne odredbe o naknadi materijalne štete u slučaju smrti, telesne povrede i oštećenja zdravlja. Tako će prema članu 193. lice koje prouzrokuje smrt drugog lica biti dužno da naknadi uobičajene troškove njegove sahrane, kao i troškove lečenja te osobe od zadobijenih povreda i druge potrebne troškove lečenja, kao i zaradu izgubljenu zbog nesposobnosti za rad. Takođe je predviđeno da pravo na naknadu štete ima i lice koje je poginuli izdržavao ili redovno pomagao, kao i lice koje je po zakonu imalo pravo da od poginulog traži izdržavanje, pri čemu se ova šteta nadoknađuje plaćanjem novčane rente (član 194.). Lice koje druge nanese telesnu povredu ili mu naruši zdravlje dužno je da naknadi troškove lečenja i druge potrebne troškove, kao i izgubljenu zaradu zbog nesposobnosti tokom lečenja (član 195.).

Dosuđeni iznos na ime naknade štete tuženi je dužan da plati. Međutim, u razgovoru sa jednim od sudija Okružnog suda u Beogradu istaknuto je da su te naknade jako male u odnosu na dobro koje treba da se štiti. Tako na primer, naknada u slučaju smrti lica je oko 350.000 dinara, za fizički bol oko 200.000 dinara i to kada su životne aktivnosti umanjene za oko 80%, ali se veoma često dešava da ove odluke Vrhovni sud preinači na dole.

Međutim, u vezi sa ostvarivanjem prava na naknadu štete nastale krivičnim delom, u praksi se javljaju brojni problemi. Kao prvo, neka istraživanja pokazuju da se polovina građanskih postupaka

³⁶ S tim u vezi napomenimo i to da je članom 201. st. 1 Zakonika o krivičnom postupku SRJ predviđeno da će se imovinskopravni zahtev koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak.

³⁷ Mrvić Petrović, N. (2002) op. cit. str. 115.

pokrenutih tužbom za naknadu štete završavaju povlačenjem tužbenog zahteva, dok se meritorno odlučuje u 40,6% slučajeva i to mahom donošenjem presude zbog izostanka (ako je štetna posledica ispoljena u vidu telesne povrede, oštećenja zdravlja ili smrti).³⁸ Osim toga, vođenje parničnog postupka zahteva dosta novca, vremena i raspolažanje dokazima. Ukoliko se, pak, doneše odluka da se šteta nadoknadi, nameće se pitanje njenog izvršenja. Dešava se, na primer, da učiniocu prestaje radni odnos, da nema primanja, a jedini je hranilac porodice, tako da žrtva dolazi u situaciju da ne može da naplati svoju tražbinu.³⁹ Sa druge strane, u situaciji kada je učinilac nepoznat, ili nije dostupan organima gonjenja, ili se uopšte ne pronađe pa ne dođe do pokretanja krivičnog postupka, postavlja se pitanje da li i na koji način žrtva, odnosno drugo ovlašćeno lice može da ostvari svoje pravo na naknadu štete. S tim u vezi, ističe se potreba osnivanja državnih fondova iz kojih bi se, u slučajevima nasilnih delikata, obezbeđivale naknade. Ovakvi programi su poznati pod nazivom državna kompenzacija, i alternativa su obezbeđivanju naknade redovnim putem, tj. kroz parnični postupak, iz osiguranja ili iz socijalnog osiguranja.⁴⁰ Ovi programi danas postoje u velikom broju država,⁴¹ pokazujući određene sličnosti i razlike u pogledu vrste krivičnih dela usled čijeg izvršenja se može dobiti ovaj vid naknade kruga lica koja mogu da podnesu zahtev za obeštećenje iz državnih fondova, vrste i visine naknade koja se daje, uslovljavanja ostvarivanja prava na ovu naknadu saradnjom sa organima gonjenja i slično.

Na obeštećenje žrtava kriminaliteta, pre svega nasilničkog, iz državnih fondova, upućuju i brojni međunarodni i drugi dokumenti. O tome se govori u dokumentu Evropskog foruma službi za pomoć žrtvama,⁴² potom u Bečkoj deklaraciji o kriminalitetu i pravdi – u susret izazovu XXI veka iz 2002.

38 Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Institut za uporedno pravo i VIZ «Vojska», str. 288.

39 Nikolić Ristanović, V. (1984) op. cit. str. 32.

40 Više o tome u: Mrvić Petrović, N. (1999) «Naknada štete žrtvama nasilja», Beograd: *Temida*, br. 2, str. 4., Mrvić Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Institut za uporedno pravo i VIZ «Vojska»; Mrvić Petrović, N. (2002) op. cit. str. 116.

41 Prvi programi počeli su da se realizuju sredinom 1960-tih na Novom Zelandu, u Velikoj Britaniji i Kaliforniji. Kasnije su se proširili i na druge delove Amerike i Austral-Azije, a od evropskih zemalja poznaju ih Švedska, Danska, Finska, Austrija, Noreška, Holandija, Nemačka, Francuska, Luksemburg, Belgija, Švajcarska. Vidi u: Mrvić Petrović, N. (1999) op. cit. str. 4.

42 *Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri* (1998) op. cit. str. 39.

godine u kojoj se, između ostalog, kaže da bi države trebalo da razmotre mogućnost osnivanja državnih fondova, u koje bi, prema nekim autora,⁴³ trebalo da ulaze sredstva prikupljena od naplaćenih novčanih kazni i sličnih prihoda. S tim u vezi, i naša država bi, iako siromašna, trebalo da razmotri i ovu mogućnost i obezbedi žrtvama nasilja mogućnost ostvarivanja prava na naknadu štete.

Služba pravne pomoći

U pogledu postojanja službi pravne pomoći pri državnim organima (tačnije pri policiji, tužilaštvu i sudu) koje bi mogle da pruže pomoć žrtvama u određenim situacijama, situacija je sledeća. U policijskoj stanici ne postoji služba pravne pomoći, jer se tu obrađuju slučajevi koji se gone po službenoj dužnosti. Ukoliko se prijavi krivično delo koje se goni po privatnoj tužbi, policajac iz dežurne službe će lice uputiti da, ukoliko je učinilac poznat, može da podnese privatnu tužbu direktno u sudu.

Pri tužilaštvu i суду takođe ne postoji služba pravne pomoći, već se lica, kada je potrebno, upućuju na pravnu službu pri opštini, iako ima mišljenja da bi oštećenima ipak bilo bolje kada bi službe besplatne pravne pomoći postojale pri sudovima. S tim u vezi, bitno je istaći i to da sud ne može žrtvi da daje nikakve pravne savete, dok to nije u toj meri rigidno kada se radi o tužilaštvu.

Prema odredbama Zakona o lokalnoj samoupravi⁴⁴ opština je odgovorna da, preko svojih organa, u skladu sa Ustavom i zakonom organizuje, po potrebi, službu pravne pomoći građanima (član 18. tačka 27.). Ova služba ne predstavlja konkurenčiju advokaturi, kao osnovnoj službi pružanja pravne pomoći, već garanciju da svaki građanin može da dobije odgovarajuću pravnu pomoć (savet, mišljenje) a kada nije u mogućnosti da plati advokata. Tako, na primer, u opštini Stari Grad svaki građanin koji ima prebivalište ili, boravište na teritoriji ove opštine ima pravo na pravni savet, odnosno mišljenje, koji su besplatni. Međutim, prema odredbama Zakona o lokalnoj samoupravi oву vrstu pomoći opština može da naplati od građana, ali se to na opštini Stari Grad ne praktikuje. Sa druge strane, pravo na besplatnu pravnu pomoć u vidu pisanja odgovarajućih podnosa (tužbi, žalbi i drugo), sastavljanja ugovora i slično imaju samo građani koji imaju rešenje Centra za socijalni rad o materijalnom obezbeđenju koje

43 Schafer, S. (1960) *Restitution to victims of crime*, London, str. 124, prema: Nikolić Ristanović, V. (1984) op. cit. str. 32.

44 Službeni glasnik RS br. 9/2002.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

primaju. Službe za pravnu pomoć ne zastupaju stranke na sudu.

Najveći broj građana traži savet, mišljenje ili pomoć iz domena imovinskopravnih i bračnih odnosa. Međutim, kada se radi o porodičnim odnosima, alimentaciji i slično tu se, na primer, u opštini Stari Grad, pomoć često pruži i kada se ne radi o licima koja su lošeg imovinskog stanja i koja po zakonu zapravo nemaju pravo na besplatnu pravnu pomoć ove službe. S tim u vezi, strankama se sugerise kako da se zaštite u određenim situacijama, ukazuje im se na moguća rešenja (na primer, kod poremećenih porodičnih ili bračnih odnosa stranka se upućuje da se obrati Centru za socijalni rad, ili ako se radi o bolesti zavisnosti onda odgovarajućoj ustanovi i tome slično). Naime, u svakom slučaju se pokušava da se kroz razgovor sa strankom utvrde uzroci poremećenih bračnih ili porodičnih odnosa. Veoma često su to alkohol, nezaposlenost, loše materijalno stanje, što vodi nezadovoljstvu, nervozi pa i nasilju. Potom se pokušava da se deluje u pravcu eliminisanja uzroka u smislu upućivanja na lečenje ili savetovanje, ili, pak, na uticaj ljudi iz neposrednog okruženja i slično.

Kada se radi o licima koja su oštećena krivičnim delom, takvih slučajeva je znatno manje, s obzirom da se u najvećem broju slučajeva krivična dela gone po službenoj dužnosti. Ukoliko se, pak, pojavi lice koje je oštećeno krivičnim delom za koje se goni po privatnoj tužbi, stranka može da se upozna sa tim kome i na koji način treba da podnese privatnu tužbu, šta je čeka na sudu, koja su njena prava u postupku i tako dalje. U službi pravne pomoći u opštini Stari Grad odgovore na procesna pitanja mogu da dobiju i građani koji se pozivaju u svojstvu svedoka u sudskom postupku (krivičnom, parničnom, upravnom), kao što su šta znači poziv da se svedoči, šta svedoka čeka na sudu, kakve su posledice neodazivanja sudskom pozivu i tome slično.

Mesto i uloga službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u našoj zemlji

U ovom radu učinjen je pokušaj da se ukaže na način na koji funkcioniše sistem državne (krivičnopravne) reakcije na primarnu viktimizaciju građana, posmatrano sa stanovišta samog sistema i odgovarajuće pravne regulative. Takav pristup imao je za cilj da se snimi objektivno stanje u vezi sa reagovanjem nadležnih državnih organa u slučaju prijavljene viktimizacije, kako bi se sagledali mesto i uloga koje bi u sistemu državne reakcije mogla da ima služba za pomoć žrtvama kriminaliteta.

Međutim, da bi se što preciznije odredio delokrug rada ove službe i definisao njen odnos prema državnim institucijama koje dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta, dobijenu sliku o načinu funkcionisanja sistema i položaju koje u njemu imaju žrtve, trebalo bi upotpuniti stavovima žrtava. To iziskuje realizovanje još jednog istraživanja u kome bi se vodili intervju sa žrtvama kriminaliteta, čijom analizom bi se došlo do saznanja da li sistem zaista funkcioniše na način na koji je, u nešto uprošćenijoj formi, u ovom radu predstavljen. Osim toga, mogli bi da se uoče problemi sa kojima se žrtve susreću u kontaktu sa državnim institucijama, njihove potrebe i drugo što bi bilo od značaja za osmišljavanje najadekvatnije strategije i politike delovanja službe za pomoć žrtvama kriminaliteta.

Međutim, i bez takvih saznanja, neka dosadašnja istraživanja (ankete viktimizacije) pokazala su da je postojanje službi za pomoć žrtvama kriminaliteta neophodno, a njihov rad koristan. Tako se anketom o viktimizaciji koja je sprovedena 1996. godine u Beogradu došlo do podatka da 63,3% žrtava provalne krađe, 60,5% žrtava razbojništva, 76,5% žrtava seksualnih delikata i 63,7% žrtava telesnih povreda i ugrožavanja sigurnosti smatra da bi im koristile usluge jedne ovakve agencije (službe).⁴⁵ Sa druge strane, rezultati istraživanja porodičnog nasilja u Srbiji pokazali su da više od dve trećine ispitanica koje znaju za postojanje službi (nevladinih organizacija) koje pružaju pomoć i podršku žrtvama smatraju da je njihov rad koristan, ali da njih, s obzirom na potrebe građana, nema dovoljno.⁴⁶

Prema mišljenju nekih autora, pružanje pomoći žrtvama kriminaliteta trebalo bi da predstavlja zajednički zadatak socijalnih ustanova i volontera, koji bi trebalo usko da sarađuju sa policijom, tužilaštvom i sudovima, odnosno da je saradnja većeg broja institucija i organizacija preduslov sveobuhvatne politike postupanja sa žrtvama.⁴⁷ To pokazuje i praksa niza država u kojima već decenijama funkcionišu službe za pomoć žrtvama kriminaliteta.⁴⁸ Imajući to u vidu, kao i rezultate dobijene na osnovu intervjua sa predstvincima policije,

45 Nikolić Ristanović, V. (1999) op. cit. str. 26.

46 Više o tome u: Nikolić Ristanović, V. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, op. cit. str. 103.

47 Van Dijk, J. J. M. (1999) op. cit. str. 14.

48 O nekim stranim iskustvima videti u: Ćopić, S., Vidaković, I. (2002) op. cit. str. 19-31.; Milivojević, S. (2002) «SAFE HORIZONE – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku», Beograd: Temida, br. 2, str. 31-39.; Radisavljević, S. (1998) «Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji», Beograd: Temida, br. 3, str. 29-41.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

tužilaštva i sudova, ukazaćemo na oblik saradnje sa ovim državnim organima i mesto i ulogu koju bi služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u sistemu državne reakcije u našoj zemlji trebalo da ima, a za šta, prema mišljenju naših ispitanika, ima prostora.

Kada se radi o saradnji sa policijom, smatramo da bi se, barem u ovom momentu, trebalo fokusirati na saradnju sa GSUP-om, gde se praktično sliva najveći broj onih slučajeva koji bi, na početku rada, bili u žili interesovanja službe za pomoć žrtvama kriminaliteta (nasilnički kriminalitet). S obzirom na to, moguće je govoriti o, uslovno rečeno, dva modela koja bi tu mogla da nađu svoju primenu. Prvi je da se saradnja sa ovom državnom službom definiše tako što bi se službi za pomoć žrtvama kriminaliteta dostavljali faksom podaci za sve žrtve koje su prijavile krivično delo, bilo lično u dežurnoj službi GSUP-a ili putem telefona (sa kojima je razgovor obavljen tokom uviđaja ili u medicinskoj ustanovi). Dostavljanje podataka bi, u slučajevima nekih delikatnijih krivičnih dela, kao što su silovanje, porodično nasilje i slično, trebalo uslovit prethodnim pristankom žrtve. One žrtve čiji se podaci proslede službi, kontaktirali bi volonteri službe kako bi im ponudili podršku i praktičnu pomoć (pre svega u vidu neophodnih informacija, upućivanja na druge službe ili organizacije u zavisnosti od konkretnih potreba). Tako bi se žrtve osetile da nisu zapostavljene i da ne služe samo kao početni izvor informacija o izvršenom krivičnom delu i/ili učiniocu, već da neko vodi računa o njima, njihovim osećanjima i potrebama, štiteći istovremeno njihova prava. Time bi se izbegla negativna reakcija društvene sredine i sistema, odnosno sprečila bi se ili barem umanjila sekundarna viktimizacija. Istom cilju bio bi usmeren i drugi model, koji bi podrazumevao smeštanje dela službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u GSUP,⁴⁹ tako da bi se žrtve koje dođu da prijave krivično delo mogle odmah uputiti na službu, ili bi čak volonter mogao da prisustvuje tom prvom razgovoru žrtve sa radnikom dežurne službe (ukoliko nema zakonskih smetnji za to). Žrtve koje krivično delo prijave putem telefona, radnici u dežurnoj službi mogli bi da upute bilo na službu pri policiji ili u njeno sedište. Međutim, mišljenja smo da bi u ovom momentu bilo realnije realizovati prvi način saradnje, a nastojati da se i ovaj drugi u jednom momentu implementira.

49 Takva praksa postoji u New York-u, gde su, u okviru posebnog programa u vezi sa nasiljem u porodici, u 24 policijske stanice u ovom gradu smešteni case manageri, koji su, radeći zajedno sa policajcima, uključeni u pružanje pomoći žrtvama porodičnog nasilja. Više o tome u: Milivojević, S. (2002) op. cit. str. 36.

50 Ćopić, S., Vidaković, I. (2002) op. cit. str. 25.

Kada se radi o saradnji sa tužilaštvom i sudovima, smatramo da je engleski model⁵⁰ taj koji bi mogao da nađe primenu, tj. da pri sudovima postoji služba za svedoke koje bi ovim licima pružale praktičnu pomoć i podršku, ne ulazeći ni u jednom momentu u razmatranje slučaja. S tim u vezi, ne bi imalo potrebe da postoji posebna služba pri tužilaštvu, a posebna pri sudu, s obzirom da su ova dva organa, po pravilu, smeštena u istoj zgradici, kao i da je ovaj vid pomoći daleko važniji kada se dođe do faze glavnog pretresa nego pre podnošenja optužnog akta, iz razloga koji su već i u samom tekstu navedeni, a na koje su ukazali i naši ispitanici. Međutim, kako je diskutabilno da li bi u ovom momentu rad službe za svedoke mogao da se organizuje (iz razloga objektivne prirode), smatramo da bi se za sada trebalo ograničiti na delovanje u pojedinim slučajevima, tj. kada se obrati lice koje je pozvano kao svedok, trebalo bi mu objasniti sve što je potrebno, pratiti ga na suđenju, pružiti psihološku podršku i slično. Tačnije, kroz rad službe za pomoć žrtvama trebalo bi postepeno izgrađivati sistem funkcionisanja službe za svedoke (lobiranje u sudu, traženje prostora, sredstava i slično).

Ovako organizovan i definisan oblik saradnje sa organima gonjenja i pravosuđa sigurno bi, barem u jednom delu, olakšao njihov rad i doprineo da kvalitetnije urade ono što je primarno njihova nadležnost. Sa druge strane, obezbedila bi se zaštita prava žrtava, olakšao njihov kontakt sa organima formalne kontrole, smanjila sekundarna viktimizacija, a istovremeno bi se uticalo i na poboljšanje položaja žrtava uopšte, čime bi se obezbedilo i veće poverenje građana u rad državnih službi.

Literatura

Ćopić, S., Vidaković, I. (2002) «Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj», Beograd: Temida, br. 2.

Ćopić, S. (2002) «Institucije i nevladine organizacije u odgovoru na porodično nasilje u Srbiji», Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*.

Glasnik Mreže poverenja protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti (2002). Beograd: Incest trauma centra i UNICEF.

Hatalak, O., Del Frate, A. A., Zvekić, U. (ur.) (1998) *The International Crime Victim Survey in Countries in Transition – National Reports*, Rome: UNICRI: publication No. 62. Prikaz ove knjige objavljen je u: Temida (1999), br. 1.

Milivojević, S. (2002) «SAFE HORIZONE – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku», Beograd: Temida, br. 2.

Mrvić-Petrović, N. (1990) «Učešće žrtava u prijavljivanju krivičnih dela», Beograd: 13. maj: 6.

Žrtve kriminaliteta u sistemu državne (krivičnopravne) reakcije

Mrvić-Petrović, N. (1999) «Naknada štete žrtvama nasilja», Beograd: *Temida*, br. 2.

Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Institut za uporedno pravo i VIZ «Vojska».

Mrvić-Petrović, N. (2002) ««Ostvarivanje prava na naknadu štete prouzrokovane porodičnim nasiljem», Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*.

Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: IRO «Svetozar Marković» i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) «Prvi kontakt žrtve sa policijom – pomoć i podrška, ili ponovna viktimizacija», Beograd: *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br 4.

Nikolić-Ristanović, V. (1998) «Victims and Police in Belgrade», *International Review of Victimology*, no. 6.

Nikolić-Ristanović, V. (1999) «Viktimizacija kriminalitetom u Beogradu: uticaj rata i društvenih promena», Beograd: *Temida*, br. 1.

Nikolić-Ristanović, V. (2002) (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej Beograd.

Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M., Ćopić, S. (2002) *Novi model zakonskih rešenja u vezi sa trgovinom ljudima*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije (neobjavljeno).

Prava žrtava u krivičnopravnoj proceduri (1998), Beograd: *Temida*, br. 4.

Radisavljević, S. (1998) «Službe za pomoć žrtvama kriminala – neka svetska iskustva i mogućnost njihove primene u našoj zemlji», Beograd: *Temida*, br. 3.

Škulić, M. (2000) «Oštećeni u krivičnom postupku – kako poboljšati njegov položaj», Beograd: *Temida*, br. 3-4.

Škulić, M. (2002) «Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih trgovinom ljudskim bićima», Beograd: *Temida*, br. 2.

Van Dijk, J. J. M. (1999) «Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt», Beograd: *Temida*, br. 1.

Zvekić, U. (2001) *Žrtve kriminala u zemljama u tranziciji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej Beograd i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Sanja Ćopić, MA

**Crime Victims in
the Criminal Justice System**

Negative social reaction and inadequate reaction of the agencies of the formal control on the primary victimization is leading to the so called secondary victimization that can be a source of trauma and frustration as much as the primary victimization. Due to that, relation of the police and the judiciary towards the crime victims is of a great importance regarding victims' willingness to report the victimization, their confidence in these agencies, and cooperation during clearing up the crime. In order to realize the victim's position in the criminal justice system, this paper contains an overview of how the police, prosecutor's office and courts are functioning. The paper is based on the interviews made with the representatives of these state agencies, as well as on the previous knowledge and realized surveys concerning this topic. The aim of the paper is to emphasize the position and the role of the victim support service in the system of the state intervention, based upon the obtained data, as well as to give some basic information on how victims could report the crime, what are their rights and duties, what can they expect from the competent agencies..

MR SANJA MILIVOJEVIĆ
BILJANA MIHIĆ*

Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta u Beogradu (rezultati istraživanja)

Tekst predstavlja prikaz rezultata istraživanja o nevladinim organizacijama u Beogradu koje se bave zaštitom i pružanjem pomoći žrtvama različitih oblika kriminaliteta a koje je sprovedeno krajem 2002. godine za potrebe službe za pomoć žrtvama kriminaliteta. U uvodnom izlaganju daje se kratak pregled razvoja službi za pomoć žrtvama kriminaliteta u svetu i regionu, objašnjava potreba za osnivanjem takve službe u našoj zemlji kao i predmet i cilj rada i cilj istraživanja. U drugom odeljku prezentiraju se uzorak, način prikupljanja podataka i cilj intervjuja. Treći odeljak posvećen je analizi dobijenih podataka. U zaklučku se razmatraju rezultati i zapaženi problemi, predlozi za njihovo rešavanje, kao i pravci budućeg razvoja službi i organizacija koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta u Srbiji.

Ključne reči: žrtve, kriminalitet, nevladine organizacije, službe za pomoć žrtvama.

Uvod

Tokom poslednjih decenija prošlog veka u mnogim zemljama širom sveta osnovane su brojne službe za pomoć žrtvama kriminaliteta. Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta definišu se kao «servisi koji žrtve kriminaliteta tretiraju sa dignitetom i saosećanjem, pružajući im finansijsku i emocionalnu pomoć i koje omogućavaju ostvarivanje njihovih prava»¹ odnosno kao servisi koji »pružaju finansijsku

i logističku podršku i lični tretman žrtvama kriminaliteta».² Ove službe pružaju različite usluge žrtvama kriminaliteta: informacije, intervenciju u krizi, pravnu pomoć, emocionalnu podršku i slično, pri čemu se neke ograničavaju samo na upućivanje i informisanje a druge objedinjuju i ostale oblike pomoći. Njihov nastanak početkom sedamdesetih godina iniciran je, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, porastom kriminaliteta u ovim zemljama kao i razvojem pokreta za zaštitu ljudskih i ženskih prava, prava žrtava kriminaliteta i viktimalogije.³ Brojne lokalne i nacionalne službe za pomoć žrtvama kriminaliteta i grupe za zaštitu prava žrtava nastajale su i zbog frustracija i razočaranja koje su žrtve doživljavale u krivičnoj proceduri i sistemu krivičnopravne zaštite, zbog čega su upravo same žrtve ili njihove porodice pristupile osnivanju organizacija koje bi se zalagale za njihova prava.⁴ Ovaj trend je bio naročito izražen u SAD. Širom Amerike žrtve kriminaliteta pretvarale su sopstvenu agoniju u aktivizam.⁵ On se nije ispoljavao samo u osnivanju službi za pomoć žrtvama već i u formiranju grupa za lobiranje za njihova prava kao i grupa za prevenciju kriminaliteta u okviru lokalnih zajednica i na državnom nivou. Tokom

2 Elias, R. (1992) "Which Victim Movement? The Politics of Victim Policy" u: Fattah, E. A. *Towards a Critical Criminology*, London: Macmillan, str. 75.

3 Više o službama za pomoć žrtvama kriminaliteta u Velikoj Britaniji i SAD i razlikama između evropskog i američkog sistema videti u: Čopić, S., Vidaković, I. (2002) "Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Engleskoj, Velsu i Severnoj Irskoj" i Milivojević, S. (2002) "SAFE HORIZON – služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku", *Temida*, br. 2.

4 Faherty, S. (1999) *Victims and Victims' Rights – Crime, Justice and Punishment*, Philadelphia: Chelsea House Publishers, str. 21.

5 US Department of Justice, Office for Justice Programs (1998) *From Pain to Power: Crime Victims Taking Action*, Washington DC, september.

* Mr Sanja Milivojević i Biljana Mihić su istraživačice Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i članice Vikičmološkog društva Srbije.

1 US Department of Justice (1997) *New Directions from the Field: Victim's Rights and Services for 21st Century* na web strani www.ojp.usdoj.gov/ovc/new/directions

vremena, službe za pomoć žrtvama kriminaliteta su evoluirale od prve faze, koju je karakterisalo prepoznavanje žrtava i njihovih potreba i osnivanje službi koje bi te potrebe zadovoljile, do faze u kojoj se bolje razume uloga službi u sistemu krivičnopravne zaštite i kritički analizira dosadašnji rad sa ciljem da se u budućnosti on unapredi.⁶

U zemljama Centralne i Istočne Evrope tek se početkom devedesetih godina prošlog veka otpočelo sa osnivanjem službi za pomoć žrtvama kriminaliteta. Međutim, u našoj zemlji i regionu ovaj proces je još uvek na početku. Potreba za osnivanjem službi za pomoć žrtvama kriminaliteta na ovim prostorima očigledno postoji, naročito nakon završetka ratova koji su potresali Balkan u poslednjoj deceniji prošlog veka kao i zbog činjenice da su sve zemlje regiona u periodu tranzicije i ekonomске krize koja sa sobom nosi rizik od povećanja ukupnog kriminaliteta a posebno nasilnog.⁷ Victimološko društvo Srbije je, kao organizacija koja se bavi zaštitom i promocijom prava žrtava svih oblika viktimizacije, otpočelo krajem prošle godine sa pripremama za osnivanje službe za pomoć žrtvama kriminaliteta a koja je, po ugledu na engleski sistem, zamišljena kao upućujući servis. U okviru priprema za osnivanje službe za pomoć žrtvama kriminaliteta Victimološko društvo Srbije sprovede je istraživanje sa ciljem da se dođe do podataka o tome koje nevladine organizacije u Beogradu pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta i u čemu se sastoji pomoć koja se pruža klijentima.

Cilj ovog teksta je prikazivanje dobijenih rezultata kako bi građanima i klijentima predočili koje oblike pomoći i usluga žrtvama kriminaliteta pružaju nevladine organizacije na teritoriji Beograda. Takođe, smatramo da će ovaj tekst pomoći i nevladinim organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama da bolje sagledaju stanje stvari u ovoj oblasti nevladinog sektora. Najzad, ovaj tekst će poslužiti kao izvor informacija budućoj Službi za pomoć žrtvama kriminaliteta prilikom upućivanja žrtava na odgovarajuće nevladine organizacije.

Uzorak i metod

Do informacija o organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama različitih oblika kriminaliteta došli smo preko web site-a Centra za razvoj neprofitnog

6 Freiberg, A. (2000) "Working Together to Improve Services for Victims of Crime", na web strani http://www.victimsa.org/conference/arie_freiberg.htm

7 Kao potvrdu za ovu tvrdnju možemo navesti i rezultate ovog istraživanja: svi predstavnici intervjuisanih nevladinih organizacija složili su se da postoji potreba za osnivanjem službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Srbiji.

sektora⁸ i Direktorijuma ženskih nevladinih organizacija⁹. U uzorak za istraživanje ušle su sve organizacije koje, prema prezentiranim informacijama u navedenim izvorima, pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta na teritoriji grada Beograda i to kroz svoju osnovnu aktivnost ili pojedine vremenski ograničene programe/projekte. Uzorak su sačinjavale 24 nevladine organizacije: Beogradski centar za ljudska prava, Centar za antiratnu akciju, SOS telefon i Centar za devojke, Centar za unapređivanje pravnih studija, Centar za pravnu zaštitu »Right to protection«, Dečiji romski centar, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, Međunarodna mreža pomoći, Incest trauma Centar, Iz kruga, Savetovalište protiv nasilja u porodici, Sklonište za žene i decu žrtve nasilja, SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Komitet pravnika za ljudska prava, Autonomni ženski Centar, Justicia, ATIP susret, ASTRA, Fond za humanitarno pravo, Caritas, Prihvatalište za žene žrtve nasilja, Sklonište za žene žrtve trgovine ženama, Psihološko savetovalište u Domu omladine i Beogradska pomoć eksplorativnoj deci i omladini – BEOSUPPORT.

Od 24 organizacije koje su ušle u uzorak intervjui je obavljen sa 19 nevladinih organizacija: SOS telefon i Centar za devojke, Dečiji romski centar, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, Centar za antiratnu akciju, Međunarodna mreža pomoći, Iz kruga, Savetovalište protiv nasilja u porodici, Sklonište za žene i decu žrtve nasilja, SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Komitet pravnika za ljudska prava, Autonomni ženski Centar, Justicia, ATIP susret, ASTRA, Fond za humanitarno pravo, Prihvatalište za žene žrtve nasilja, Sklonište za žene žrtve trgovine ženama, Psihološko savetovalište Doma omladine i Beogradska pomoć eksplorativnoj deci i omladini - Beosupport.

Podaci o aktivnostima nevladinih organizacija prikupljeni su putem intervjua. Osnovni cilj intervjua bio je prikupljanje ažuriranih podataka za bazu podataka Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta o tome koje nevladine organizacije pružaju konkretnu pomoć žrtvama i u čemu se ona sastoji, kako bi prilikom upućivanja od strane Službe žrtva bila obaveštena o tome kakvu pomoć može dobiti i naravno, kako bi bila upućena na odgovarajuću nevladinu organizaciju.

Problemi u realizaciji istraživanja otpočeli su već sa prikupljanjem podataka o tome koje organizaci-

8 www.crnps.org.yu

9 SOS Telefon za žene i decu žrtve nasilja (2002) *Feministička agenda*, Beograd.

je pružaju neku vrstu pomoći žrtvama usled neažuriranosti web site-a Centra za razvoj neprofitnog sektora. U razgovoru sa predstavnicima nekih nevladinih organizacija (Centar za antiratnu akciju, Beogradski Centar za ljudska prava, Centar za unapređivanje pravnih studija) saznali smo da su programi za pomoć i podršku žrtvama u ovim organizacijama postojali ali su okončani i da oni više ne pružaju konkretnu pomoć žrtvama. Nedostatak u ažuriranju web site-a Centra za razvoj neprofitnog sektora delimično je otklonjen novim CD-om i Direktorijumom nevladinih organizacija koji su izasli krajem ove godine, što ne umanjuje značaj redovnog ažuriranja web site-a.

Zbog nemogućnosti kontaktiranja, odlaganja već zakazanog sastanka kao i izostanka odgovora na poslat upitnik jedan broj nevladinih organizacija nije obuhvaćen istraživanjem (Centar za pravnu zaštitu, Caritas, Incest trauma centar). Ostale organizacije koje su obuhvaćene uzorkom a sa kojima nije obavljen intervju izostale su zbog toga što su programi za pomoć žrtvama u ovim organizacijama okončani (Beogradski Centar za ljudska prava, Centar za unapređenje pravnih studija).

Rezultati

Intervjujsanjem predstavnika 19 nevladinih organizacija došlo se do sledećih rezultata:

18 organizacija pruža neposrednu pomoć i podršku žrtvama i to prvenstveno:

- porodičnog i/ili seksualnog nasilja
- nasilja nad decom
- trgovine ženama
- žrtvama torture.

Veliki broj nevladinih organizacija se pored osnovne delatnosti bavi i pružanjem pomoći žrtvama drugih oblika viktimizacije (Tabela 1).

Kada su u pitanju vrste pomoći koje intervjuisane nevladine organizacije pružaju žrtvama uglavnom se radi o sledećim oblicima pomoći:

- pravna pomoć i zastupanje na sudu
- emocionalna i psihološka pomoć
- praktična pomoć

Sve intervjuisane organizacije pružaju potrebne informacije žrtvama koje im se obrate za pomoć (Tabela 2).

Pravna pomoć obuhvata besplatne pravne savete i pisanje podnesaka, dok je zastupanje na sudu ograničeno samo za najteže slučajeve. Medicinska pomoć od strane nevladinih orga-

nizacija se retko pruža i uglavnom podrazumeva upućivanje i saradnju sa zdravstvenim institucijama, dok su u pojedinim organizacijama zaposleni i lekari (npr. Sklonište za žene žrtve trgovine ženama, IAN). Praktična pomoć uglavnom podrazumeva manju finansijsku pomoć, odeću, hranu, smeštaj i slično.

Tipologija korisnika/žrtava kojima se pruža pomoć može se posmatrati po polnoj i starosnoj strukturi, kao i prema pripadnosti određenim marginalizovanim grupama.

Nevladine organizacije koje su specijalizovane za pružanje pomoći ženama žrtvama različitih oblika viktimizacije su SOS telefon i Centar za devojke, Savetovalište protiv nasilja u porodici, Sklonište za žene i decu žrtve nasilja, Justicia, ASTRA, Prihvatalište za žene žrtve porodičnog nasilja, SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja, Autonomni ženski Centar, Sklonište za žene žrtve trgovine ženama i Dečiji romski Centar. Ostale nevladine organizacije koje smo intervjuisali pružaju pomoć i ženama i muškarcima.

Jedina specijalizovana nevladina organizacija za pružanje pomoći deci žrtvama je Dečiji romski Centar. Većina intervjuisanih nevladinih organizacija pruža pomoć deci ali kao sporednu aktivnost, uz pomoć koju pružaju odraslima.

Organizacije specijalizovane za pružanje pomoći posebnim kategorijama korisnika odnosno marginalizovanim grupama su Dečiji romski Centar, kada je u pitanju romska populacija i Iz kruga za pružanje pomoći žrtvama sa telesnim invaliditetom i njihovim porodicama. Ostale organizacije pružaju pomoć posebnim kategorijama korisnika i marginalizovanim grupama u okviru svojih redovnih aktivnosti.

Prvi kontakt žrtve sa nevladnim organizacijama je uglavnom putem telefona, bilo da je u pitanju pozivanje SOS linije ili telefonskog broja organizacije, kada se vrši i zakazivanje sastanka. U većini organizacija moguće je i direktni odlazak žrtve u prostorije organizacije.

Pomoć žrtvama se pruža i telefonski i lično. Većina organizacija pruža pomoć na oba pomenu-ta načina (Tabela 3).

U svim organizacijama usluge koje se pružaju žrtvama su besplatne.

Broj korisnika/žrtava kojima se pružaju usluge varira od organizacije do organizacije (Tabela 4).

Kada je reč o kadrovima koji rade sa žrtvama kriminaliteta, u većini organizacija neposredan rad sa žrtvama je rezervisan za zaposlene - profesionalce (pravnike, psihologe, defektologe, pedagoze,

Tabela 1. Prikaz rezultata prema oblasti angažovanja

Naziv NVO	porodično nasilje	nasilje nad decom/ adolescentima	seksualno nasilje	trgovina ženama	tortura/kršenje ljudskih prava
SOS tel. i					
Centar za devojke	*	❖	*		
Dečiji romski centar	*	❖	*		
Helsinski odbor					❖
IAN	*	*	*		❖
Iz kruga	❖	*	❖		
Savetovalište protiv nasilja u pordici	❖	*			
Skolnište za žene i decu žrtve nasilja	❖	*	*		
Komitet pravnika za ljudska prava					❖
Beosupport	*	*	❖	*	
Justicia	❖		*		
ATIP susret	❖	*	*		
ASTRA			*	❖	
Fond za humanitarno pravo					❖
Prihvatalište za žene i decu žrtve nasilja u porodici	❖	*			
SOS tel za žene i decu žrtve nasilja	❖	*	*		
Psihološko savetovalište u Domu omladine	❖		*		
Autonomni ženski centar	*		❖		
Sklonište za žene žrtve trgovine ženama				❖	

Napomena: ❖ osnovna delatnost * sporedna delatnost

socijalne radnike) i neprofesionalce koji su u većini slučajeva prošli stručne edukacije za rad sa žrtvama. U pojedinim organizacijama zastupljeni su i volonteri (Dečiji romski Centar, Beosupport, Justicia i Autonomni ženski Centar).

Zaključak

Istraživanje je pokazalo da nevladine organizacije pružaju raznovrsnu pomoć žrtvama kriminaliteta na teritoriji Beograda ali se ona ipak svodi na samo neke oblike viktimizacije. Tako žrtve porodičnog i seksualnog nasilja kao i žrtve torture imaju mogućnost da se obrate za pomoć velikom broju nevladinih organizacija dok, na primer, ni jedna nevladina organizacija ne pruža pomoć

žrtvama razbojništva, telesnog povređivanja, nasilja izvan porodice i slično. Osim informacija, koje pružaju sve ispitivane nevladine organizacije, žrtvama se, u zavisnosti od toga za koji oblik pomoći se specijalizovala određena nevladina organizacija, nudi psihološko odnosno psihijatrijsko savetovanje ili psihoterapija, emocionalna podrška, pravni saveti, praktična pomoć itd. Na ovom mestu treba istaći i neadekvatnu zaštitu dece žrtava kriminaliteta. Naime, ne postoje specijalizovane organizacije koje bi se bavile isključivo decom žrtvama (osim jedne i to kada je u pitanju romska populacija), već se pomoć deci pruža u okviru redovnih aktivnosti, odnosno uz pružanje pomoći odraslima.

Analizom dobijenih podataka uočena su i određena ograničenja kada je u pitanju pružanje

Tabela 2. Prikaz rezultata prema vrsti pomoći koju NVO pružaju žrtvama

Naziv NVO	pravna pomoć	zastupanje na sudu	emocionalna podrška	psihološka pomoć i psihoterapija	praktična pomoć	medicinska pomoć
SOS tel. i						
Centar za devojke			◆	*		*
Dečiji romski centar			◆	*	*	
Helsinški odbor	◆	*				
IAN	*	*	*	◆		*
Iz kruga	*	*	◆			
Savetovalište protiv nasilja u pordici	*	*	◆	*	*	
Skolnište za žene i decu žrtve nasilja			*	*		◆
Komitet pravnika za ljudska prava	◆	*				
Beosupport			◆	*		
Justicia	◆	*				
ATIP susret			*	◆		
ASTRA	*	*	◆	*		
Fond za humanitarno pravo	◆	*				
Prihvatilište za žene i decu žrtve nasilja u porodici	*	*	*	*		◆
SOS tel za žene i decu žrtve nasilja	*		◆	*		
Psihološko savetovalište u Domu omladine			*	◆		
Autonomni ženski centar			*	◆		
Sklonište za žene žrtve trgovine ženama	*	*	*	*	◆	*

Napomena: ◆ osnovni oblik pomoći * ostali oblici pomoći

pomoći pojedinim kategorijama žrtava. Ovde se posebno misli na lica sa telesnim invaliditetom, za koje, kada se nađu u poziciji žrtve, postoji samo jedna specijalizovana nevladina organizacija (Iz kruga). Slična situacija je i sa licima sa posebnim potrebama kojima većina organizacija ne pruža pomoć zbog pomanjkanja stručnog osoblja kao i činjenice da nisu obučeni za rad sa ovom kategorijom korisnika. Kao problem istaknuto je i nepostojanje uslova za zbrinjavanje ovih lica u postojećim skloništima. Nadalje, psihotičnim bolesnicima je, osim pomoći koju mogu da im pruže postojeće nevladine organizacije, po pravilu, neophodna i stručna medicinska pomoć koju jedino mogu dobiti u zdravstvenoj ustanovi, naročito u slučajevima

»rascvetalih psihoza«. Stoga intervjuisane nevladine organizacije ističu da nisu u mogućnosti da im pruže svu potrebnu pomoć i tertman.

Besplatnu pravnu pomoć žrtvama pruža nekoliko nevladinih organizacija ali je to, čini se, nedovoljno, jer većina organizacija postavlja određena ograničenja, naročito kada je u pitanju zastupanje na sudu. Naime, zbog ograničenih finansijskih sredstava za realizaciju ovih projekata odnosno pomanjkanja profesionalaca – advokata, ove organizacije prinuđene su da zastupanje svedu na »najteže« slučajeve.

Skloništa za žrtve nasilja i trgovine ženama rezervisana su za žene i decu žrtve nasilja odnosno trgovine. Veliki problem u vezi sa skloništima je njih

Tabela 3. Način pružanja pomoći žrtvama

Naziv NVO	telefonski	direktno (lično)	telefonski i lično
SOS tel. i Centar za devojke			*
Dečiji romski centar			*
Helsinski odbor			*
IAN			*
Iz kruga			*
Savetovalište protiv nasilja u porodici			*
Sklonište za žene i decu žrtve nasilja		*	
Komitet pravnika za ljudska prava			*
Beosupport			*
Justicia			*
ATIP susret			*
ASTRA			*
Fond za humanitarno pravo		*	
Prihvatalište za žene i decu			
žrtve nasilja u porodici		*	
SOS tel za žene i decu žrtve nasilja			*
Psihološko savetovalište u			
Domu omladine		*	
Autonomni ženski centar			*
Sklonište za žene žrtve trgovine ženama		*	

hov nedovoljan kapacitet kao i vremensko ograničenje boravka u skloništu, zbog čega je istaknuta potreba za proširenjem kapaciteta postojećih ili otvaranjem novih skloništa.

Sa korisnicima/žrtvama uglavnom rade profesionalci i neprofesionalci različitih profila koji su prošli razne edukacije, dok u veoma malom broju organizacija rade volonteri/volonterke. Takođe, u većini nevladinih organizacija postoji stručna supervizija.

Kada je u pitanju odnos sa državnim institucijama i drugim nevladnim organizacijama, predstavnici nevladinih organizacija ističu da se situacija znatno poboljšala kada su u pitanju neke institucije, naročito policija, ali da još uvek egzistira problem nedovoljne komunikacije u samom nevladinom sektoru. Iz tog razloga većina intervjuisanih organizacija žrtve upućuju samo na proverene institucije i organizacije sa kojima imaju dobru saradnju zbog, kako nam je rečeno, kvalitetnijeg pružanja usluga.

Predstavnici nevladinih organizacija koje su učestvovali u istraživanju naročito su istakli potrebu da se nevladin sektor učini transparentnijim, kako bi organizacije koje se bave pružanjem pomoći pojedinim kategorijama žrtava znale gde i kome da upute one žrtve koje ne pokrivaju u svom

delokrugu. Svi ispitanici podržali su ideju o osnivanju Službe za pomoć žrtvama kriminaliteta koja bi žrtvama davana informacije i vršila upućivanja na druge servise, kao i neophodnost postojanja jedne takve službe u našem društvu.

Ovo istraživanje pokazalo je da na teritoriji Beograda postoji razgranata mreža nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama različitih oblika kriminaliteta. Dalji razvoj neprofitnog sektora će, verujemo, biti usmeren na pokrivanje opisanih nedostataka u radu ovih organizacija, proširenje njihove delatnosti, podizanje nivoa usluga koje pružaju kao i uvođenje standarda. Isto tako, iskustva zapadnih, razvijenih zemalja pokazuju da se samo objedinjenim naporima svih nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta i grupa koje lobiraju za zaštitu njihovih prava, kao i boljom saradnjom nevladinog sektora i institucija, lokalnih, regionalnih i organizacija na nacionalnom nivou, mogu zaštiti prava i zadovoljiti potrebe žrtava kriminaliteta i njihovih porodica. Stoga je neophodno njihovo povezivanje a u tom procesu je, smatramo, od izuzetnog značaja uloga objedinjujuće, upućujuće službe, koja će predstavljati prvi korak za žrtve na putu ka rehabilitaciji.

Tabela 4. Prosečan broj korisnika/žrtava mesečno

Naziv NVO	do 50	od 50 do 100	preko 100
SOS tel. i Centar za devojke	*		
Dečiji romski centar	*		
Helsinski odbor			*
IAN			*
Iz kruga	*		
Savetovalište protiv nasilja u porodici		*	
Sklonište za žene i decu žrtve nasilja	*		
Komitet pravnika za ljudska prava			*
Beosupport		*	
Justicia	*		
ATIP susret	*		
ASTRA	*		
Fond za humanitarno pravo			*
Prihvatište za žene i			
decu žrtve nasilja u porodici	*		
SOS tel za žene i decu žrtve nasilja			*
Psihološko savetovalište u Domu omladine	*		
Autonomni ženski centar			*
Sklonište za žene žrtve trgovine ženama	*		

Literatura

Elias, R. (1992) "Which Victim Movement? The Politics of Victim Policy" u Fattah, E.A. *Towards a Critical Criminology*, London: Macmillan.

Faherty, S. (1999) *Victims and Victims' Rights – Crime, Justice and Punishment*, Philadelphia: Chelsea House Publishers.

Freiberg, A. (2000) "Working Together to Improve Services for Victims of Crime", na web strani http://www.victimsa.org/conference/arie_freiberg.htm

US Department of Justice (1997) *New Directions from the Field: Victim's Rights and Services for 21st Century* na web strani www.ojp.usdoj.gov/ovc/new/directions

US Department of Justice, Office for Justice Programs (1998) *From Pain to Power: Crime Victims Taking Action*, Washington DC, september.

**Sanja Milivojević, MA
Biljana Mihić**

Non-governmental organizations assisting victims of crime in Belgrade – survey results

This paper presents the results of survey regarding non-governmental organizations assisting victims of crime in Belgrade. The survey was completed at the end of 2002 for purposes of establishing a Victim Support Service in Serbia. In introduction authors give a short review of victim support services development in the World and the region, explaining the need for such service in Serbia, the subject and the aim of the article as well as the purpose of the survey. Second part of the paper contains the sample, methodology and the aim of the interview with NGO representatives. In the third section authors present the analysis of the survey data. Finally, in conclusion authors summarize the data and observed problems, suggestions for possible solution and directions of future development of services and organizations assisting victims of crime in Serbia.

IVANA VIDAKOVIĆ*

Uloga zdravstvene službe u pomoći žrtvama kriminaliteta (rezultati kvalitativnog istraživanja)

Uokviru pripremne faze osnivanja Službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji intervjuisani su medicinski radnici koji tokom svog rada dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta. U ovom tekstu iznose se neka opšta zapažanja o snimljenoj situaciji i stavovima prema ovoj pojavi. Posebno se ukazuje na nedostatke u aktuelnoj praksi i diskutuju pravci mogućeg rešavanja. U zaključku se ističe potreba za senzibilizacijom i edukacijom većeg broja zdravstvenih radnika, kao i najširim medijskim pristupom u cilju uočavanja i prepoznavanja problema u zajednici, ili ciljano među profesionalnim grupama koje dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta.

Ključne reči: žrtve kriminaliteta; zdravstvena zaštita; klinička sudska medicina.

U okviru pripremne faze osnivanja Službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta pri Viktimološkom društvu Srbije, tokom novembra i decembra 2002. godine urađeni su intervju sa ključnim osobama-lekarima specijalistima i drugim medicinskim osobljem koje u svom radu u institucijama zdravstvene zaštite dolazi u kontakt sa žrtvama kriminaliteta. Cilj vođenih intervjuva bio je snimanje aktuelne situacije i prakse služba zdravstvene zaštite u pomoći žrtvama kriminaliteta i anticipiranje mogućih pravaca razvoja ovih službi, po ugledu na ono što se kao dobra praksa potvrđuje u svetu.

Odabrane su glavne zdravstvene ustanove na teritoriji opštine Stari Grad, na koju bi se u početku ograničio rad službe (Dom zdravlja Stari grad, Noćna ambulanta Stari grad), veće zdravstvene ustanove opšte ili specijalne namene (Urgentni centar Kliničkog centra Srbije, Institut za mentalno

zdravlje, Institut za sudsку medicinu, Ginekološka klinika Narodni front) kao i ustanove koje pružaju zdravstvenu pomoć strancima (Dom zdravlja Savski venac, KBC Dr. Dragiša Mišović).

U ovom tekstu pokušaćemo da iznesemo opšta zapažanja o snimljenoj situaciji i stavovima prema ovoj pojavi. Takođe, želimo posebno da ukažemo na aktuelne probleme u praksi i moguće pravce njihovih rešavanja na koje su nam ukazali lekari specijalisti sudske medicine.

Najopštije zapažanje o aktuelnoj situaciji i praksi, uočeno na osnovu razgovora sa većim brojem zdravstvenih radnika je *nedovoljno prepoznavanje fenomena*: nepostojanje protokola rada sa žrtvama kriminaliteta, neuočavanje žrtava kriminaliteta među drugim pacijentima, nepotpuno anticipiranje problema sa kojima se žrtve kriminaliteta susreću i parcijalno sagledavanje uloge zdravstvene službe u sistemu zaštite žrtava i ostvarivanja njenih prava. Uočavanju i prepoznavanju žrtava kriminaliteta, svakako bi doprinelo i zvanično registrovanje takvih slučajeva na nivou zdravstvene institucije ili sistema zdravstvene zaštite. Međutim, u većini posećenih ustanova ne pravi se pregled statistike o pacijentima (pa i o žrtvama kriminaliteta koje su im se obraćale) i naši sagovornici sumnjaju da bi se to moglo lako dobiti iz raspoložive arhive i knjiga protokola.

Svoja zapažanja o ne transparentnosti uloge medicinskih službi u pomoći žrtvama kriminaliteta, kao i potrebi za koordinacijom i multiprofesionalnom saradnjom relevantnih državnih službi u celokupnom sistemu pravno-zdravstvene zaštite žrtava, istakli su i naši sagovornici koji su sami senzitivisani za ovaj problem.

“Nažalost, zakonski i u praksi kod nas nije dobro regulisana ta takozvana *služba kliničke sudske medicine*. Ja sam imao prilike da vidim kako je u svetu rešena ta praksa, dobrom organizacijom na nivou različitih službi: osoba koja je zadobila povrede npr. u tuči odlazi u policiju i odatile već pos-

* Ivana Vidaković je istraživač pripravnik na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i članica Viktimološkog društva Srbije.

Uloga zdravstvene službe u pomoći žrtvama kriminaliteta (rezultati kvalitativnog istraživanja)

toji razrađen sistem kod koga ta osoba dalje ide. Prvo je pregleda lekar specijalista sudske medicine, fotografiše te povrede, uradi kompletan pregled i napiše takav izveštaj koji će biti najupotrebljiviji u sudskom postupku protiv izvršioca dela. Kod nas to nije proceduralno rešeno, tako da žrtve nasilja najčešće ne znaju šta sve treba da urade i kome treba da se obrate", ukazao nam je Dr Slobodan Savić¹.

I drugi naši sagovornici smatraju da žrtve nasilja nisu potpuno upoznate sa procedurama zaštite svojih prava i da neposredno nakon viktimizacije najčešće ne nalaze dovoljno sistema podrške.

Ukoliko su prilikom viktimizacije zadobile fizičke povrede koje zahtevaju hitno zbrinjavanje, žrtve kriminaliteta najčešće odlaze u Urgentni centar, gde njihove povrede bivaju medicinski sanirane, ali često bez adekvatne i potpune dokumentacije o konstatovanim povredama i stanju. To je i razumljivo jer je služba hitne medicinske pomoći orijentisana na urgentno zbrinjavanje velikog broja pacijenata, tako da lekar, a najčešće ni sam pacijent, u tom trenutku nemaju potpunu svest o tome da će taj slučaj možda kasnije doći do suda.

Po mišljenju stručnjaka kod nas ne postoji ni adekvatna zakonska regulativa o tome koja je medicinska evidencija *relevantan zvanični dokument* za pokretanje postupka na sudu. Trenutna praksa razlikuje se od slučaja do slučaja, u zavisnosti od težine povreda, a u dobroj meri i od namere i istražnosti same žrtve da svoje stanje dokumentuje. "Koja vrsta medicinske evidencije o povredama će biti predata суду zavisi od toga gde se osoba prvo prijavila. Recimo, ako je prvo bila primljena u Urgentni centar, onda суд obično dopisom traži da im se pošalje neka vrsta uverenja u kome se lekar izjašnjava kakve je povrede našao i kakva je njihova težina. Druga mogućnost je, ukoliko se radi o lakšoj povredi, nekoliko krvnih podliva, ogrebotina ili modrica, da se osoba javila u lokalni dom zdravlja i tamo od hirurga ili lekara opšte prakse dobila neku vrstu lekarskog uverenja, koje takođe, ako je dobro napisano, može biti verodostojan dokument na sudu" - istakao je Dr Savić. Potvrda o povredama za sada nema određenu formu ili formular, već svaki lekar to piše onako kako on smatra da je najprikladnije ili se koristi uobičajenom formom lekarskog uverenja. Takođe, ne postoje protokoli za neke posebne vrste pregleda, koji lekara tačno vode kroz sekvence pregleda i izveštavanja o nalazima, i time obezbeđuju da se svi potencijalni

segmenti sudske medicinske pratnje nalaza pokriju. Takvi protokoli posebno su bitni kod slučajeva fizičkog nasilja, fizičkog nasilja nad decom, silovanja i drugih prinudnih radnji, i omogućavaju da se pregledom registruje i niz skrivenih pokazatelja pretrpljenog ili kontinuiranog nasilja, koji bi običnim pregledom ostali neregistrovani.

Upravo je zato značajno istaći napore pojedincara da identifikuju probleme i nedostatke u dosadašnjoj praksi, inciraju saradnju različitih službi i zalažu se za uspostavljanje preciznih protokola rada. Tako je kod sudske veštacije u slučajevima silovanja u 2002. godini incirana praksa koja je mnogo bolja od dosadašnje. Uobičajeno je do sada bilo da ženu nakon viktimizacije pregleda samo ginekolog, koji se usmerava na genitalni deo u kome često, čak i u slučajevima najgrubljih silovanja, nema nikakvih povreda, dok se telesni pregled potpuno zanemari. Kvalitet takve dokumentacije kao istražnog ili dokaznog materijala nije zadovoljavajući, što svakako umanjuje mogućnosti krivičnog gonjenja i sudske procesuiranja slučaja.

"Za sada je to inicijativa ljudi koji rade u Institutu za sudske medicine i u Gradskom SUP-u. Došlo se na ideju da bi mogli da pokušamo zajednički da obezbedimo kvalitetnije te inicijalne medicinske dokaze, time što bi slučajeva silovanja koji se prijave, proveli kroz tačno određenu proceduru. Žrtva se javi telefonom ili dođe lično u gradski SUP i prijavi silovanje. Nakon uzimanja iskaza policija nas obavesti o slučaju i u njihovoj pratnji žrtva dolazi na pregled. Kompletan pregled obično se vrši na Ginekološko-akušerskoj klinici, gde je uz dežurnog ginekologa obavezno prisutan i sudska lekar, a ukoliko se proceni da je potrebno uraditi još neki pregled žrtva se upućuje i na druge specijaliste. Npr. ukoliko se radi o protivprirodnom bludu upućuje se na hirurgiju, ukoliko je maksiofacijalna povreda na maksiofacijalnu kliniku... Prednost je što su sve te službe u Kliničkom centru u jednom užem krugu, tako da žrtva koja dolazi kod nas na inicijalni pregled može lako doći i do drugih službi" objasnio je Dr Đorđe Alempijević, »Takođe, mi uradimo i neku vrstu pripreme žrtve, objasnimo joj šta je suština našeg pregleda i da ćemo neke povrede fotografisati ukoliko smatramo da je to potrebno za dalji postupak. Naravno, žrtva ima pravo da nas pita sve što je interesuje. Takođe, objasnimo da mi nismo samo lekari koji treba da leče, da to nije klasičan odnos poverljivosti između lekara i pacijenta u kome lekar ne sme da govori o onome što je od pacijenta čuo. U ovom slučaju, žrtva treba da zna da sve ono što ona nama kaže mi imamo obavezu da kažemo na sudu ako budemo pitani. Nakon

¹ Dr Slobodan Savić i Dr Đorđe Alempijević su lekari specijalisti sudske medicine na Institutu za sudske medicine Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Kliničko bolničkog centra

svega toga, ponudimo žrtvi pristanak da ga potpiše ili, ukoliko je maloletna, da to uradi neko od njenih punoletnih pratilaca. Do sada nismo došli u situaciju da je neka od žena odbila da potpiše ovaj pristanak, iako naravno na to nije primorana ni na koji način. Uvek napomenemo, a to piše i na samom obrascu, da se dati pristanak može tokom pregleda povući, odnosno osoba može reći ja više ovo ne želim. U tom slučaju mi bismo obustavili dalji pregled."

Još jedan važan segment, koji do sada nije bio pokriven, uveden je u ovu praksu, žrtvu silovanja inicijalno pregledaju prijatar i psiholog. U tu svrhu saradnja je ostvarena sa stručnjacima u Domu zdravlja Voždovac, koji se nalazi blizu Kliničkog centra, što omogućava da se i ovim potrebama žrtve izade u susret.

Uveden je i nov formular – protokol pregleda, po ugledu na one koji postoje kao dobra praksa u svetu. Okosnicu čini američki protokol za pregled žrtava silovanja koji se primenjuje u Kaliforniji, ali je morao biti prilagođen realnim mogućnostima i uslovima u kojima se kod nas radi. Svaki specijalistika koji je uključen u pregled piše svoj nalaz, nalazi se integrišu u okviru tog formulara, čiji su potpisnici svi profesionalci koji su bili uključeni u pregled, a u zaključku se daje i nalaz veštaka – ocena o stepenu slaganja pojedinačnih nalaza i iskaza žrtve. »Do sada nismo ni jednom imali slučaj da nalaz isključuje priču. Znači nije naše da donosimo sud o tome, ali mi kažemo da li je događaj mogao da se desi na način kako je to žrtva ispričala i dajemo pregled povreda koje su konstatovane, njihovih karakteristika, mehanizma nanošenja i to je ono što je usko profesionalno». Time se dobija jedan validan nalaz koji se upadljivo razlikuje od dosadašnjih, u smislu dokazne upotrebljivosti, pronalaženja počinjoca, profilisanja počinjenog dela i njegovog kažnjavanja. Do sada je na ovaj način obrađeno desetak slučajeva. Iako je ovo skoro pokrenuta inicijativa stručnjaci koju su u to uključeni zadovoljni su onim što se do sada postiglo, ali naglašavaju da na detaljima protokola i uspostavljanju saradnje sa relevantnim službama još treba raditi, da bi se ova inicijativa postavila kao redovna praksa bar za područje Beograda.

Slična inicijativa pokrenuta je i od strane Tima za prevenciju i borbu protiv nasilja nad decom sa Instituta za majku i dete. Napravljen je protokol pregleda deteta u slučajevima kada se sumnja na zlostavljanje. »Ideja je da to ne ostane samo na nivou ovog Instituta, već da svaki pedijatar praktično u bilo kojoj ambulanti, ukoliko uoči neku povredu i posumnja na zlostavljanje, uzima taj protokol i već taj prvi pregled dalje radi potpuno dru-

gačije. Na primer, lekar koji pregleda dete koje je došlo zbog temperature nikad ne bi podizao usnicu i radio pregled vezivne sluzokože usne gde su tipične povrede kod nasilja, a koje prođu za par dana od nasilja. Ukoliko Vas protokol ne vodi kroz takav niz skrivenih pokazatelja pretrpljenog ili kontinuiranog nasilja, ono će ostati neregistrovano.« objasnio je Dr Savić.

Medicinski radnici nekada ne znaju *da li su u obavezi da povrede konstatovane kod žrtve nasilja prijave policiji*. Naši sagovornici razloge za to prepoznaju u čitavom nizu izvora: manjkavost tokom fakultetskog obrazovanja i staža u kojima je do skora propuštanu da se to diskutuje i istakne, manjkavost primene predviđenih krivičnih sankcija za nepostupanje po obavezi, kao i nepostojanje pratećih mera profesionalne odgovornosti. »Ja sam već dvadeset godina u sudskej medicini, i zaista mi studente i stažiste to do sada nismo učili, ali smo počeli od skoro da ističemo i namenski pravimo tu vrstu edukacije. Jer oni znaju recimo da su u obavezi da prijave saobraćajnu povredu, ali kada ih pitamo da li bi prijavili istu takvu povredu, ukoliko je očito da je nastala nasiljem nad detetom ili ženom, oni se dvoume...« naglašava Dr Savić, »Imao sam slučajeve gde kolega kaže »ja ne mogu da se mešam u porodične odnose, kako ču ja da budem tužibaba na sudu, šta ako oca stave u zatvor.....« To su slučajevi kada lekar ne sme da bude u dilemi.« Po osnovu krivičnog dela *neprijavljanja krivičnog dela od strane službenih lica koja do tih saznanja dođu obavljajući sopstvenu delatnost*, jasna je obaveza lekara da policiji prijavi krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti, za koje je zaprečena kazna od najmanje 5 godina, odnosno sve slučajeve teških telesnih povreda, nastalih krivičnim delom, saobraćajnom nezgodom, nasiljem od strane drugih lica, i sl. Međutim, pojedini lekari sa kojima smo razgovarali istakli su svoja iskustva loše saradnje sa policijom u slučajevima kada su prijavljivali teške telesne povrede, koje konstatuju tokom pregleda pacijenta. Kao primer je naveden slučaj u kome policija nije bila u mogućnosti da adekvatno reaguje, odnosno pošalje dežurnu patrolu u hiruršku ambulantu Doma zdravlja i uzme izjave od pacijenta i drugih aktera tuče tokom koje je došlo do povređivanja. Lekaru je tada prepričano da pacijente zadrži do dolaska policije ili da sam proba da uzme izjavu od njih. Zbog takvih i sličnih incidenata medicinski radnici nekada osećaju da su i sami nezaštićeni i izloženi rizičnim situacijama.

Sa lakin povredama status je drugačiji. Lekar nema obavezu da povredu prijavi, ali ima mogućnost da osobu uputi kome se može обратити

Uloga zdravstvene službe u pomoći žrtvama kriminaliteta (rezultati kvalitativnog istraživanja)

ukoliko sama prijavljuje slučaj. U velikom broju takvih slučajeva žrtva ne želi nasilje da prijavi iz različitih razloga: ne misli da je delo dovoljno ozbiljno, nema poverenja u državne institucije i ne veruje da će počinilac biti pronađen i kažnen. Takođe, veliki deo lakošćih telesnih povreda nastaje u incidentima nasilja u užoj ili široj porodici i žrtva se stidi, oseća nesigurno, plaši posledica, eskalacije nasilja ili reakcije okoline. Tu se od strane naših sagovornika prepoznaće nepokriven prostor i mogućnost upućivanja na druge službe za pomoći i podršku žrtvama.

Prostor procene lekara je nekada u određivanju da li se konstatiše teža ili laška telesna povreda, u izdavanju adekvatnog nalaza o konstatovanim povredama i u slučajevima kada žrtva u tom trenutku ne želi da pokrene postupak protiv počinjoca. Procena i inicijativa lekara može biti i u informisanju i upućivanju žrtve na druge službe (druge medicinske specijalističke službe, socijalnu zaštitu i sl.), a posebno u slučajevima kada se sumnja na kontinuirano nasilje i nasilje nad žrtvama koje ne mogu same da se zaštite (npr. mala deca koja ne govore, ili koja su uplašena i roditelji za njih daju informacije). Lekar, u zavisnosti od svog profesionalnog iskustva i iskustva sa takvim slučajevima, treba da proceni da li ono što mu se saopštava kao način i uzrok povrede odgovara konstatovanim povredama. "Tipično je, recimo, kada roditelj kaže dete se povredilo pre dva sata, a lekar na osnovu podliva procenjuje da je povreda stara bar par dana. To onda za njega znači da se tu nešto prikriva, a ako se prikriva onda za to ima i razloga" iznosi iz svog iskustva Dr Savić: "Upravo takvu situaciju smo imali: dete od 6 meseci koje ne hoda a ima prelom butne kosti. Pri tome nema nikakvog odgovora od strane osobe koja je dete dovela na pregled o tome kako je taj prelom nastao. Tu nema oklevanja uopšte, to mora da se prijavi jer opet to je pitanje ne samo krivične odgovornosti već i etičke. U svetu postoji i profesionalna odgovornost lekara i njegova lekarska legitimacija došla bi u pitanje kada bi se saznalo da on tako nešto nije prijavio. Kod nas je zaprećena kazna od 3 godine za neprijavljanje ovakvog dela, ali se to ne primjenjuje. A ako bi lekar znao da postoji mogućnost i krivične i profesionalne odgovornosti za neprijavljanje onda ne bi mogao lako da okrene glavu od takvih slučajeva." U slučajevima nasilja nad decom lekari imaju mogućnost da slučajeve prijave centru za socijalni rad. Čak i ako su to lakše povrede (podlivi, modrice), a lekar proceni da je dete moguća žrtva nasilja, onda takve slučajeve na koje nailazi tokom uobičajenih pregleda treba da prijavi centru za socijalni rad koji preduzima pojačani nadzor".

Zbog svega napred razmatranog, u zdravstvenoj zaštiti žrtava kriminaliteta, neophodno je razmišljati sa aspekta kliničke sudske medicine. Sa druge strane sam Institut za sudsку medicinu nije otvoren za prijem pacijenata, odnosno nema pravo da na lični zahtev pregleda žrtve i izdaje potvrde o konstatovanim povredama, već je u obavezi i ograničenju da to radi samo na zahtev nekog organa koji vodi postupak.

Neko prelazno rešenje ovog problema naši sagovornici vide u reaktiviranju sudske medicinske ambulante Urgentnog centra, ali i mnogo šire, u obuci drugih lekara za sudske medicinske način uočavanja i opisivanja povreda u nalazima koji bi imali veću relevantnost na sudu.

"Naše kolege koje se bave lečenjem treba da shvate da povremeno moraju da nauče kako da povrede žrtava dokumentuju, kakav je značaj čak i najmanje oguljotine od nokta ili modrica koja ne treba da se leči, ali kao veštak ste dužni da je vidite, jer može ukazivati na to da je osoba bila hvatana za vrat ili da su joj zatvarana usta, što kasnije ima značaja u sudske postupku. Lekare treba učiti kako da postupe kada u svom radu nađu na ovakve slučajeve. Druga varijanta je da postoji neka vrsta sudske medicinske ambulante i da se kroz državne institucije žrtve upućuju na tu ambulantu ili da se ta služba nekako promoviše, tako da žrtve same mogu da dođu, jave se, zatraže pregled, dobiju adekvatnu dokumentaciju", predlaže Dr Alempijević.

"Mislim da bi bilo najbolje da se žrtva kriminaliteta prvo javi u MUP, gde se krivično delo prijavljuje, a da onda u MUP-u znaju tačno gde takva osoba treba dalje da se upućuje. Možda je za sada neko prelazno rešenje da se to i dalje radi u Urgentnom centru, ali da se tu oformi neka služba koja bi na tome radila na jedan drugačiji način. Najprostije rečeno, nama ništa ne znači kada se u nalazu kaže podliv desne podlaktice, ali ako se kaže da je krvni podliv određene veličine i oblike, i lokalizovan na određenom mestu iz čega se vidi da je žrtva podigla ruku da se odbrani od udarca pesnicom, to je nešto sasvim drugačije" predlaže Dr Savić, "U svetu je to rešeno dobrom organizacijom na nivou različitih službi za pomoći, gde se tačno zna gde žrtva treba da bude upućena i ko je pregleda. Dežurnom sudske lekaru koji je u pripravnosti, policija kada dobije saznanja o nasilju, javlja na mobilni telefon da žrtvu treba pregledati, i zakaže se termin. Takvi pregledi nisu hitno pružanje medicinske pomoći, i u nekim slučajevima je i bolje da prođe neko vreme od povrede da bi se potpunije konstatovale povrede. U zavisnosti od vrste povreda procenjuje se i kada je najadekvatniji

je izvršiti pregled. Neke povrede, recimo krvni podlivi, ne moraju da budu vidljive neposredno nakon povređivanja. Naravno, ukoliko je u pitanju krivično delo silovanja pregled se vrši odmah jer bi neki tragovi sutradan već bili uništeni. Nekada je najbolje pregled izvršiti istog dana, a zatim ga ponoviti nakon 24h. Sistem najavljivanja je dobar, i za službu i za žrtvu, jer se dešava da je tekući posao toliko obiman, da ne može da se odvoji ni jedan lekar koji bi žrtvu pregledao na zadovoljavajući način. Ako se nešto bude menjalo u procedurama onda bi svakako trebalo predvideti najavljivanje. Tako da je to nešto na šta mi pokušavamo da ukažemo i čekamo da bude rešeno» Slična rešenja predlagali su i drugi sagovornici, svesni potrebe za timskim i multiprofesionalnim radom senzitivisanih stručnjaka. Istaknuto je da bi u okviru sistema pomoći žrtvama upravo to bila jedna važna karika, jer iskustvo pokazuje da žrtve često imaju poljuljano poverenje u pravosuđe i državne institucije, pa se ustručavaju da viktimizaciju prijave i uđu u pravni postupak. Sa druge strane, u nepotpuno ili loše procesuiranim i dokumentovanim slučajevima ograničena je mogućnost suda kada raspolaže samo izjavom žrtve, ukoliko nema i nekih materijalnih dokaza. Zato je inicijalni pregled žrtve nakon događaja važan korak koji ne sme biti nova viktimizacija žrtve.

Kao stručnjaci sa bogatim praktičnim iskustvom, naši sagovornici su se angažovali i u različitim preventivnim i edukativnim programima protiv nasilja nad decom i nasilja u porodici. Tokom rada na tim programima neretko među kolegama nailaze na stavove nezainteresovanosti i nipođaštavanja ovih oblika viktimizacije.

«Apsolutno smatram da postoji ne samo nepoznavanje žrtava kriminala među drugim pacijentima, već i jedna nezainteresovanost koja mene jako čudi. Mi smo to posebno primetili baveći se problemom nasilja nad decom. To smo radili u saradnji sa Centrom za prava deteta i UNICEF-om. Po celoj Srbiji držimo, pre svega za pedijatre, predavanje o prepoznavanju ranih faza nasilja nad decom. Dobar deo naše medicinske struke je za to još uvek nezainteresovan i mi doživljavamo i sarkazam i prezrije komentare kolega. Pitaju recimo koliko je dece ubijeno, pa kažu nije tako mnogo. Šta to znači, za moje pojmove i jedno dete je mnogo. Zaista to su neprihvatljivi stavovi prema nasilju. Sa druge strane, sada kada je o tome počelo više da se priča svi imaju utisak da postoji epidemija takvog nasilja. Mi imamo i smrtnih slučajeva: ove godine već su dva dokazana, a za prethodnih 10 godina bilo je ukupno tri prepoznata slučaja. Tako da se sada stvara druga fama da se nasilje

nad decom povećava što nije tačno. Ne povećava se nasilje, već smo na to počeli sada da gledamo drugim očima i da to više primećujemo i prepoznamo slučajeve od kojih smo se ranije okretali” navodi Dr Savić.

Tokom vođenja intervjuja i sami smo nailazili na pojedinačne stavove koji prevazilaze nepreznavanje pojave i pre su odraz predrasuda da su žrtve kriminaliteta i same često umešane u kriminalne radnje, odnosno da su same odgovorne što im se viktimizacija desila jer nisu znale da se zaštite ili su je čak same isprovocirale. Ovakvi stavovi posebno su negativni ako dolaze od ljudi koji bi prirodnom svog posla trebali da žrtvi pruže pomoć, i pri tom zaštite svoju profesionalnu neutralnost. »Mi smo na sudskoj medicini uvek učeni da sačuvamo tu neutralnost« naglašava dr Savić, »da baratamo nalazima a ne krivicom, dok su kliničari po prirodi više naklonjeni žrtvi, u odnosu na osobu koja joj je nanela povrede. A opet kada je silovanje u pitanju, nailazimo na situacije u kojima lekari sa priličnim nipođaštavanjem primaju te žrtve, na stavove kao: ona je to sama tražila, što je išla tamo gde je išla, kad je znala šta može da se desi... Kada se iz takve pozicije pristupa žrtvi, nema se svest o njenoj povredljivosti, ni način kako da joj se priđe u tom trenutku.« Nedavni događaj drastičan je ali slikovit primer neadekvatnog ophođenja prema žrtvi kriminaliteta i njene sekundarne viktimizacije od strane zdravstvenog radnika. »Skoro se desilo na GAK-u da je policija dovela ženu koja je bila silovana i ona je sedela u čekaonici sa deset drugih žena koje su iz drugih razloga došle na pregled. Onda je medicinska sestra izašla na vrata i rekla «ajde ti silovana dođi ovamo», što je za nju bilo strašno. To je samo primer kako se tokom intenzivnog rada sa pacijentima može izgubiti ta vrsta osećaja za posebno vulnerabilnog pojedinca» iznosi Dr Alimpjević. Ovakva naknadna viktimizacija utiče na aktuelno psihičko post-traumatsko stanje žrtve, otežava joj proces prorade događaja i blokira u početnim fazama oporavka.

Žrtve kriminaliteta, a posebno onih oblika koji uključuju upotrebu nasilja i prinude, mogu imati i psihičke posledice nakon događaja. Ipak, one se retko same obraćaju stručnjacima za pomoć. Takođe, retko dokumentuju svoje psihičko stanje nakon kritičnog događaja. »Mada najviše radimo sa žrtvama rata, sa iskustvima ratnih trauma i tortura, imao sam slučajeve kada su nam se obraćale žrtve ili svedoci razbojništva, zatim žrtve tuče, a u okviru saradnje sa IOM-om radio sam i sa žrtvama trgovine ljudima...« rekao nam je Dr Zoran Ilić², psihijatar. »Žrtve kriminaliteta mogu doći i tražiti pomoć u Institutu za men-

² Dr Zoran Ilić je psihijatar na Klinici za stres pri Institutu za mentalno zdravlje u Beogradu.

talno zdravlje, ali samo u prepodnevnim satima, jer mi nismo ustanova koja radi hitne prijeme. Potreban je i uput za psihijatra, koji pacijent može da uzme u svom domu zdravlja«. Na Klinici su angažovani psihoterapeuti koji rade sa posledicama traume, i poznaju određene tehnike rada sa traumom, kao što je EMDR³ koji ja radim. Konkretno, tom tehnikom moguće je postići reparaciju traumatskog događaja, ukloniti emotivno reagovanje i retrumatizaciju prilikom svedočenja na sudu, a da istovremeno sećanje na taj događaj ostaje, čak se nekada pojave i neki izgubljeni detalji događaja.... U Americi se ta tehnika dosta koristi u forenzici... Nalaz koji izdajemo predstavlja trenutno snimanje situacije u smislu da li postoji psihički, psihijatrijski poremećaj ili je konstatованo odsustvo poremećaja u tom trenutku. Izveštaj se može koristiti obično za vanparničke svrhe, ukoliko je to neka nadoknada za pretrpljeni strah i druge oblike nematerijalne štete. Vrlo se čuvamo zloupotrebe. To je dosta teško jer za to postoje velika mogućnost posebno u ovoj našoj profesiji. Mi ne radimo veštačenje, ali su naši prethodni nalazi pri veštačenjima veoma važni.« Aspekt psihološko-psihijatrijskog veštačenja i određivanja posledica viktimizacije kriminalitetom na premorbidnu strukturu ličnosti žrtve je još delikatnija procedura, i svakako zaslužuje posebno razmatranje.

Još jedan, ne manje značajan, učinak vođenih intervjuja je i upoznavanje jednog broja medicinskih radnika sa idejom i projektom Službe za pomoći i podršku žrtvama, koji je iniciralo Viktimološko društvo Srbije, i potencijalno širenje mreže profesionalaca koji prepoznavaju, podržavaju ili u budućnosti aktivno sarađuju sa jednom ovakvom službom.

Većina naših sagovornika slaže se da bi rad Službe za pomoći i podršku žrtvama bio jako koristan, i da bi se i sami na neki način mogli u to uključiti. Oni prepoznavaju potrebu i konstatuju nedostatak takve službe kod nas. »Apsolutno smatram da je takva služba potrebna. To je sad jedan novi kontekst, jer svakog profesionalca u sistemu interesuje da obavi svoj deo posla, svako se interesuje za ono što mu je potrebno da to uradi, i retko se tu nađe neko ko žrtvu može da sagleda kao osobu kojoj se sve to dešava. Treba raditi sa žrtvama i objasniti im šta će se sa njima dešavati, jer na kraju krajeva oni ulaze u jedan sistem koji je za njih potpuno nepoznat. Ja sam imao priliku da u Engleskoj vidim proces pripreme dece za svedočenje na sudu. Postoji služba volontera i psihologa koji posećuju tu decu, vode ih u zgradu suda pre nego što će svedočiti, da deca mogu da se upoznaju sa prostorom, da se poigraju. Koriste

se čak i posebne dečje knjige u kojima je nacrtan i opisan rad suda, sudija, porota, i drugo, da bi se ta deca što bolje pripremila za momenat kada će se pojaviti na sudu.« naglasio je Dr Alempijević.

Sugerisano je i da u daljem radu na osnivanju, umrežavanju i afirmaciji Službe za pomoći i podršku žrtvama kriminaliteta treba kontaktirati i upoznati praksu rada i nekih specijalizovanih odeljenja (Centar za zlostavljanu decu Instituta za mentalno zdravlje, Tim za prevenciju fizičkog nasilja nad decom i Ambulatna za slučajeve seksualnog nasilja nad decom pri Institutu za majku i dete Novi Beograd, Institut za psihijatriju Kliničkog centra, itd.), kao i nekih lekara sa privatnom praksom.

Umesto zaključka, ponovićemo neka najopštija zapažanja o aktuelnoj situaciji i praksi na polju zdravstvene zaštite žrtava kriminaliteta i ukazati na potrebe daljeg rada na edukaciji lekara i njihovoj senzibilizaciji za ovu pojavu. Konstatovali smo nedovoljno prepoznavanje ovog fenomena, kako na nivou zdravstvenog radnika kao pojedinca, tako i na nivou institucija i sistema zdravstvene zaštite, kroz odsustvo uočavanja i zvanične evidencije ovakvih slučajeva, nepostojanje posebnih protokola, parcialno sagledavanje uloge i odgovornosti lekara u sistemu zdravstveno-pravne zaštite žrtava i procesu ostvarivanja njenih prava. Zdravstveni radnik, posebno onaj koji radi u primarnoj zaštiti, na prvoj liniji kontakta sa pacijentom-žrtvom kriminaliteta mora ovladati određenim znanjima i veštinama koje će mu omogućiti da pojavi prepozna, registruje, dokumentuje i prijavi nadležnim organima, a da žrtvu uputi na one nivoe pomoći za koje proceni da su joj potrebni⁴. Sumiranje podataka i zapažanja iz obavljenih intervjuja ukazuju i na potrebu šire senzibilizacije za odgovornost društvene zajednice u pomoći žrtvama kriminaliteta. Mogući pravci društvenih akcija su i postavljanje najšireg medijskog pristupa problemu i izrada pratećeg propagandnog materijala (spotovi, posteri, lifestile i sl.) u cilju uočavanja i prepoznavanja pojave u zajednici, odnosno ciljano, specifičnih aspekata pojave među profesionalnim grupama koje dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta. Entuzijazam stručnjaka koji se već godinama angažuju i prenose kolegama svoja iskustva i znanja nas ohrabruje, i ujedno podseća na odgovornost za objedinjavanje ovih inicijativa i napora, njihovo sistematičnije planiranje i koordinaciju, aktivno traganje za dobrim iskustvima i praksama koje postoje u drugim zemljama i približavanje standardima koji su postulirani u svetu po pitanju zdravstvene zaštite žrtava kriminaliteta.

³ EMDR – "Eye movement desensitization and reprocessing" - Desenzitizacija pokretima očiju i reprocesiranje

⁴ Autor teksta se zahvaljuje Prof Dr. Viktoriji Cucić za korisne komentare i recenziju članka.

Ivana Vidaković

The role of health care services in assisting victims of crime

In the first, preparatory phase for establishing the Victim Support Service for crime victims in Serbia the author interviewed medical/health care professionals which, in their work, dealing with victims of crime. In this paper the author will present

general observation of the situation and expressed views about this phenomenon. Special emphasize will be on a shortages in actual practice and possible solutions for its improvement. In the conclusion the author will point out the need for sensitization and education of majority of medical professionals and the broader media approach in order to perceive and recognize problems in the community and professional groups which are working with victims of crime.

JASMINA NIKOLIĆ*

Gradski centar za socijalni rad u Beogradu i pomoć žrtvama kriminaliteta

Uradu je dat prikaz delovanja Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu i njegov značaj za žrtve kriminaliteta. Prikazana je organizacija rada, sistem upućivanja i način funkcionisanja Centra, sa posebnim osvrtom na savetodavni i terapijski rad Savetovališta za brak i porodicu.

Ključne reči: Gradski centar za socijalni rad; žrtve kriminaliteta; pomoć; služba za pomoć žrtvama.

U okviru prikupljanja podataka za stvaranje baze podataka Službe za pomoć žrtvama Viktimološkog društva Srbije tokom novembra meseca 2002.godine urađeni su intervjuji u odeljenjima Gradskog centra za socijalni rad u opština Zemun i Stari grad i Savetovalištu za brak i porodicu u okviru Gradskog centra za socijalni rad. U ovom radu su prezentirana saznanja do kojih smo došli tim intervjuima.

Gradski centar za socijalni rad osnovan je 1991.godine odlukom Skupštine grada Beograda. U Gradski centar integrisani su do tada postojeći centri za socijalni rad 16 beogradskih opština, koji sada deluju kao odeljenja Gradskog centra na opština: Voždovac, Palilula, Zvezdara, Čukarica, Rakovica, Vračar, Stari grad, Savski Venac, Zemun, Novi Beograd, Obrenovac, Barajevo, Lazarevac, Mladenovac, Sopot i Grocka. Savetovalište za brak i porodicu takođe deluje kao odeljenje Gradskog centra.

Gradski centar za socijalni rad je ustanova socijalne zaštite koja vrši javna ovlašćenja u oblasti socijalne i porodično pravne zaštite. Delatnost Centra je socijalna zaštita, socijalni rad i porodično pravna-zaštita a regulisana je Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građa-

na¹, Zakonom o braku i porodičnim odnosima², Krivičnim zakonom - odredbe koje se odnose na maloletne učinioce krivičnih dela³ i Odlukom o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda⁴.

Postupak za ostvarivanje prava građana Centar vodi po odredbama Zakona o opštem upravnom postupku⁵. Osnovni oblici zaštite koji se pružaju korisnicima odnose se na: usvojenje, starateljstvo, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili u drugu porodicu, dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć u kući, dnevni boravak, materijalno obezbeđenje, pomoć za ospozobljavanje za rad i druge usluge socijalnog rada. Odeljenja Gradskog centra za socijalni rad na pojedinim opštinama klijente primaju isključivo po teritorijalnom principu.⁶ Radno vreme Centra je od 8 do 15,30 časova. Način prijema stranaka je isključivo putem pismenog zahteva koji se predaje trijažeru. Trijažer radi u prijemnoj službi. On prvi kontaktira sa klijentima i na taj način usmerava slučajeve na pojedine timove u Centru. Ukoliko smatra da Odeljenja Gradskog centra za socijalni rad na pojedinim opštinama u datom slučaju ne mogu da pomognu, on upućuje klijente na relevantne druge službe.

Timovi koji rade pri Centru su Tim za odrasle i stare i Tim za zaštitu dece (rad sa decom sa poremećajima u ponašanju i rad sa decom iz porodica sa poremećenim porodičnim odnosima-savetovalište za brak i porodicu).

1 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/01

2 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/01.

3 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 80/2002, glavniči V, čl.11,12,13,15,17,19,21,23,25.

4 Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđenju socijalne sigurnosti građana, član 9, stav 2, Službeni glasnik Republike Srbije br. 29/01.

5 Službeni list SRJ, br.31/01.

6 U daljem tekstu za pomenuta odeljenja korističu izraz Centar.

* Članica Viktimološkog društva Srbije. E-mail:tin94@EUnet.yu

Timu za odrasle i stare upućuju se zahtevi za materijalnu pomoć, zahtevi za tuđu negu i pomoć, pomoć u kući, dnevni boravak i smeštaj u ustanove socijalnog staranja.

Tim za zaštitu dece radi na postupcima u vezi razvoda braka, poveravanju vanbračne dece, alimentaciji, viđanju dece i pružanja pomoći u sređivanju bračnih odnosa.

Centri daju mišljenje sudu oko dodele dece kod razvoda braka. S tim u vezi procenjuje se socijalna, psihološka i pedagoška podobnost roditelja i vodi se računa o polu, uzrastu, i razvojnim potrebama deteta. Konkretnе akcije koje se u tu svrhu sprovode su ispitivanje porodične klime, poseta škola, obdaništa, radnih mesta. Takođe, ako je potrebno traži se službeni dopis od zdravstvenih ustanova (terapija, prognoza, zdravstvene indikacije). Svaki član tima daje sintetizovan izveštaj i na osnovu toga se donosi mišljenje koje se prosleđuje sudu sa preporukom kom roditelju treba da bude dodeljeno dete. Centar daje preporuke u vezi viđanja dece i roditelja, koje može biti dogovor supružnika oko viđanja dece, regulisano viđanje ili viđanje dece sa jednim roditeljem u centru. Kod vanbračnih zajednica Centri donose odluke oko dodele dece koje su izvršne. Takođe, u slučajevima kada je brakorazvodna parnica u toku, a postoji opasnost po dete, Centar donosi odluku o staranju nad decom koja je izvršna i sprovodi se do trenutka donošenja sudske odluke.

U oba tima rade socijalni radnik, psiholog, pedagog, pravnik. Tim za stare radi bez psihologa u odeljenju Gradskog centra za socijalni rad Zemun. Razlog je malo stare populacije na opštini, odnosno više ruralnog starog stanovništva o kome se uglavnom brinu mlađi članovi domaćinstva. Sve usluge u Centrima su besplatne. U svom radu Centri se sreću sa žrtvama kriminaliteta i to uglavnom nasilja nad decom, nasilja nad ženama i nasilja nad starima. Evidencija se ne vodi o žrtvama direktno, tako da od trijažera, ne može da se dobije podatak o broju žrtava, ali može da se dobije uvidom u predmete.

Centri pružaju pomoć žrtvama rata ali ne posebno nego kao i svim ostalim klijentima. Konkretnе akcije za pomoć žrtvama koje se preduzimaju su: ako je žrtva pretučena, obaveštava se OUP, piše se zvanični dopis. Sudu se dostavlja mišljenje da se nasilniku izrekne mera koja mu zabranjuje viđanje dece, ako je brakorazvodna parnica u toku ili ako je okončana. Žrtva se upućuje da uzme lekarsko uverenje i prijavi slučaj policiji.

Takođe, ako Centar dobije informaciju od žene da nasilnik izlazi iz zatvora na vikend ili izlazi iz zatvora, obaveštava se OUP da pojača nadzor. U

akutnim situacijama žrtva se upućuje na SOS telefon kako bi bila dalje upućena u sklonište. Organizacije sa kojima blisko sarađuju Centri su: Opštinski sudovi, policija, zdravstvene ustanove (Institut za mentalno zdravlje), bolnice, dečije klinike, domovi za smeštaj dece bez roditeljskog staranja, SOS telefon, Incest trauma centar, Centrić za devojke. Saradnja sa Incest trauma centrom je preko edukacija koje oni organizuju.

Odeljenja Gradskog centra za socijalni rad Zemun i Stari grad uglavnom rade na isti način, s tim da zemunski Centar više sarađuje sa nevladim organizacijama.

Savetovalište za brak i porodicu, odeljenje gradskog centra za socijalni rad nalazi se u Ruskoj 4. Takođe ima svoja odeljenja u Zemunu i u Cvijićevoj ulici. Radno vreme Savetovališta je od 9-15 časova.

Osnovna delatnost savetovališta je: podrška, savetodavna uloga i terapija.

U savetovalištu rade 12 terapeuta, psiholog, pedagog i socijalni radnik. Sva odeljenja Savetovališta Gradskog centra za socijalni rad rade po istim metodama. Razlika je jedino da Odeljenje u Cvijićevoj ulici radi individualno sa adolescentima, Rept metod i TAT metod.

Savetovalištu se obraćaju osobe koje imaju problema u bračnim odnosima i to:

1. Osobe koje su podnеле zahtev za razvod braka i pokušaj mirenja je u toku. Njih upućuju odeljenja Gradskog centra za socijalni rad sa pojedinim opština.

2. Bračni partneri čiji je razvod u toku ili je okončan i potrebno je pripremiti decu da bi na najbezboljnije način prihvatali tu činjenicu. Stranke se ili same javljaju ili ih upućuju Centri.

3. Osobe koje imaju probleme u braku, a ne žele razvod. Upućuju ih centri, zdravstvene ustanove ili se sami javljaju telefonom.

4. Bračni drugovi koji imaju probleme sa decom. Takođe mogu da se jave po sva tri osnova.

5. Osobe koje posle razvoda imaju problema sa decom, uključujući i bolesti zavisnosti. Upućivanje je takođe moguće kroz tri pomenuta oblika.

6. Žrtve nasilja u porodici.

Broj telefona Savetovališta se nalazi u dnevnom listu Politika. Stranke zakazuju posete Savetovalištu isključivo telefonom. Na telefon se javlja sekretarica koja zakazuje u koje vreme klijent može da dođe.

Stranke se primaju iz opština koje njima gravitaju izuzev ako im je potrebna specifična terapija koja se radi samo u Odeljenju u Cvijićevoj ulici, i tada se upućuje na to odeljenje.

Usluge koje pruža Savetovalište su besplatne. Oblici nasilja sa kojima se sreću su: fizičko, emocijonalno, finansijsko, seksualno nasilje nad ženama, kao i fizičko nasilje nad decom i emocijonalno zanemarivanje dece.

U poslednjih šest meseci 2002. godine napravljena je baza podataka i evidentiraju se slučajevi nasilja u porodici. Žrtve dobijaju terapijsku i savetodavnu pomoć. Savetovalište najčešće sarađuje sa SOS telefonom za žene žrtve nasilja, tako što im šalje žene koje treba smestiti u sklonište. Sarađuje sa centrima za socijalni rad i zdravstvenim ustanovama tako što traži dodatne informacije i mišljenja koja im mogu biti od koristi u terapiji.

Razlika između Savetovališta i odeljenja Gradskog centra na pojedinim opštinama je da odeljenja donose odluke koje su izvršne i mišljenja pri razvodu. Savetovalište ne donosi odluke i nema uticaja na sudske odluke. Posete savetovalištu nisu obavezne već klijeti dolaze kada smatraju da su im potrebne.

Upoznavanjem sa radom Gradskog centra za socijalni rad, Služba za pomoć žrtvama Viktimološkog društva Srbije, dobila je važne podatke koji mogu pomoći žrtvama u ostvarivanju njihovih prava u oblasti socijalne zaštite. Takođe, uočeni su mehanizmi koji institucionalno funkcionišu. Služba za pomoć žrtvama Viktimološkog društva Srbije će u svom budućem radu transparentno preneti svojim korisnicima, žrtvama, informacije o funkcionisanju uočenih mehanizama i time im pomoći da na najbrži i najefikasniji način ostvare svoja prava kroz postojeće institucije.

Tokom prikupljanja podataka o radu Gradskog centra za socijalni rad uočeni su izvesni problemi u organizaciji rada. Trenutna organizacija rada Centra na nivou timova usmerena je prvenstveno

na "kategorije", a ne direktno na korisnike, što umanjuje efikasnost rada. Upravo ovakva organizacija rada doprinela je da se u prethodnim godinama Centar bavio poslovima koji pripadaju nekim drugim službama, a ne stručnim radom usmerenim na korisnike usluga. Smatram da je neophodna reorganizacija rada centara za socijalni rad, radi povećanja efikasnosti i stručnog rada direktno sa korisnicima. Ministarstvo za socijalna pitanja Republike Srbije, trenutno podržava i realizuje jedan od reformskih projekata "Razvoj standarda stručnog rada u centrima za socijalni rad"⁷ koji je upravo usmeren na reorganizaciju centara za socijalni rad. Cilj ovog projekta je uvođenje standarda u profesionalni rad i davanje usluga. Za svakog klijenta, uključujući žrtve, biće zadužena jedna osoba koja treba da isprati svaki pojedinačni slučaj od početka do kraja. Sa stanovišta Službe za pomoć žrtvama, ovakva organizacija rada bi pomogla da se od jedne osobe mogu dobiti sve potrebne informacije, dok će žrtva moći da očekuje pravovremenu i brzu uslugu iz oblasti socijalne zaštite, bez zaklanjanja iza forme timskog rada.

Jasmina Nikolić

**City Center for Social Work – Belgrade
and assistance for victims of crime**

This paper contains review of a work of the City Center for Social Work in Belgrade and its importance for victims of crime. Article presents Center's organization of work, referral system and the way of functioning, with particular emphasis on counseling and therapeutic work of the Counseling Center for marriage and family.

⁷ Informacije o projektu su dobijene od rukovodioca projekta dr Nevene Žegarac.

IV međunarodna konferencija: »Policija u Centralnoj i Istočnoj Evropi: devijantnost, nasilje i viktimizacija»

(Ljubljana, Slovenija, 12.-14. septembra 2002. godine)

Uljubljani (Slovenija) se, počev od 1996., svake druge godine održava međunarodna konferencija *Policing in Central and Eastern Europe* (Policija u centralnoj i istočnoj Evropi). Poslednji skup, pod nazivom *Deviance, Violence, and Victimization* (Devijantnost, nasilje i viktimizacija), održan je od 12. do 14. septembra 2002. godine, u organizaciji Policijskog koledža iz Ljubljane (College of Police and Security Studies) i Scarman Center, Leicester University, U.K. Tom prilikom okupilo se oko 80 izlagača (autora) iz 19 država (evropskih i vanevropskih), i to naučnih radnika, praktičara i istraživača različite profesionalne orientacije. Cilj skupa bio je da se razmene pogledi, ideje, koncepti, teorije, metode, i rezultati novijih istraživanja u oblasti devijantnog ponašanja, nasilja i viktimizacije, prevashodno posmatrano u vezi sa radom policije. Na taj način, data je mogućnost stručnjacima iz Centralne i Istočne Evrope da prezentuju svoja saznanja u ovoj oblasti kolegama iz drugih delova Evrope i sveta, i obrnuto, i da tako razmene bogato iskustvo koje poseduju i jedni i drugi. Imajući to u vidu, radovi koji su prezentovani na ovoj konferenciji su raznovrsnog sadržaja, pokazujući širinu i neiscrpnost teme, ostavljajući prostora za nova empirijska istraživanja i teorijska promišljanja.¹

Uvodno izlaganje pod nazivom Devijantnost, nasilje i viktimizacija: da li je policija deo problema ili rešenja, imao je dr Milan Pagon, dekan i vanredni profesor Policijskog koledža u Ljubljani. U svom izlagaju, baziranom na rezultatima istraživanja (u vezi sa radom policije) koje je tokom proteklih nekoliko godina, zajedno sa svojim kolegama, realizovao u Sloveniji, on je ukazao na to da je policija pre svega državni organ zadužen za prevenciju i blagovremeno otkrivanje društveno negativnih pojava kakve su devijantnost, nasilje i viktimizacija. Međutim, policija u isto vreme može sa svoje strane da prouzrokuje nasilje i

viktimizaciju u odnosu na druge ljude (građane), odnosno da, kako je istakla Andrea Kozary, govoreći o političkom nasilju i iskustvu Mađarske, čak i minimalno nasilje preduzeto od strane države kao reakcija na primarno nasilje, može da dovode do još veće štete, što otvara pitanje legitimite primene nasilja od strane države. Na kraju, i policajci mogu da postanu žrtve nasilja i drugih oblika viktimizacije, na šta je tokom rada konferencije posebno ukazao Sebastian Sal, iznoseći iskustvo Argentine, gde, s obzirom na socijalni kontekst nije nimalo popularno biti policajac, a oni, pak, koji rade u policiji a nisu korumpirani česta su meta kriminalaca. Upravo stoga je potrebno sagledati i razumeti sve strane jednog problema i to sa različitih aspekata, kako bi se utvrdili uzroci takvog stanja i iznašla odgovarajuća rešenja, i tako dao, makar delimično, odgovor na pitanje da li je policija, generalno gledano, deo problema ili rešenja. Ovim izlaganjem je ujedno dat osnov za dalja razmatranja i diskusije, koji su izloženi tokom konferencije. Usledila je plenarna sesija u kojoj su razmatrana pitanja odnosa globalizacije i društvene kontrole i s tim u vezi transformacije policije, potom problema integracije unutar policije, promene prirode korupcije ovog državnog organa, kao i devijacija i nasilja među mirovnim snagama. Dalji rad bio je organizovan u osam tematski određenih sesija, dve radionice i jednu poster prezentaciju, koje je, s obzirom na uznete sadržaje, moguće svrstati u tri osnovne celine.

Prva celina odnosila se na policiju kao državni organ, s posebnim akcentom na pitanja kao što su: promena uloge policije u zemljama u tranziciji, razvoj i implementacija ideje policije u zajednici (*community policing*)², korumpiranost policije,

1 Radovi prezentovani na ovoj konferenciji štampani su u integralnom obliku u zborniku: Pagon, M. (ur) (2002) *Policing in central and Eastern Europe: Deviance, Violence, and Victimization*. Ljubljana: College of Police and Security Studies.

2 Na temu policija u zajednici organizovana je i jedna radionica, na kojoj su izneta iskustva BiH, pre svega Republike Srbije, pri čemu je data šema razvoja lokalne policije, tj. policije u zajednici, čiji je cilj uspostavljanje saradnje sa građanima, rešavanje problema koji se neposredno tiču lokalne zajednice, kako bi se, između ostalog, povratilo povrerenje u ovu državnu službu, a sve u cilju delovanja u pravcu prevencije.

odnosno njenih službenika, dinamika devijacija unutar policije, i psihološki i organizacioni aspekti u rešavanju problema devijacija i nasilja.

Drugu celinu činili su radovi u vezi sa odgovorom policije na različite oblike devijantnosti, nasilja i viktimizacije, kao što su seksualni delikti, partnersko nasilje, porodično nasilje, trgovina ljudima, maloletnički kriminalitet.

Treća celina je obuhvatila različite aspekte devijantnosti i nasilja: viktimoški, kriminološki, krivični, forenzični. U okviru ovih tematskih celina razmatrana su, između ostalog, pitanja «zaboravljenih» žrtava, i time njihove izloženosti sekundarnoj viktimizaciji. Neke od tih žrtava su, kako je istakao Helmut Kury sa Univerziteta u Frajburgu, žrtve saobraćajnih nezgoda u kojima najviše stradaju deca, porodice onih koji su na izdržavanju zatvorske kazne zbog učinjenog krivičnog dela pa bivaju zaboravljene i stigmatizovane, i zatvorenici koji u zatvorima bivaju izloženi različitim oblicima viktimizacije od strane drugih zatvorenika, ali i stražara. Posebnu pažnju trebalo bi, kako je istaknuto u nekoliko radova, posvetiti deci i maloletnicima kao žrtvama kriminaliteta, ali i policijcima koji takođe, kao što je na početku rečeno, bivaju izloženi nasilju. Osim toga, ukazano je da je, u cilju adekvatnog reagovanja na pojedine oblike kriminaliteta, kao što su seksualni delikti (a posebno krivično delo silovanja, naročito ako se dešava u bračnoj zajednici), neophodno eliminisati stigmatizaciju žrtve i svaljivanje krivice na nju, što se, kako

pokazuju brojna svetska istraživanja, ne retko čini (i unutar lokalne zajednice, ali i na strani policije).

Na kraju, jedna sesija bila je posvećena i danas veoma aktuelnim temama: terorizam, ekstremizam i organizovani kriminalitet.

U radu protekle konferencije učešće su uzela i tri predstavnika iz Srbije, i to dr Želimir Kešetović sa Više škole unutrašnjih poslova u Beogradu, govoreći o potrebi dobrog odnosa policije prema lokalnoj zajednici i društvu uopšte (*police public relations*) kao jednom od preduslova uspešnog delovanja u pravcu prevencije kriminaliteta; mr Sanja Čopić iz Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, iznoseći podatke istraživanja porodičnog nasilja u Srbiji u vezi sa (ne)prijavljivanjem ovog oblika viktimizacije policiji i razloga za to, kao i odnosom policije prema žrtvama porodičnog nasilja posmatrano iz ugla ispitaniča; i Milica Tošić (Više škola unutrašnjih poslova u Beogradu) koja se u svom izlaganju fokusirala na opšte metode za borbu protiv korupcije, njihove prednosti i nedostatke, dajući detaljniju analizu antikorupcijskih aktivnosti preduzetih u Srbiji.

Na samom kraju, organizatori skupa su iskazali veliko zadovoljstvo jer su uspeli da ponovo okupe veliki broj stručnjaka, da omoguće razmenu iskustava i znanja, ponovo ističući značaj konferencija na kojima se premoščavaju granice između Istoka i Zapada, teorije i prakse, različitih profesija i slično, pozivajući na novo okupljanje 2004. godine.

Mr Sanja Čopić

Drugi pripremni seminar za jedanaesti ekonomski OSCE forum «National and International Economic Impact of Trafficking in Human Beings»

(Janija, Grčka, 17-18 februar 2003. godine)

U okviru priprema za održavanje jedanaestog ekonomskog foruma zemalja članica Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Janjini, Grčka održan je drugi pripremni seminar «National and International Economic Impact of Trafficking in Human Beings». Konferencija je imala za cilj utvrđivanje ekonomskih posledica trgovine ljudskim bićima kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou kao i formulisanje konkretnih preporuka državama članicama i OEBS u borbi protiv ove kriminalne pojave. Konferenciji su prisustvovali predstavnici vlada svih

zemalja članica OEBS, kancelarija OEBS, nevladinih organizacija i sindikata. Delegaciju Srbije i Crne Gore predvodio je pukovnik Dušan Zlokas, zamenik načelnika Uprave pogranične policije i koordinator republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima. U delegaciji koja je predstavljala našu zemlju našle su se i predstavnice Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i misije naše zemlje u centrali OEBS u Beču. Ispred OEBS – kancelarije za demokratizaciju i ljudska prava u Srbiji na konferenciji je učestvovala Mona Dia. U organizaciji i na poziv misije OEBS – ODIR, a

ispred Viktimološkog društva Srbije i kao jedina predstavnica nevladinih organizacija iz Srbije koje se bave problemom trgovine ljudskim bićima, na konferenciji je uzela učešće mr Sanja Milivojević.

Na uvodnoj plenarnoj sesiji učešće su uzeli gospodin Marcin Swiecicki, koordinator OEBS za ekonomski i pitanja životne sredine, gospodin Frank Majoor, generalni sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Holandije, gospodin Panazotis Kammenos, podpredsednik Komiteta za politička pitanja i sigurnost OEBS i gospodin Roger Plant, Međunarodna organizacija rada. Naročita pažnja u uvodnim izlaganjima posvećena je potrebi istraživanja (istaknuto je da ne postoje pouzdane statistike o tome koliki je broj žrtava trgovine i potreba da se, iako je sigurno da će tamna brojka biti velika, taj nedostatak umanji istraživanjima), podizanja svesti o problemu trgovine ljudima, saradnji između nevladinih i vladinih organizacija i institucija, obučavanju policije, zaštiti žrtava i zakonodavstvu. Naročito je podvučena potreba za «Tri P»: prevention (prevencijom), prosecution (gonjenjem), protection (zaštitom), kao i da trgovina ljudskim bićima ide izvan granica seks industrije, odnosno da ona obuhvata i trgovinu radi radne i drugih oblika eksploatacije. Takođe, primećeno je da su i dalje najugroženije kategorije žene i deca ali da je i trgovina muškarcima u porastu. Izloženo je da u zemljama EU postoji deficit kada je u pitanju radna snaga, da restrikcije koje postoje u imigracionoj politici povećavaju taj deficit kao i da će postojeće zakonske barijere uticati na ekspanziju crnog tržišta, ilegalnih migracija i trgovine ljudima. Jedan od stavova bio je i da se samo ekonomskim razvojem zemalja porekla može efikasno boriti protiv trgovine ljudima. Predstavnik MOR-a istakao je da sve dok je profit od trgovine veliki a rizik od krivičnog gonjenja mali nećemo moći uspešno da se borimo protiv trafikinga kao i da je trgovina tesno povezana drugim oblicima organizovanog kriminala - trgovinom lažnim dokumentima i vizama kao i potrebama tržišta. Još jednom je podvučen značaj istraživanja, lobiranja i aktivnosti i kvaliteta rada državnih organa kako u zemljama porekla tako i u zemljama destinacije.

Nakon uvodne plenarne sesije na prvoj radnoj sesiji koja je bila posvećena trenutnim aktivnostima OEBS u vezi sa trgovinom ljudskim bićima i mrežama trgovine ljudima uvodničari su podneli izlaganja na sledeće teme: Trgovina ženama u regionu zemalja članica OEBS: tržište, mreže i organizovani kriminal (profesor Phil Williams, University of Pittsburgh), Trendovi i profit u različitim oblicima trgovine ljudskim bićima na Balkanu (David Binder, New York Times/NBC

news), Trgovina ljudima: uzroci, profit i pranje novca (Dr Louise Shelley, Transnational Crime and Corruption Center, USA) i Trgovina, uzroci, profit i pranje novca (Anna Kotrotsou, Ministry of Public Order, Greece). Pored isticanja već pomenutog (da su žene i deca najugroženije kategorije, da trgovina obuhvata i radnu eksploraciju, da je povećan broj maloletnika – žrtava trgovine) podvučeno je i da OEBS priprema konkretne alate – korake za zemlje članice u cilju borbe protiv trgovine ljudima. Profesor Williams je istakao da je primetno povećanje učešća organizovanog kriminala u trgovini ljudima i upozorio na zastoj u razvoju kada je u pitanju rešavanje ovog problema. Pravi izazov, po profesoru Williamsu, predstavlja implementacija zakona koji inkriminišu trgovinu ljudskim bićima. Naglašeno je i da trgovina nije problem samo zemalja OEBS-a, da ona postoji i u Izraelu, zemljama Afrike i Južne Amerike. Takođe, primećeno je da trgovina ne podrazumeva uvek prelazak državne granice kao i da je direktno povezana sa trgovinom oružjem i drogom. U mrežama trgovine po pravilu postoji više učesnika (prijatelji i porodica, organizacije specijalizovane za trgovinu i kriminalne organizacije koje imaju šire polje delovanja). Na primeru povezivanja albanske i srpske mafije profesor Williams je ilustrovaо da trgovina ljudima ne poznaje političke barijere. Dr Shelley je govorila o uticaju kulturnih karakteristika na trgovinu ljudima i ruskom i kineskom modelu trgovine, njihovim sličnostima i razlikama. U diskusiji koja je usledila predstavnici nevladinih organizacija iz regiona Balkana izneli su mišljenje da je prisustvo vojnih/mirovnih snaga i militarizacija, kao jedan od važnih uzroka trgovine, izostavljen u uvodnim izlaganjima što je prihvaćeno od uvodničara i kasnije uvršteno u zaključke sa prve radne sesije.

Druga sesija otpočela je izlaganjem Dr Frank Laczko-a o trenutnim trendovima u trgovini ljudima, razlozima zbog kojih nemamo dovoljno podataka o ovoj pojavi, iskustvima sa Balkana i Beogradu kao «Regional Clearing Point» za žrtve trgovine ljudima. Balkanom se, kao ključnom tačkom za svoje izlaganje, bavila i Dr Helga Konrad, predsedavajuća Stability Pact Task Force on Trafficking in Human Beings. Ona je govorila o novom norveškom planu za ekonomsku pomoć žrtvama – ženama i deci u zemlji porekla. Vasile Faina iz Ministarstva spoljnih poslova Moldavije, Odeljenje za borbu protiv trgovine ljudima, predstavila je studiju slučaja – Moldaviju, kao jednu od zemalja porekla. Ona je iznela niz podataka i statistiku o broju žena žrtava trgovine ljudskim bićima kao i koracima koje vlada Moldavije preduzima kako bi se suprotstavila ovoj pojavi.

Treća sesija bila je posvećena trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije i trgovini maloletnicima. Panelisti su bili Julia O'Connell, Nottingham University, UK, Dr Thanh-Dam Truong, konsultant Međunarodne organizacije rada, International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) i Muireann O'Brian, bivši izvršni direktor End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking in Children for Sexual Purposes (ECPAT). Bilo je reči o rasizmu i ksenofobiji koja postoji u zemljama destinacije i koja je usmerena prema imigrantima, nemogućnosti za legalne migracije, promeni rodnih identiteta, krizi muškog identiteta zbog nezaposlenosti i kreiranju novog muškog identiteta među bogatima, zakonskoj regulativi kada je u pitanju zaštita dece od trgovine, kršenju ljudskih prava prostitutki, saradnji vladinim i nevladinim organizacijama itd. Naročito je istaknuto da se u sudskim postupcima žene-žrtve trgovine a koje su mlađe od 18 godina tretiraju kao odrasle osobe. U nastavku sesije u delu koji je bio posvećen trgovini ljudima i zahtevu za jeftinom radnom snagom učestvovali su gospodin Gijsbrecht van Liemt, konsultant MOR, radna grupa za pitanja prinudnog rada, gospodin Catalin Ghinararu, istraživač, Nacionalni istraživački institut za rad i socijalnu zaštitu, Rumunija i g. Frank Schmidt-Hullman, European Construction and International Department, Nemačka. Bilo je reči o faktorima guranja i privlačenja, organizovanom kriminalu povezanom sa trgovinom, siromaštvu i društvenoj nestabilnosti kao faktorima trgovine i sl.

U okviru diskusije predstavnici nevladinih organizacija intervenisali su na komentar predstavnika OEBS iz Makedonije da su nevladine organizacije «slab sektor i kao takve nesposobne da se nose sa problemom trgovine jer je u pitanju organizovani kriminal». Tom prilikom je istaknuto da nevladine organizacije zaista nisu u mogućnosti da se nose same sa ovim problemom, da je model koji se pokazao uspešnim upravo saradnja između vladinih i nevladinih organizacija i da u Srbiji ona postoji, naročito sa policijom. Takođe, podvučeno je da u nevladinih organizacijama postoji veliki broj eksperata, profesionalaca i aktivista koji zajednički rade na unapređenju prava žrtava i njihovo zaštiti. Istaknuto je i da je i u uvodnim izlaganjima i u diskusiji nedostajao viktimološki aspekt kao i da ne možemo odvajati ekonomski i aspekt ljudskih prava u okviru trgovine ljudskim bićima.

Sledećeg radnog dana prva sesija bila je posvećena dosadašnjim iskustvima i praktičnim koracima za budućnost. Uvodničari su bili Amy Heyden, Winrock International, gospodin Stavros Validis, Liaison Officer, SEC/ Center, Rumunija,

Monika Smit, *Netherlands Bureau of National Rapporteur on Trafficking in human beings i Kateryna Cherepakha, La Strada*, Ukrajina. Na kraju ove sesije pristupilo se diskusiji na kojoj su predstavnici vlada država OEBS prezentovali dosadašnje rezultate u suzbijanju trgovine ljudima. Predstavnice nevladinih organizacija iz Srbije i Hrvatske pripremile su zajedničku izjavu i preporuke ispred nevladinih organizacija ali su zbog prekoračenja vremena za diskusiju one podnete u pismenom obliku. U diskusiji je iznet stav da je ova konferencija posvećena ne samo prošlosti i tome šta je urađeno nego pre svega budućnosti i preporukama za dalji rad, da je konferenciji prisustvovao mali broj predstavnika nevladinog sektora i da se naš glas retko mogao čuti. U izjavi i preporukama dostavljenim na kraju poslednje radne sesije navele smo uzroke trgovine (globalizaciju, siromaštvo i povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, militarizaciju, mitove i predrasude o zapadnim zemljama, ograničene mogućnosti za legalne migracije i strog vizni režim itd.) kao i konkretne preporuke za dalji rad OEBS i zemalja članica u borbi protiv trgovine ljudima (pravne reforme i implementacija šire definicije trgovine ljudskim bićima, kampanje za podizanje svesti i prevenciju, treninge za profesionalce – sudije, policiju itd., podrška nevladim organizacijama koje rade sa žrtvama i to od međunarodnih organizacija i vladinih institucija, ekonomsko osnaživanje država i građana/gradanki zemalja porekla, konfiskacija imovine izvršilaca, liberalniji pristup migracijama i olakšan vizni režim itd.)

Završna sesija bila je posvećena izveštajima sa radnih sesija i usvojenim preporukama. Istaknuto je da je, uopšteno gledano, dat određen broj preporuka ali da ih je moglo biti mnogo više. Usvojene su, između ostalih, i sledeće preporuke:

- neophodnost stvaranja «istraživačke mreže» i razmene informacija među državama članicama OEBS;
- ekonomski razvoj zemalja porekla je jedan od osnovnih preduslova za suzbijanje trgovine ljudima i u tom pravcu zemlje članice OEBS treba da kreiraju svoju politiku prevencije;
- formiranje liste najboljih iskustava koja će poslužiti svim zemljama da odaberu svoj model za borbu protiv ove kriminalne pojave;
- neophodnost kooperacije i kordinacije između vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija i institucija;
- liberalizacija viznih režima i proširenje mogućnosti za legalne migracije;
- oduzimanje odnosno konfiskacija imovine

učiniocima trgovine ljudima itd.

Na kraju seminara izražena je bojazan da će zemlje koje sada važe za najveće «izvoznice» u trgovini ljudskim bićima uskoro zameniti druge zemlje (pre svega zemlje Kavkaza) ako se na vreme ne reaguje i spreči razvoj trgovine ljudima. Takođe, pojedini učesnici su kao nedostatak konferencije istakli nedovoljan broj konkretnih preporuka, planova i politike delovanja koji bi se odnosili na

sve učesnike u borbi protiv ove pojave (nevladine organizacije, vladine institucije i OEBS). Kako je konferencija predstavljala pripremni seminar za jedanaesti ekonomski forum OEBS izneto je mišljenje da će se rasprava o ekonomskim aspektima trgovine ljudskim bićima nastaviti na tom forumu. Tokom konferencije ostvarena je uspešna saradnja sa delegacijom OEBS kao i predstavnicima delegacije Srbije i Crne Gore.

Mr Sanja Milivojević

GORAZD MEŠKO

Osnove preprečevanja kriminalitete

Visoka policijsko-varnostna šola,
Ljubljana, 2002, str. 382

Knjiga *Osnove preprečevanja kriminalitete* (Osnovi sprečevanja kriminaliteta) dr Gorazda Meška je, kako po samom pristupu problemu kriminaliteta i njegove prevencije, tako i po sadržaju, strukturi i stilu, tipično delo novog, osvjeđavajućeg talasa koji je sa sobom donela savremena generacija istraživača u ovoj oblasti. Členjica da se zapravo radi o univerzitetском udžbeniku, tome daje posebnu dimenziju i uliva optimizam svima onima koji su u ovo vreme zamišljeni ne samo nad smislim, ciljevima i domenama, veže i nad budućnošću nauke o kriminalitetu i mogućnostima njegove prevencije.

Aktuelnost, sveobuhvatnost i ozbiljnost pristupa vidljivi su i u samoj sistematizaciji knjige, a veže prvim poglavljem pod naslovom *Kriminalitet i strah od kriminaliteta*, čitalac se bez ikakvih odugovlađenja uvodi u samo čarište problema u kome participiraju kriminalitet, viktimizacija i strah od kriminala kao uvezane pojave, ali i procesi. Njima se prišlo holistički, kao sindromu koji potresava savremena društva u kojima je istovremeno na delu i svojevrsna kriza reakcije na kriminal. Izgleda da, svestan potrebe radikalno novog, hitrog ali i celovitog pristupa problemu, autor namerno odbija da sledi običaj da odmah na početku, eksplicitno i precizno opredeli svoje viđenje mesta "prevencije kriminaliteta" u spletu domena "kriminoloških disciplina". Njegove ambicije, međutim, nisu ateorijske, veže su teorijski sasvim konkretni i usredsređene na samu srčanu problemu bez anahrone i nepotrebne rasplinutosti. Savremeni teorijski koncepti o faktorima kriminaliteta i prevencije, njihova empirijska provera i predviđanje deljenih i nedeljenih posledica preventivnih modela s obzirom na ukupni socijalni kontekst, jasno su naznačeni kao osnovni predmet razmatranja. No, ono što implicitno proističe iz same koncepcije i sadržaja knjige jeste stav da su kriminalitet, strah od kriminaliteta i kriza represije, toliko očigledni i do te mere ozbiljni i dinamični problemi savremenih društava da prosti

diktiraju pristup koji ne trpi ekranje na velike akademske konsenzuse i potpunu teorijsku elaboraciju o "uzročnosti", veže upravo provocira i podstiče razvoj same teorije o kriminalitetu i nalaže fleksibilan pristup u modelovanju prevencije. Členjica da danas, "prevencija kriminaliteta" ni kao ideja niti kao program ili aktivnost, nije isključivo ishod finalizovanog naučnog promišljanja: naprotiv, ona je sve manje ekskluzivni predmet interesovanja nauke i sve više zaokuplja poveznu kako vladinog sektora tako i velikog broja aktivista i nevladinih organizacija. Ona je u isto vreme deo proaktivnog humanističkog projekta, ali i projekat izgledne reakcije na kriminal nakon propasti svih ostalih. "Prevencija kriminaliteta" je polje koje æe se na nekakav način razvijati nezavisno od toga da li æe i sama kriminologija u tome uzeti ili zadržati primarnu ulogu ili ne. Štaviše, neuspeh kauzalističkih kriminoloških teorija je krajem XX veka prilično osnažio odak i doktrinarne stavove o tome da kontrola kriminala ne mora nučno da zavisi od saznanja o njegovim "uzrocima".

Na samom početku, čitalac se upoznaje sa okolnošću da je strah od kriminala u savremenim društвima isto tako veliki (ako ne i veći) problem

kao i sam kriminal. Pre svega, on je posredni pokazatelj unutrašnje bezbednosti i zadovoljstva građana institucijama formalne kontrole, uprkos tome što ne mora nučno linearno da prati dinamiku opšte ili specifične viktimizacije (rizika viktimizacije). Strah po pravilu vodi u povećano ulaganje u ličnu bezbednost (ljudi se povlače u sopstvena "utvrđenja"), izmenu prirode i obima svakodnevnih i socijalnih aktivnosti (socijalna izolovanost) i jačanje retributivističkih zahteva koji ne samo da ne rešavaju problem, već ga i produbljuju. Upravo zato, sastavni deo programa prevencije kriminaliteta moraju biti i aktivnosti usmerene na redukovanje straha od kriminala. Autor odmah upozorava da je ešak i samo merenje kriminaliteta, viktimizacije i straha građana prilično veliki problem: od takvog merenja, opet, direktno zavisi analiza problema koja prethodi izboru strategija, metoda i tehnika njihove prevencije. Figuriranje u zvaničnoj statistici izvršilaca ili črtava kriminaliteta zavisi od različitih faktora, uključujući i strukturalni položaj pojedinca. Studije viktimizacije ešto nisu bez metodoloških propusta, te se ni za njih ne može reći da pouzdano govore o stvarnom obimu kriminala. Najproblematičnije je ipak, merenje straha od kriminala, budući da još uvek ne postoji ni opšta saglasnost oko toga šta se zapravo podrazumeva pod tim pojmom: zabrinutost u vezi sa kriminalom kao društvenim problemom, osećanje lične opšte nebezbednosti ili strah od specifične viktimizacije koja se dočiva kao vrlo moguće. Brojni empirijski nalazi potvrdili su, međutim, pravilnost da, osim neposrednog ili posrednog iskustva viktimizacije, na stepen ranjivosti i strah naročito utiču određeni demografski i drugi indikatori strukturalne depriviranosti (pripadništvo ženskom polu, manjinskoj etničkoj grupi, populaciji starih, neuključenost u socijalne mreže, dočivanje u fizički i socijalno neuređenom prostoru, itd.).

Drugo poglavje autor posvećuje problemu određenja *sprečavanja kriminaliteta*, naglasivši da definisanje prevencije neposredno zavisi od definisanja samog pojma kriminaliteta, koje u teoriji još uvek nije nesporno. Teškoće i nesaglasja postoje i u vezi sa vremenskom i ciljnom usmerenošću preventivnih aktivnosti, kao i nosiocima tih aktivnosti. Takvo stanje stvari delimično je posledica činjenice da je oblast prevencije kriminaliteta značajno razvijana tek poslednjih decenija, uprkos tome što ideje o sprečavanju kriminaliteta zapravo i nisu nove. Novost je samo u tome što su tek počele od druge polovine XX veka definitivno razvijane nade u efikasnost formalne kontrole, te su znatno osnažene ideje koje nisu nučno bazirane na trijasu *kačnjavanje-zastršivanje-rehabilitacija*. Shodno

opštim idejnim kretanjima u kriminologiji, naročito s obzirom na pojavu kritičke misli i skretanje ideja o uzročnosti od "racionalnog izbora" i "individualne devijacije" ka društvenoj strukturi, na račun starih (represivnih) oblika reakcije šire su se ideje i aktivnosti iz domena socijalne prevencije. U skladu sa elementarnom podelom savremenih teorija o kriminalitetu i njegovom sprečavanju na situacione, socijalne i dispozicionističke koncepte, kao i okolnošću da sve one ostvaruju izvesni uticaj na kreiranje savremenih preventivnih modela, kao preovlađujući strategijski pristupi u zapadnim državama razlikuju se: situaciona prevencija, socijalna prevencija i traganje za alternativama kačnjavanju izvršilaca krivičnih dela. Prevenciju kriminaliteta Meško vidi kao skup svih mera kojima je moguće redukovati kriminalitet i/ili strah od kriminala, a koje nisu ograničene na nosioce formalne kontrole (policiju i pravosuđe), već su postavljene široko: s obzirom na to da je polje uzročnosti kriminaliteta veliko, takve moraju biti i mogućnosti za njegovo sprečavanje.

Sledeći tradicionalnu epidemiološku podelu preventivnih pristupa na primarne, sekundarne i terciarne, Meško izlaže i njihovu podklasifikaciju koja je bila osnov dalje sistematizacije knjige. Tako je narednih pet poglavlja posvećeno prikazu i razmatranju pristupa iz domena *primarne prevencije*, koja je određena kao skup aktivnosti usmerenih na opšte faktore kriminaliteta i straha od njega. Reč je o pristupima fokusiranim na: sprečavanje kriminaliteta planiranjem i oblikovanjem okolnog (fizičkog) prostora, sprečavanje kriminaliteta u lokalnoj zajednici (susedstvu), socijalnu prevenciju, opšte (generalno) zastrašivanje i medijsko prikazivanje kriminaliteta. Sprečavanje kriminaliteta oblikovanjem okoline razvilo se iz ideje o "branjenom prostoru" i prepostavci da uređenost prostora i povećanje njegove nadgledljivosti odvraća potencijalne prestupnike. Pažnja je posebno usmerena na euveni projekat Oscara Newmana s početka 70-tih (*Clason Point Gardens*)¹, kojim je pokazano da arhitektonska poboljšanja i uređenost prostora rezultuju evršačom kohezijom stanovnika susedstva i njihove zainteresovanosti za aktivno učešće u poboljšanju sopstvene bezbednosti i kvaliteta života, ali i značajnim opadanjem kriminala i drugih oblika sociopatološkog ponašanja. Mada su rezultati istraživanja o učinku branjenog prostora na stopu kriminaliteta različiti, činjenica je da je danas oblikovanje prostora veoma rašireno kao oblik preventivne aktivnosti. Ono počiva na uverenju da je povećanjem rizika ("troška") moguće umanjiti

¹ Newman, O. (1972) *Defensible Space*, New York:Macmillan.

motivisanost na kriminalno ponašanje. Nadziranje i otečavanje pristupa objektima ili predmetima (upotreba specijalnih brava, neprobojnih stakala, alarma, kamera, itd.), tipični su primeri prevencije ideološki utemeljene na neoklasičnim konceptima o kriminalu. Odsustvo većeg uspeha samog fizičkog oblikovanja prostora, osnačilo je ideju da je kohezivnost i mobilizacija stanovnika za zajedničku aktivnost vačniji činilac prevencije kriminala u lokalnoj zajednici. Tako su na Zapadu poslednjih decenija intenzivno razvijeni programi sprečavanja kriminaliteta bazirani na samoorganizovanju ljudi u susedstvu, patroliranju, nadziranju i fizičkom uređenju okoline. Rezultati evaluacija ovakvih programa uglavnom svedoče o pozitivnom efektu na strah od kriminala, dok efekat na ukupni obim kriminaliteta nije tako značajan.

Socijalnoj prevenciji je u knjizi poklonjena posebna pačnja: podrobno je razmotrena kritika koju su njene pristalice uputile na račun ostalih preventivnih pristupa i programa, koji uglavnom ignorisu faktore i usredsređuju se samo na simptome problema. Istočujući epidemiološku sliku nejednakosti distribucije kriminaliteta u socijalnom sistemu, autori socijalnopreventivnog pristupa su upozorili na nejednakost, nezaposlenost, ekonomske deprivacije i druge strukturalne faktore kriminalizacije, viktimizacije i straha od kriminala, za koje tvrde da su pre problem određenih (diskriminisanih) segmenta društva nego drtušta u celini. Siromašni ljudi žive u siromašnim susedstvima koja vremenom postaju zapuštena usled nedostatka sredstava za njihovo uređenje. Tako se siromaštvo i nezaposlenost kao strukturalni faktori nadovezuju na zapuštenost fizičkog prostora, oštećenu infrastrukturu, socijalnu izolaciju, strah od kriminala i "naučenu bespomoćnost" kao konačni ishod. Takvo koncentrisanje problema u "getoima", ne samo što samo po sebi predstavlja faktor kriminalizacije, već i oharbuje i ideje o prestupnicima kao "patološkim", "lošim" i u svakom smislu manje vrednim "primercima" dramatično različitim od "normalne" populacije, kao i opšte uverenje da je sprečavanje kriminaliteta isključivo policijska oblast i domen formalne kontrole. Detaljno je izložen Colvinov predlog socijalnopreventivnog modela² (Colvin, 1991), koji pored kratkotrajnih mera za rešavanje akutnih problema uključuje i niz dugoročnih mera (kreiranje nacionalnog programa za roditelje i roditeljstvo, predškolski i školski obrazovni program, širenje mogućnosti obrazovanja,

stvaranje posebne socijalne službe za kreiranje i usklađivanje socijalne politike, programi za ekonomski rast, rast proizvodnje i zaposlenosti i uvođenje progresivnog poreskog sistema u funkciji smanjivanja strukturalnih nejednakosti). Razmatrajući razloge odsustva odlučne primene socijalnopreventivnih mera uprkos tome što im je po svemu sudeći, naklonjena većina građana, Meško ukazuje na nekoliko veoma vačnih okolnosti: najpre, mere socijalne prevencije uglavnom ne deluju pojedinačno već u kompleksu, pa nedostatak jedne smanjuje učinak druge komponente (primer za to jeste dobro obrazovanje bez mogućnosti zapošljavanja). Pored toga, socijalnoj prevenciji nisu naklonjeni nosioci finansijske moći, pristalice desničarskih partija, ali ni političari uopšte (budući da ove mere ne daju rezultate odmah, u vremenu njihovog mandata).

Oslanjujući se na empirijske nalaze različitih istraživanja, opštem zastrašivanju kao ideji iznikloj na preteranoj veri u dalekosežnost "hedonističkog proračuna", Meško ne pridaje veću značaj od onog koji zaista i zaslužuje. Daleko veća pačnja je usmerena na odnos medija, kriminala i straha od kriminala, uz podrobno bavljenje problemom kreiranja i održavanja mitova o kriminalitetu, posredstvom kojih se servira pojmovni okvir za identifikovanje i razumevanje određenih društvenih problema, kao i model za njihovo "adekvatno" rešavanje. Mitove stvaraju mediji, vladini službenici, policija, nevladine organizacije i, uopšte, svi koji javno označavaju pojave kao društvene probleme i kojima je u interesu da kriminal i kriminalci budu označeni kao jedini ili najveći problemi u društvu. Tehnike uspostavljanja mitova jesu deformisanje realnosti (selektivnošću u odabiru informacija, sagovornika koji interpretiraju problem i manipulisanjem emocijama), stvaranje stereotipa o izvršiocima krivičnih dela, "hipotetičko razlaganje" problema, nedokumentovano pozivanje na autoritete, itd. Pored širenja i održavanja mitova, mediji ostvaruju značajan efekat i na nivo straha od kriminala: odabir vesti i senzacionalistički pristup diktirani su ekonomskim motivima vlasnika medija koji najlakše bivaju potkrepljeni posredstvom kontrole emocija (straha) konzumenata.

U okviru područja sekundarnog sprečavanja kriminaliteta, Meško posebno upućuje na: prognozu prestupništva, školu kao nosioca preventivnih aktivnosti, povezanost između droga i kriminaliteta, rad policije u lokalnoj zajednici i situacionu prevenciju. Prvi korak prognoziranja prestupništva jeste identifikovanje ciljne grupe potencijalnih izvršilaca ili rizičnih situacija. Identifikacija se vrši na bazi rezultata merenja "nebezbednosti" primenom klin-

² Colvin, M. (1991) "Crime and Social Reproduction: A Response to the Call for "Outrageous" Proposals", *Crime and Delinquency*, str. 436-448.

ièkog ili statistièkog metoda, koji se ovde tretiraju kao nedovoljno pouzdani i uèinkoviti. Na drugoj strani, škola, kao jedna od temeljnih društvenih institucija, naznaèena je kao neizostavni nosilac prevencije: ona je, naime, idealno mesto kako za identifikovanje razvojnih i vaspitnih problema kod dece, tako i za sprovoðenje programa usmerenih na savlaðivanje veština uspešne komunikacije i socijalne kompetencije. Povezanost između droga i kriminaliteta postala je predmet intenzivnog prouèavanja u poslednje tri decenije: danas se uzima kao pravilo da su upotreba i træiste droga višestruko povezani sa kriminalitetom, što implicira potrebu svih nivoa preventivnog angaæovanja u vezi sa drogama (kako primarnog, tako sekundarnog i tercijarnog).

Na temu mesta i uloge policije u savremenom društvu, Meško naglašava potrebu razvijanja njene preventivne funkcije, buduæi da se kriminalitet ne moæe kontrolisati samo represijom. Policijski rad u lokalnoj zajednici vidi se kao oslonjen na: saradnju sa graðanima, orijentisanost na rešavanje problema, decentralizovanost policije i baziranost rada na lokalnom nivou. S tim u vezi, nuæno je i redefinisanje policijske delatnosti: merilo uspeha policije treba da tranzitira od broja prijava za krivièna dela i prekršaje, do broja rešenih problema u lokalnoj zajednici. Nova policija treba da bude oposobljena da prepozna i locira probleme i da uspostavi partnerski odnos sa lokalnom zajednicom. No, prepereka realizovanju nove uloge policije u društvu je mnogo, poèev od otpora i nespremnosti u njoj samoj, pa do nevoljnosti graðana za saradnju sa njom. Uopšte, èitava društva zainteresovana za istinski pomak u prevenciji kriminaliteta, zapravo treba da naprave ideološki pomak od moralnog minimalizma, gde se policija vidi kao struèna sluæba koja je jedina odgovorna za bezbednost i koja se èuvanjem bezbednosti "oduæuje" za to što je plaæena od strane poreskih obveznika.

Situaciono spreèavanje kriminaliteta se temelji na neoklasiènim konceptima (teorijama racionalnog izbora, rutinskih aktivnosti i èivotnog stila) i pretpostavkama o "moguæem izvršiocu", "moguæoj ærtvi" i karakteristiènim (pogodnim, privlaèenim) situacijama za vršenje kriviènih dela. Èitalac je upuæen na niz problema u vezi sa situacionom prevencijom, među kojima su najvaæniji: zadiranje u lièene slobode i prava èoveka upotrebom nadzornih tehnièkih sredstava, neusmerenost na uzroke kriminalnog ponašanja i problem *premeštanja* kriminaliteta (na nove oblike, podruèja, taktike, sredstva, ciljeve ili mete). Situaciona prevencija je dobrim delom komercijalizovana i prilièno je skupa, tako da se premeštanje viktimizacije vrši od onih koji su

sebe i svoju imovinu "obezbedili", ka onima koji to sebi ne mogu da priuæte, èime se otvara još jedna dimenzija problema.

Iz oblasti *tercijarnog spreèavanja kriminaliteta* (koju èine pristupi usmereni na osobe koje su veæ izvršile krivièeno delo), posebno su razmotreni programi specijalne prevencije, onemoguæavanja, elektronskog praæenja izvršenja kazne bez izolacije i rehabilitacije. Specijalna prevencija, iako okrenuta buduænosti, u neraskidivoj je vezi sa kriviènom sankcijom: empirijski nalazi ne afirmišu preventivni efekat kazne. Zatvaranje ne odvraæea od povrata, dok, na drugoj strani, onemoguæavanje nema efekta upravo na teški, organizovani kriminal, gde se zamena odsutnog èelana vrši veoma lako. Elektronsko nadziranje i kuæeno zatvaranje su razvjeni kao alternativa prenaseljenim, neefikasnim i skupim zatvorima. Detaljno analizirajuæi prednosti i nedostatke alternativa zatvorskoj kazni (elektronskog nadziranja i kuæenog zatvaranja, nastalih kao alternativa prenaseljenim, neefikasnim i skupim zatvorima), Meško naroèito skreæe paæuju na diskriminaciju siromašnih izvršilaca (koji ne mogu da plate ovakve programe, nemaju struju ili telefonski prikljuèak), kršenje prava na privatnost i nemoguænost da se izbegne etiketiranje osuðenih (elektronski odašiljaæi se uglavnom upadljivi) i zanemarivanje rehabilitacije. Rehabilitaciji, kao preovladavajuæem usmerenju u radu sa osuðenicima u XX veku, posveæeno je èitavo poglavje u okviru koga su izloæeni njeni izvori, istorijat, preovlaðujuæi programi (posebno su predstavljeni intenzivno praæenje uslovno osuðenih i otpuštenih, restitucija i rehabilitacioni kampovi) i njena sudsrbina. Izloæivši postojeæe kritièke stavove u odnosu na koncept i programe rehabilitacije, autor se opredeljuje za umeren stav: rehabilitaciju vidi kao delotvornu u odreðenom smislu i u odnosu na neke prestupnike i zalaæe se za primerenije merenje njenih efekata.

Znaèajna paæuju je poklonjena i temi privatizacije institucija za izvršenje kriviènih sankcija, koju danas mnogi vide kao pretnju autonomiji javnog interesa u ovoj oblasti. U poslednjoj deceniji, na Zapadu je prisutna snaæna tendencija privatizacije: ona je rezultat optereæenosti dræave prenatpanim i preskupim zatvorima. Dileme oko uèinkovitosti i ukupnih efekata privatizacije institucija za izvršenje kazni (naroèito efekat širenja mreæe socijalnog nadzora, kao i moguænost da privatni zatvori poènu da deluju po træšnim naæelima i ostvaruju dobit na raèun osuðenika) jasno je izraæena, kao i potreba njihovog daljeg istraæivanja.

U pretposlednjem poglavljju pod nazivom *Izabrane analize i primeri spreèavanja kriminaliteta*, dat je prikaz savremenih nacionalnih preventivnih

programa i predloga programa u SAD, Mađarskoj, Rusiji i Sloveniji, dok poslednje poglavlje predstavlja zakljuèeno razmatranje nalaza u oblasti prevencije kriminaliteta. Opšti zakljuèak i generalni stav autora ove odliène knjige, može se sañeti u tvrdnju da se nijedan od preventivnih pristupa nije potvrdio kao univerzalan: veæina mera primerena je rešavanju odreðenih, specifièenih problema. Ono što se navodi kao neophodan dalji korak jeste valjano ocenjivanje efekata preventivnih programa i unapreðivanje onih efikasnih među njima. Evaluacija programa do sada je bila višestruko problematièna: u buduænosti, ona treba da zaista meri sve pozitivne i negativne efekte programa (ukljuèujuæi i "premeštanje"), kao i specifiènost efekata (diferenciranje preventivnih mera), posebno vodeæi raèuna o vremenu koje je potrebno da efekat preventivne aktivnosti uopšte nastupi. Ozbiljnost pristupa u kreiranju preventivnih programa (što èesto ukljuèuje mere koje ne daju brze i senzacionalne rezultate) na jednoj strani i dobijanje neophodne finansijske potpore na drugoj, mogu biti meðusobno suprotstavljeni i iskljuèivi, što predstavlja poseban i prilièno veliki problem o kome bi takoðe trebalo voditi raèuna u buduænosti.

Knjiga dr Gorazda Meška napisana je i sistematizovana na naèin koji omoguæava ugodno èitanje, lako praæenje i jednostavno snalaðenje u materiji. Obogaæena je i velikim brojem fotografija i zanimljivih ilustracija koje izloèenu materiju, ideje i dileme do kraja oðuvljavaju. Svako od poglavlja posveæeno je odreðenom problemu iz oblasti prevencije kriminaliteta i zapoèinje prikazom glavnih teorijskih koncepcata koji su ga tretirali ili inspirisali kreatore razlièitih preventivnih modela, nakon èega

sledi prilièno ekstenzivan prikaz rezultata studija evaluacije i, na kraju, njihova analiza i kritički osrvt na koncepte, ideje, programe i njihove domete. U završnici svakog poglavlja, priložena je lista kljuènih reèi i popisana relevantna literatura koja obuhvata i sasvim nove naslove, što znatno olakšava dalje prouèavanje onima koji su zainteresovani za posebne probleme iz ove oblasti. Ozbiljna i prilièno obimna materija izloèena je èitljivo, pregledno i na naèin koji je održava zanimljivom, aktuelnom i ðivom, dok su stavovi autora jasni, koherentni (i ubedljivi): sve je to preporuka za èitanje i garancija da æe knjiga biti široko prihvæena kao vredno, korisno, informativno i inspirativno štivo, kako od strane onih koji æe iz nje sticati svoja prva kriminološka znanja, tako i od strane onih koji se veæ bave istraðivanjima u oblasti prevencije kriminaliteta ili se za ovu oblast interesuju. Posebnu vrednost ona predstavlja za one koji imaju ambiciju da se bave modelovanjem preventivnih programa, buduæi da zaista obiluje informacijama u vezi sa praktiènim i savremenim iskustvima, naroèito iskustvima onih zemalja u kojima je teorija i praksa prevencije najdinamiènije razvijana tokom poslednjih decenija (SAD, Velike Britanija, Kanada i Australija). Tom krugu èitalaca je naroèito upuæena preporuka autora u Predgovoru knjige, da je uvek dobro prouèiti tuða iskustva, ali da se nijedan program ne može mehanièki prenositi iz jednog u drugi socijalni sistem: program prevencije kriminaliteta, bilo da je na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou, mora biti promišljen i planiran s obzirom na konkretni socijalni (kulturni, ekonomski, pravni i politički) kontekst.

Mr Biljana Simeunović-Patić

M. E. I. BRIENEN, E. H. HOEGEN

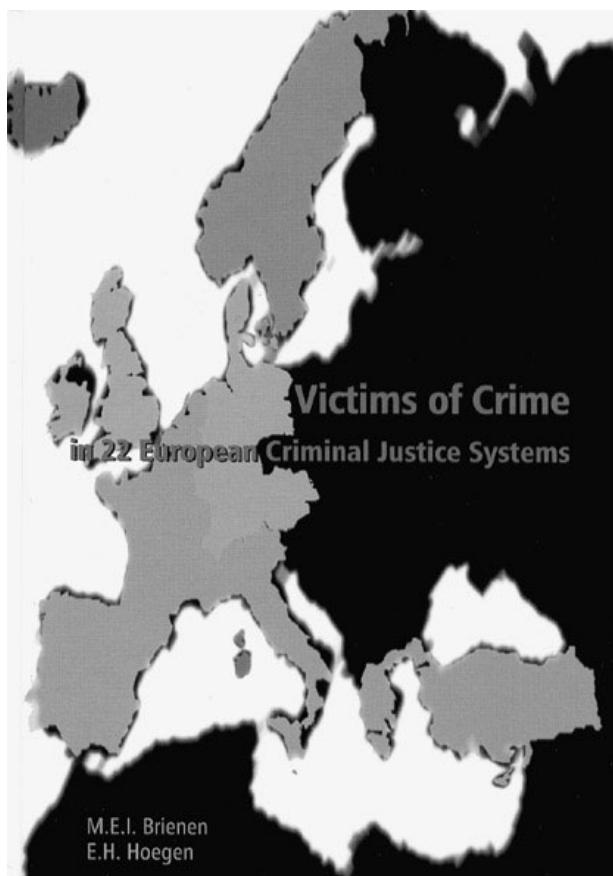
Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems

WLP, Nijmegen, 2000, str. 1178.

Knjiga *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems* («ðrtve kriminaliteta u 22 evropska krivièenopravna sistema»), predstavlja detaljnu analizu zakonske regulative i praktiènih mera koje se odnosi na poloðaj i zaštitu ðrtava u krivièenopravnim sistemima 22 evropske zemlje. Za razliku od jedne slièene analize koju je 1987. godine uradio M. Joutsen u svojoj

knjizi *The Role of the Victim of Crime in European Criminal Justice* («Uloga ðrtve kriminaliteta u evropskom kriviènom postupku»), ova analiza je, ne samo daleko detaljnija i šira, veæ je i mnogo više od pregleda postojeæih zakonskih rešenja u evropskim zemljama. Naime, knjiga predstavlja studiju baziranu na istraðivanju uticaja koji je Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope iz 1985. godine (85) 11 imala na promene zakona i prakse u vezi ðrtava kriminaliteta. U tom smislu ova studija, obima od više od hiljadu strana, bazirana je na detaljnem istraðivanju i predstavlja pravu enciklopediju o pravnom poloðaju ðrtava u Evropi (taènije Evropskoj Uniji). Knjiga ukazuje na dostignuæa ali i na još uvek postojeæe slabosti u pogledu zaštite ðrtava od sekundarne viktimizacije.

Knjiga je podeljena u 28 poglavlja i to: Preporuka (85) 11 i ðrtve kriminaliteta, Kompara-

tivni okvir i metodologija, Austrija, Belgija, Kipar, Danska, Engleska i Vels, Francuska, Nemačka, Grčka, Island, Irska, Italija, Lihtenštajn, Luksemburg, Malta, Holandija, Norveška, Portugal, Škotska, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska, Informacije: Komparativna analiza i zakljuèci, Naknada štete: Komparativna analiza i zakljuèci, Tretman i zaštita: Komparativna analiza i zakljuèci, Zakljuèak.

U prvim poglavljima detaljno su izloženi zahtevi iz Preporuke (85) 11, kao i teorijski okvir i metodologija koja je korišæena u prikupljanju podataka i komparativnoj analizu. Preporuka (85)

11 podeljena je u tri tematske celine, na osnovu kojih je izvršeno istraživanje odnosa evropskih zakonodavstava i prakse prema zahtevima iz Preporuke i to: «Ortva i informacije», «Ortva i naknada štete», i «Tretman i zaštita». U prilogu drugog poglavlja dat je u celini i upitnik koji je korišæen u istraživanju zakonodavstava i prakse u pogledu ortava kriminaliteta u 22 evropske zemlje.

Dvadeset i dva poglavља su posveæena detaljnoj analizi napred pomenunih tematskih celina za svaku od zemalja obuhvaæenih istraživanjem. Nakon toga u poglavljima 25, 26 i 27 izvršena je komparativna analiza za svaku pojedinaènu tematsku celinu. U zakljuèku knjige identifikovani su glavni nalazi, zakonske inicijative, i, što je posebno znaèajno, najbolja praksa u sve tri posmatrane oblasti. Takoðe, izneti su zakljuèci o primeni Preporuke (85) 11 i preporuke za njenu bolju primenu. Podaci dobijeni istraživanjem pokazali su nedvosmisleno da je Preporuka (85) 11 imala znaèajan uticaj na stvaranje neophodnih prepostavki za poboljšanje pravnog položaja ortava, koji se ogleda u porastu pravnih reformi i zakonskih inicijativa u tom pogledu.

Knjiga *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems* predstavlja vaðan izvor saznanja o ortvama kriminaliteta u pravnim sistemima zemalja Evropske unije, koji može poslužiti korisno svima koji se bave viktimoškim istraživanjima, kriviènim pravom ili su na drugi naèin zainteresovani za unapreðenje prava ortava kriminaliteta. Knjiga je znaèajna i kao inspiracija i putokaz za reforme u drugim zemljama, koje, poput naše, tek treba da stvaraju zakonske i praktiene prepostavke za obezbeđivanje informacija, naknade štete, senzibilnog tretmana i zaštite ortava. U tom smislu posebno je znaèajno identifikovanje najbolje prakse koja u tom pogledu postoji u zemljama Evropske Unije, a koja može poslužiti kao dobar model u pogledu primene Preporuke (85) 11 i u našoj zemlji.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović